

Studia Philosophiae Christianae

ROK LIV
2018

NR 1

KWARTALNIK

Wydawnictwo Naukowe
UKSW

Warszawa 2018

**UNIWERSYTET KARDYNAŁA STEFANA WYSZYŃSKIEGO
INSTYTUT FILOZOFII**

Cardinal Stefan Wyszyński University
Institute of Philosophy

ISSN 0585-5470

Rada Naukowa / Advisory Board

Cyril Diatka (Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre), Bernard Hałaczek (UKSW, Warszawa), Helena Hrehová (Trnavská Univerzita v Trnave), Stanisław Janeczek (KUL, Lublin), Andrzej Kiepas (UŚ, Katowice), Joseph Koterski (Fordham University, New York), Edmund Morawiec (UKSW, Warszawa), Edward Nieznański (Uczelnia Łazarskiego, Warszawa), Andrzej Półtawski, Jan Sochoń (UKSW, Warszawa), Stanisław Wszolek (UPJPiI, Kraków), Paul Weingartner (Universität Salzburg), Gerhard Zecha (Universität Salzburg)

Kwartalnik recenzowany / Peer-reviewed Quarterly

Wersja referencyjna / Original version

Redakcja / Editorial Board

Redaktor naczelny / Editor-in-Chief: Anna Latawiec

Zastępcy redaktora / Deputy Editors: Jan Krokos, Anna Lemańska

Sekretarze / Assistant Editors: Grzegorz Bugajak, Kordula Świątorzecka

Redaktorzy językowi / Language Editors

Wiesława Tomaszewska (język polski), Simone Marini (English)

Redaktor numeru / Issue Editor: Michał Piekarski

Skład i łamanie / Typesetting: Maciej Faliński

Adres redakcji / Editorial Office

Wóycickiego 1/3, 01-938 Warszawa
spch@uksw.edu.pl

Druk i oprawa / Print and binding

volumina.pl Daniel Krzanowski
ul. Ks. Witolda 7-9, 71-063 Szczecin

Prenumerata / Subscriptions

Wydawnictwo Naukowe UKSW
Dewajtis 5, 01-815 Warszawa
wydawnictwo@uksw.edu.pl, tel. 22 561 89 23

<http://spch.uksw.edu.pl>

SPIS TREŚCI

FILOZOFIA NORMATYWNOŚCI

MICHAŁ PIEKARSKI One or many normativities?	5
JOANNA KLIMCZYK 'Ought', Ownership and Agentive Ought: Remarks on the semantic meaning of 'indexed ought'	25
ANDRZEJ WALESZCZYŃSKI Efekt Knobe'a z perspektywy etyki tomistycznej. Problem porządków i kompetencji normatywnych	65
MICHAŁ PIEKARSKI Two arguments supporting the thesis of the predictive nature of reasons for action	93
PIOTR KOZAK Emocje epistemiczne i normatywność albo o tym jak pokochać teorię znaczenia	121
WITOLD WACHOWSKI Normatywność usytuowana. Ujęcie ekologiczne	143

TABLE OF CONTENTS

PHILOSOPHY OF NORMATIVITY

MICHAŁ PIEKARSKI One or many normativities?	5
JOANNA KLIMCZYK 'Ought', Ownership and Agentive Ought: Remarks on the semantic meaning of 'indexed ought'	25
ANDRZEJ WALESZCZYŃSKI The Knobe effect from the perspective of Thomistic ethics: the problem of normative orders and competences	65
MICHAŁ PIEKARSKI Two arguments supporting the thesis of the predictive nature of reasons for action	93
PIOTR KOZAK Epistemic emotions and normativity, or how to learn to love the theory of meaning	121
WITOLD WACHOWSKI Situated normativity. An ecological account	143

MICHAŁ PIEKARSKI

ONE OR MANY NORMATIVITIES?

Normativity pervades our lives

O. O'Neill

Abstract. The aim of the present investigation is to sketch a new approach to analysing normativity. First (§1–2) I locate the problem of normativity in the landscape of contemporary philosophy and focus on the dispute between naturalism and antinaturalism. Then (§3) I discuss the so-called top-down approach to studying normativity, to which I oppose the bottom-up approach inspired by contemporary philosophy of science (§4). I see the integration of these approaches as enabling investigations of normative phenomena that do not reduce them to just one type of normativity (e.g. morality).

Keywords: normativity, naturalism, antinaturalism, normative field, philosophy of science

1. The normative question. 2. Understanding normativity and the dispute over naturalisation. 3. The top-down approach to studying normativity. 4. The bottom-up approach to studying normativity.

1. THE NORMATIVE QUESTION

In her now classic book *The Sources of Normativity* Christine Korsgaard claims that, when we look for philosophical foundations of morality we are less interested in explaining certain types of practices than in answering the question of what justifies the claim that morality has a certain impact on people. She calls this the *normative question*. The *question* comprises three aspects: (1) What do moral concepts mean?; (2) How can they be used?; and (3) Where do they come

from?¹ According to Korsgaard, these three questions lead to a theory of moral concepts which is also a theory of normativity.

This claim raises certain doubts, however. It is enough to scan the publications devoted to normativity or take a quick overview of the bibliographic resources containing „normativity” as a keyword, to conclude that it is not possible to use it in just one sense. Researchers write about the normativity of meaning, perception and beliefs. We can also read about normative requirements, processes and functions. Seen through the prism of current disputes over normativity, the *normativity question* posed by Korsgaard is not restricted to moral concepts as normative concepts are not exclusively moral. Rather, morality is only a narrow class of normativity. The object of the *normative question* is, instead, normativity *par excellence*.

Korsgaard’s suggestion to think about normativity in terms of moral concepts, albeit limited, exposes or perhaps expresses a certain general attitude or belief about what normativity is and who investigates it. In this approach, normativity is a problem studied by ethicists and is mainly concerned with such issues as the applicability of principles or rules, obligations or duties, the naturalistic fallacy, the problem of ethical naturalism, etc. Those sceptical of purely philosophical problems would include lawyers, sociologists and possibly psychologists as competent investigators of normativity. Such attitudes originate in the very history of philosophy.

Even though the problem of normativity has been present in philosophy from its very beginning, it is only in modern philosophy that it has been expressed, to some extent, as a problem related primarily to ethics and law and then to methodology, logic and epistemology.² Today, it is the focus of the philosophy of language,

1 C. Korsgaard, *The Sources of Normativity*, Cambridge University Press, New York 1996, 10–11.

2 See Ibidem; P. Duchliński, *Normatywność – jej źródła i sposoby badania. Analiza metafizyczna*, in: *O normatywności w etyce*, eds. P. Duchliński, A. Kobylński, R. Moń, E. Podrez, Wydawnictwo Wam, Kraków 2015, 16–62; B. Brożek, *Pojęcie normatywności*,

philosophy of mind and philosophy of biology. It is also relevant for cognitive scientists, psychologists and sociologists. Importantly, scholars are slowly moving away from a conception of normativity framed in ethical and legal categories. To describe normativity as a separate and individual issue, we need to understand that the ethical perspective is not a privileged way of approaching it.

2. UNDERSTANDING NORMATIVITY AND THE DISPUTE OVER NATURALISATION

A review of the existing literature on normativity shows that there is no clear consensus about its definition. On the one hand, it seems that the dispute over normativity is ontological to the extent that it concerns the type of beings or objects constituting norms, values or duties. On the other hand, the current debate on this issue might give the impression that it is a meta-dispute relating to the concepts employed, the ways of justifying norms and the problem of their potential naturalisation. Disregarding the views of their opponents, different authors suggest different definitions of normativity on grounds which sometimes seem arbitrary.

In the literature we can find the following applications of, or reference areas related to, the concept of “normativity”:³

1. Normativity is a subjective ability to create norms, rules and principles defining human practice. What is meant here are the so-called normative competences;⁴

in: *Fenomen normatywności*, eds. A. Brożek, B. Brożek, J. Stelmach, Copernicus Center Press, Kraków 2013, 19–44.

³ I refer in particular to the analysis in P. Duchliński, *Normatywność – jej źródła i sposoby badania*, op. cit., 28–33; D. Henderson, *Norms*, in: *The Oxford Handbook of Philosophy of Social Science*, ed. H. Kingcaid, Oxford University Press, Oxford 2017, 409–435; C. Bicchieri, *The Grammar of Society*, Cambridge University Press, New York 2006.

⁴ See A. Waleszczyński, *Knobe Effect from the Perspective of the Thomist Ethics. The Problem of Normative Systems and Competences*, in present volume, 65–92.

2. Normativity amounts to certain ethical standards, i.e. judgements about what should and should not be;⁵
3. Normativity is a property of statements or linguistic expressions such as statements of obligations, imperatives, questions, declarative statements, norms, etc.;⁶
4. Normativity is closely related to rules of action understood as objective reasons for action and different from motives or impulses;⁷
5. Normativity as a property of reality, some objects, states of affairs and events;⁸
6. Normativity is a property of so-called ethical and legal normative systems, i.e. laws, codes, etc. They should be understood as specific sets of practical and theoretical statements linked by logical and non-logical relations;⁹
7. Normativity is an epistemic property of concepts justifying statements, judgements, etc. Concepts such as rationality, reasoning and reasons are taken to be normative concepts;¹⁰

5 See Ch. Korsgaard, *The Sources of Normativity*, op. cit., 22.

6 See P. Boghossian, *The Rule-Following Considerations*, *Mind* 98(1989), 507–549; P. Boghossian, *The Normativity of Content*, *Philosophical Issues* 13(2003), 31–45; S. Kripke, *Wittgenstein on Rules and Private Language*, Harvard University Press, Cambridge MA 1982; D. Whiting, *What is the Normativity of Meaning?*, *Inquiry* 59(2013)3, 219–238.

7 See B. Brożek, *Pojęcie normatywności*, op. cit.; D. Henderson, *Norms*, op. cit., 410; M. Piekarski, *Od typiki doświadczenia do normatywnej antycypacji. Przyczynek do fenomenologii normatywności*, *Filo-Sofija* 33(2016)2, 71–86; M. Piekarski, *Two Arguments Supporting the Thesis of the Predictive Nature of Reasons for Action*, included in the present volume, 93–119.

8 See N. Hartmann, *Ethik*, De Gruyter, Berlin 1926; R. Ingarden, *Wykłady z etyki*, PWN, Warszawa 1989; R. Moń, *Warto czy należy? Studium na temat istoty i źródeł normatywności*, Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa 2011; Scheler M., *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik: Neuer Versuch der Grundlegung eines ethischen Personalismus*, Felix Meiner Verlag, Hamburg 2014.

9 See J. Kalinowski, *Teoria poznania praktycznego*, WN KUL, Lublin 1960; H. Kelsen, *General Theory of Law and State*, Harvard University Press, Cambridge MA 1945.

10 See R.B. Brandom, *Making It Explicit: Reasoning, Representing, and Discursive Commitment*, Harvard University Press, Cambridge 1994; R.B. Brandom, *Articulating Reasons*,

8. Normativity as a property of social interactions. What is normative in this context are the ways in which an individual is expected to behave in a given social group, some behavioural patterns and the rules governing actions;¹¹
9. Normativity as a psychological property shared by a given population: a learned form of behaviour defined by certain individual circumstances.¹²

While this overview does not exhaust the multitude of references to normativity in contemporary philosophy,¹³ it does expose certain tendencies. It seems that these different ways of understanding or perceiving normativity stem from more fundamental investigations, which should be linked to the discussion between proponents and opponents of naturalism. The naturalism – anti-naturalism opposition is not new in philosophy, but it gains a new meaning in the context of the dispute about normativity.

Harvard University Press, Cambridge MA 2000; J. Broome., *Is rationality normative?*, *Disputatio* 23(2007), 161–178.

11 See C. Bicchieri, R. Muldoon, *Social Norms*, in: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2014 Edition), ed. E.N. Zalta, URL = <https://plato.stanford.edu/archives/spr2014/entries/social-norms/> (access 02.01.2018); D. Henderson, *Norms*, op. cit., 409; W. Wachowski, *Normatywność usytuowana. Ujęcie ekologiczne*, included in the present volume, 143-165.

12 L. Darden, *Reasoning in Biological Discoveries*, Cambridge University Press, Cambridge MA 2006.

13 Ingarden suggests an interesting typology of uses of the concept of a „norm” which, I believe, may be applied to contemporary reflections on normativity. He differentiates between (1) objective meaning (existing pattern, template; normal as opposed to abnormal; etc.); (2) meaning as a state of affairs (what should happen; what is to be done; a prescribed desired state of affairs, e.g. the weight of coins in a given country); (3) logical meaning (judgment about a desired state of affairs; reflection establishing the way something should be; order for something to be such and such); (4) linguistic meaning (statement expressing certain norms); (5) cognitive meaning (cognitive criterion, e.g. truth). R. Ingarden, *Wykłady z etyki*, op. cit., 17, 143–144. Bicchieri suggests we should differentiate between three types of norms: social norms, descriptive norms and conventions. C. Bicchieri, *The Grammar of Society*, op. cit.

In this dispute, naturalism has two aspects. The first, which might be called evolutionary naturalism, is summed up in the following statements:

1. in a way, normativity may be equated with morality;¹⁴
2. morality is a superstructure built on social skills developed during biological evolution. Importantly, such skills are common among other primates as well;¹⁵
3. the chief aim of morality is to settle conflicts in a group. Thus understood, morality is first and foremost a kind of social mechanism;
4. morality is not an expression of rationality but is primarily in affects and experienced emotions;
5. normative systems are an effect of cultural evolution.

In the dispute over normativity, evolutionary naturalism may be opposed to biological naturalism.¹⁶ This form of naturalism rests upon several fundamental assumptions (occurring jointly or separately):

1. normativity is strictly related to biological functions that are either evolutionary or informational;¹⁷

14 P. S. Churchland, *Braintrust*, Princeton University Press, Princeton 2011; D. Copp, *Moral naturalism and Three Grades of Normativity*, in: *Normativity and Naturalism*, ed. P. Schaber, Ontos Verlag, Frankfurt am Main 2004, 7–45; P.S. Davies, *Norms of Nature. Naturalism and the Nature of Functions*, MIT Press, Cambridge MA 2001; F. de Waal, *Primates and Philosophers: How Morality Evolved*, Princeton University Press, New Jersey 2006.

15 F. de Waal, *Primates and Philosophers*, op. cit.; F. de Waal, *Natural Normativity: The 'Is' and 'Ought' of Animal Behavior*. *Behaviour* 151(2014), 185–204; J. Haidt, *The Emotional Dog and Its Rational Tail*, *Psychological Review* 108(2001)4, 814–834; M. Tomasello, *A Natural History of Human Thinking*, Harvard University Press, Cambridge MA 2014.

16 Evolutionary naturalism and biological naturalism interpenetrate. A good example of this „interpenetration” is Ruth Millikan’s teleosemantics, which explains biological functions as products of natural selection (R.G. Millikan, *Language, thought, and other biological categories: new foundations for realism*, The MIT Press, Cambridge MA 1984; R.G. Millikan, *Biofunctions*, in: *Functions. New Essays in the Philosophy of Psychology and Biology*, eds. A. Ariew, R. Cummins, M. Perlman, Oxford University Press, Oxford 2002.) I draw a distinction between the two positions depending on whether they put greater emphasis on evolutionary mechanisms or biological structures.

17 R. G. Millikan, *Biofunctions*, op. cit.; F. Dretske, *Explaining Behavior: Reasons in a World of Causes*. MIT Press, Cambridge MA 1988. See also P. Godfrey-Smith, *A Modern History*

2. stability in a given living organism is ensured by certain functions sustaining its balance. Such functions are normative for a given stability. Normativity as such is emergent in relation to the property of stability. In this respect, representations can also be normative if they are emergent in relation to different biological properties. Crucially, conditioning is dynamic and causal rather than evolutionary;¹⁸
3. the processes of homeostasis are themselves normative, based as they are on the principle of minimising the so-called free energy;¹⁹
4. in its fundamental aspect, normativity relates to the simplest behaviours of non-complex organisms (e.g. bacteria). It is important to consider this in light of the insights provided by robotics based on dynamic models developed since the 1990s.²⁰

Common to both evolutionary and biological naturalism is the belief that we can obtain crucial information about morality and normativity by studying the operation and structure of the brain. The answer to the question of normativity lies in neuronal mechanisms and, more specifically, in the explanations of their functions. This does not mean that by explaining how the brain works we will

Theory of Functions, *Noûs* 28(1994), 344–362.

- 18 M. Bickhard, *Process and Emergence: Normative Function and Representation*, in: *Process Theories. Crossdisciplinary studies in dynamic categories*, ed. J. Seibt, Springer, Dordrecht 2003, 121–155. DOI: 10.1007/978-94-007-1044-3_6; M. Bickhard, *The interactivist model*, *Synthese* 3(2009)166, 547–591. DOI: 10.1007/s11229-008-9375-x; M. Bickhard, W. Christensen, *The Process Dynamics of Normative Function*, *The Monist* 85(2002)1, 3–28.
- 19 K.J. Friston, *Free Energy Principle for Biological Systems*, *Entropy* 14(2012), 2100–2121; K.J. Friston, K.E. Stephan, *Free-energy and the brain*, *Synthese* 159(2007), 417–458.
- 20 X. Barandiaran, M. Egbert, *Quantifying Normative Behaviour and Precariousness in Adaptive Agency*, in: *Proceedings of the 11th European Conference on Artificial Life*, eds. T. Lenaerts, M. Giacobini et al., Presented at the ECAL, MIT Press 2011, 210–218; X. Barandiaran, M. Egbert, *Norm-Establishing and Norm-Following in Autonomous Agency*, *Artificial Life Journal* 20(2014), 5–28; X. Barandiaran, E. Di Paolo, M. Rohde, *Defining Agency. individuality, normativity, asymmetry and spatio-temporality in action*, *Journal of Adaptive Behavior* 17(2009)5, 367–386, DOI: 10.1177/1059712309343819.

clarify all normative problems and concepts. Rather, it means is that an approach based on such explanations will help us provide an answer to the question of the sources of normativity that will refer neither to supernatural properties or beings nor to concepts of rationality or obligation²¹.

As a group, proponents of anti-naturalism are as heterogeneous as their naturalist opponents. However, they share two basic beliefs that may be formulated and emphasised in different ways:

1. Normative statements cannot be fully explained by descriptive concepts taken from the language of natural sciences,²²
2. Normative properties cannot be reduced to natural properties.²³

The minimalism that is often stressed as typical of contemporary philosophy is manifested in various non-foundationalist approaches to the study of normativity.²⁴ The strategy of such approaches is that „you do not start from axioms, but from hypotheses that may be confirmed or undermined by examination”.²⁵ They are popular in

21 In this context, it is worth quoting Patricia Churchland: “On my hypothesis regarding the neural basis of moral behavior, morality is as real as can be – it is as real as social behavior. Actual human moral behavior, in all its glory and complexity, should not be cheapened by the false dilemma: either God secures the moral law or morality is an illusion. It is a false dilemma because morality can be – and I argue, is – grounded in our biology, in our capacity for compassion and our ability to learn and figure things out” (P.S. Churchland, *Braintrust*, op. cit., 200).

22 According to Robert Audi, negating this belief is of key importance for contemporary naturalism. R. Audi, *Natura normatywności oraz projekt naturalizacji pojęć normatywnych*, in: *W świecie powinności*, eds. B. Brożek, M. Hohol, Ł. Kurek, J. Stelmach, Copernicus Center Press, Kraków 2013, 38.

23 R. Audi, *Ethical Naturalism*, in: *The Oxford Handbook of Ethical Theory*, ed. D. Copp, Oxford University Press, Oxford 2006, 92. Among its other facets, naturalism may be reductionist when it claims that normative properties may be reduced to natural properties, and non-reductionist when it maintains, for example, that normative properties supervene on natural ones.

24 M. Heller, *Przeciw fundacjonizmowi*, in: *Filozofia i wszechświat*, Universitas, Kraków 2006, 82–104.

25 P. Duchliński, *Normatywność*, op. cit., 20.

naturalistic circles, but are also endorsed by many researchers working in the anti-naturalistic tradition.

3. THE TOP-DOWN APPROACH TO STUDYING NORMATIVITY

The conclusion to draw from the analysis above is that there is a tendency in philosophy to make the answer to the *normative question* dependent on favouring one of the views involved in the dispute over naturalism. Such an approach is reasonable, as each time we ask a question we take a certain theoretical position that defines us in terms of methodology and worldview. I will call this the top-down approach. It is based on the belief that normativity is an object of study just like any other topic investigated by philosophers (e.g. judgments, desires, concepts, values and rules). Hence, we should establish certain pre-assumptions concerning methodology, language and research tools. With all its validity and effectiveness, the top-down approach forces researchers to restrict what I will refer to as a *normative field* to one of its regions.

What is a normative field? To explain this concept, it is best to imagine that normativity resembles an ocean. This analogy illustrates the idea that normativity is very varied, indeterminate and diversified by emerging specifications, just like we have different islands, archipelagos and continents in an ocean. Moral normativity involved in ethical investigations is one such island. But there are also other regions such as the normativity of law, mathematics, logic, etc. In addition to such large islands or continents, we can identify regions related to the normativity of empirical theories and laws, the normativity of artistic creations, or even the specific area of normativity governing the design of interactions and artefacts.²⁶ Thus, a normative field encompasses many domains and problems.

²⁶ See M. Piekarski, W. Wachowski, *Artifacts as Social Things: Design-Based Approach to Normativity*, under review.

To study it, researchers must divide their labour and maintain a methodological discipline.²⁷ In a way, therefore, the top-down method reduces the normative field to one of its regions.

The above analysis shows that the explanation of the sources or nature of normativity is closely related to the explanation of the sources or nature of morality. More specifically, by adopting one of the beliefs in the dispute over naturalism as our point of departure, we have already made concrete decisions about what normativity is. I will illustrate this with two examples:

1. Naturalistic position: according to evolutionary naturalism, all normativity can be traced back to evolutionarily acquired social mechanisms.²⁸ In line with this view, normativity is tantamount to morality. How, then, can we explain, for example, the normative nature of mathematical equations or logical statements without succumbing to the once popular psychologism?²⁹ Current studies into the mechanisms of mathematical cognition offer their phylo- and ontogenetic explanations.³⁰ They do not, however, state clearly whether

27 The metaphor of the normative field is not to be taken too literally. It is a useful fiction expressing the belief that normativity is not uniform but contains many minor themes, issues and problem regions referred to as normative. Lying behind this metaphor, however, there is a specific metaphysical question I cannot address here: is normativity just an umbrella term for different types of constructs described as normative? Or is there a normativity *par excellence* manifesting itself in different ways (e.g. in ethics, law, rules of action or art)?

28 De Waal claims that „Natural selection has the capacity of producing an incredible range of organisms, from the most asocial and competitive to the kindest and gentlest. The same process may not have specified our moral rules and values, but it has provided us with the psychological makeup, tendencies, and abilities to develop a compass for life's choices that takes the interests of the entire community into account, which is the essence of human morality” (F. de Waal, *Primates and Philosophers*, op. cit., 58).

29 See M. Piekarski, *Frans de Waal i filozofowie*, Avant. Trends in Interdisciplinary Studies 3(2015)VI, 138–147.

30 M. Hohol, *The Normativity of Mathematics. A Neurocognitive Approach*, in: *The Many Faces of Normativity*, eds. J. Stelmach, B. Brożek, M. Hohol, Copernicus Center Press,

the normativity of mathematical objects can be explained by reference to such mechanisms;

2. Anti-naturalistic position: proponents of anti-naturalism underline that normative concepts cannot be fully naturalised without committing the naturalistic fallacy. In his *Principia Ethica*, Moore said that fundamental normative concepts (which he understood as ethical concepts) cannot be defined in non-normative (descriptive) terms. Although this view has been criticised on different grounds, Moore's anti-naturalistic realism still has its ardent supporters. Without getting into the details of the discussion over Moore's view, it is worth considering its consequences for the problem of normativity. Like in (1), here too normativity is equated with morality. In a way, the anti-naturalistic perspective favours treating normativity as irreducible to, for example, social mechanisms. But is it necessary to explain, for instance, the normative nature of the rules for using a device or *savoir vivre* principles by reference to ideal or supernatural normative entities? It seems not.

4. THE BOTTOM-UP APPROACH TO STUDYING NORMATIVITY

I suggest opposing the top-down approach with the bottom-up approach. I understand the latter as an approach to the study of normativity that describes the ways in which normativity is manifested in human activity. This approach has been inspired by contemporary philosophy of science, which does not so much analyse specific concepts or develop new accounts as focus on the analysis of knowledge-generating practices.³¹ For example, when answering the question

Kraków 2012, 191–222.

31 See C.F. Craver, *When mechanistic models explain*, *Synthese* 153(2006)3, 355–376, DOI: 10.1007/s11229-006-9097-x; E. Hutchins, *Cognition in the wild*, MIT Press, Cambridge MA 1995; E. Hutchins, *Cognitive Ecology*, *Topics in Cognitive Science* 2(2010)4, 705–715; P.K. Machamer, L. Darden, C.F. Craver, *Thinking about Mechanisms*, *Philosophy*

„what is the mind?” the supporters of this approach do not focus on what such and such thinkers have said about the mind and what arguments they have put forward, but, roughly speaking, on what picture of the mind emerges from the work of scientists.

Of course, there is no distinct group of scientists investigating the problem of normativity as in the case, for example, of neurologists studying the brain. It should be noted, however, that normativity *manifests* itself first and foremost in the domains of human activity or practices carried out by people. Manifestations of different forms of normativity (described earlier under the categories of the normative field) occur in various areas of human life (from social interactions to the processes of upbringing, learning, etc. to knowledge-generating practices, designing everyday objects and legislative processes). From this perspective, the analysis of normativity becomes the analysis of the different manifestations of normativity. At the same time, this perspective offers a language and an adequate set of tools to researchers. It also characterises the naturalism – anti-naturalism dispute not an objective dispute, but as an element in a conceptual framework or a modern way of thinking about normativity. The bottom-up approach, which must always be related to the top-down approach, is focused on describing and explaining the actual normative mechanisms in human actions.³² This raises doubts as to whether by investigating normativity we are concerned with normativity *par excellence*, or rather with existing types of normativity. Current discussions of the problem of normativity seem to favour the latter

of Science 67(2000), 1–25; P. Ylikoski, *Social Mechanism*, in *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 2nd edition, Vol. 22, Elsevier, 415–420. DOI: 10.1016/B978-0-08-097086-8.03194-9.

32 It is not possible to abandon the top-down approach and it would also be highly undesirable. However, in line with the view expounded here it should be mapped out or constrained by the bottom-up approach.

alternative.³³ Hence, we should not think about a single normativity; rather, we should concentrate on different types of constructs, mechanisms and, eventually, normative practices.³⁴

We should stress that there are different (perhaps mutually irreducible) types or manifestations of normativity (assuming that normativity *par excellence* exists), as well as that contemporary philosophy and science offer many different methods of studying and describing them. Perhaps the present task facing philosophy in this area is to integrate these different approaches and try to answer the question of the nature of normativity.

* * *

To an extent, the present selection of articles reflects current tendencies in normativity research. By ‘tendencies’ I mean the multitude of different accounts and a pluralistic way of thinking about normativity that does not aspire to a unique and special description or explanation. The authors discuss individual sections of the normative field, avoiding holistic accounts. Is such a minimalism in research a weakness? Quite the contrary. It reveals the extent of self-knowledge with which the authors approach and understand the specificity and uniqueness of this particular research topic. As mentioned before, this is an important aspect of contemporary philosophical reflection.

The collection is entitled *Philosophy of Normativity*. This should not be taken to indicate a new, separate philosophical discipline with its own language and tools, contained to a certain extent within the framework of a theoretical system. Rather, the title refers

33 I leave open the metaphysical question of whether normativity *par excellence* exists. See footnote 28.

34 This belief is strictly related to the demand for interdisciplinary studies of normative phenomena. Some researchers stress the need to go beyond purely philosophical analysis and towards projects carried out by researchers representing different theoretical approaches.

to a research tradition focused on the subject of normativity. Although this area of philosophical investigation is comparatively new, it is of primary importance. Even a superficial analysis of current debates makes it clear that normativity is a concept that requires researchers to take a position and explain it in some way, even if the explanation is only tentative. In every area of knowledge, research practice assumes an intuitive separation of the typical from the atypical; the norm from the exception; what is defined as correct from what is defined as incorrect or pathological. The aim of the research into normativity is also to offer a conceptual explanation of these intuitions.

In the opening paper 'Ought', *Ownership and Agentive Ought. Remarks on the semantic meaning of 'indexed ought'*, Joanna Klimczyk asks whether a logical interpretation of „ought” in terms of an indexed ought has significant consequences for the proper interpretation of „ought” sentences with agentive content, i.e. telling the agent what she ought to do. In her considerations she refers to John Broome's recent discussion of Bernard Williams's paper *Ought and Moral Obligation*. Although Williams's focus was on moral ought, if we assume that a moral ought is naturally interpreted in terms of a personal requirement, as a practical ought typically is, then Williams's discussion becomes relevant to Broome's analysis of agentive ought. In his paper Williams claims that an ought, construed as issuing personal requirements to agents, is to be understood as an ordinary „ought” – namely, as a propositional operator that is not indexed to a person. Broome disagrees. Klimczyk accepts that Broome might be right, but contends that his arguments do not show this. Klimczyk holds that indexing ought to an agent does matter semantically once we propose a plausible substantive interpretation of an „indexed ought”. She claims that Broome's indexation in terms of ownership is seriously defective, and proposes her own account instead.

Andrzej Waleszczyński's *Efekt Knobe'a z perspektywy etyki tomistycznej. Problem porządków i kompetencji normatywnych* dovetails with the discussion of a phenomenon first described by Joshua Knobe,

and consisting in an asymmetrical attribution of intentionality to actions based on their side effects. Waleszczyński's contribution to this debate shows that there are different normative systems and two aspects of cognition: „informing about a moral evaluation” of a given object and „informing about facts” (empirical facts) related to human actions. According to Waleszczyński, normative systems (or cognitive systems) have become mixed in the discussion so far. By analysing these systems, we can explain the Knobe Effect in a novel way and demonstrate the existence of the so-called normative competences.

In *Two Arguments Supporting the Thesis of the Predictive Nature of Reasons for Action*, Michał Piekarski presents a view whereby there are situations in which the reasons in favour of performing an action are predictions about future states of affairs and the consequences of the actions performed. The author advances two arguments in favour of this thesis. One is based on analyses of the Knobe Effect relating to the asymmetry between attributing intentionality and attributing responsibility for actions; the other argument on the cognitive science theory of predictive processing. Adopting these arguments, Piekarski partially challenges the thesis according to which folk psychology categories have explanatory value for human actions.

Piotr Kozak's *Emocje epistemiczne i normatywność albo o tym jak pokochać teorię znaczenia* concerns the normative nature of epistemic emotions such as the feeling of correctness or incorrectness. The author claims that to explain these phenomena we must take account of their non-discursive and non-representational nature. He also argues that we should acknowledge the constitutive role of such emotions as conditions that make the meaning and application of concepts possible.

In *Normatywność usytuowana. Ujęcie ekologiczne*, Witold Wachowski wonders whether and how we can talk about norms as affordances. When answering this question, we should take account of existing theories of affordances. Based on their critical analysis, the author

concludes that normativity is cognitively located in the human environment understood as a physical, biological and cultural complex. At the same time, he underlines that it is difficult to equate norms with affordances as traditionally understood. Therefore, norms should be related to cultural affordances as well as their design and modifications.

The article *O pewnym dwugłosie w szkole lwowsko-warszawskiej. Normatywność między etologią a etyką empiryczną* by Władysław Kmiecikowski discusses the problem of normativity as approached by the Lwów-Warsaw School. Kmiecikowski's reflections are based on the analysis of the views of Maria Ossowska and Tadeusz Czeżowski, two philosophers who are representative of the School. The author shows that Ossowska's ethology and Czeżowski's empirical ethics pave the way for advanced moral analyses of normativity. He also outlines interesting meta-ethical perspectives that help demonstrate the bipolar nature of ethical discourse in science. Lastly, he substantiates the view that ethics pursued in the empirical paradigm may improve the methodological quality of discourse, as well as ethologically broaden our knowledge of the actual social and psychological contexts of morality. Furthermore, it may also help vindicate the scientific status of ethical statements and demonstrate the paradigmatic importance of moral normativity.

In *Jaka normatywność po „śmierci Boga”? Etyczne implikacje myśli słabej*, Andrzej Kobyliński analyses the concept of normativity in the philosophy of Gianni Vattimo. Vattimo's *weak thought* is a theory proclaiming the end of metaphysics and challenging the notion of the Cartesian subject. Adopting this concept should lead us to acknowledge a weak form of normativity, i.e. a normativity that does not claim to be universally applicable. Kobyliński demonstrates that normativity in this sense is justified on the grounds of cultural heritage, consent and social contract, thus breaking with the universalist thinking about ethical obligations and moral norms.

In her article entitled *Performatywność języka a powinność moralna*, Karolina Rozmarynowska analyses the performative function of language. She reflects upon the way in which performative language functions in terms of promises creating subjective obligations. She draws attention to the fact that some linguistic expressions create specific obligations. The latter are not based on expression semantics, but on eponymous performativity understood as the „ability to change reality”. Rozmarynowska underlines, however, that performative analysis alone does not explain the sense of the promise itself or its significance to people.³⁵

REFERENCES

- Audi R., *Ethical Naturalism*, in: *The Oxford Handbook of Ethical Theory*, ed. D. Copp, Oxford University Press, Oxford 2006, 91–121.
- Audi R., *Natura normatywności oraz projekt naturalizacji pojęć normatywnych*, in: *W świecie powinności*, eds. B. Brożek, M. Hohol, Ł. Kurek, J. Stelmach, Copernicus Center Press, Kraków 2013, 37–78.
- Barandiaran X., Egbert M., *Quantifying Normative Behaviour and Precariousness in Adaptive Agency*, in: *Proceedings of the 11th European Conference on Artificial Life*, eds. T. Lenaerts, M. Giacobini et al., Presented at the ECAL, MIT Press 2011, 210–218.
- Barandiaran X., Egbert M., *Norm-Establishing and Norm-Following in Autonomous Agency*, *Artificial Life Journal* 20(2014), 5–28.
- Barandiaran X., Di Paolo E., Rohde M., *Defining Agency. individuality, normativity, asymmetry and spatio-temporality in action*, *Journal of Adaptive Behavior* 17(2009)5, 367–386, DOI: 10.1177/1059712309343819.
- Bicchieri C., *The Grammar of Society*, Cambridge University Press, New York 2006.
- Bicchieri C., Muldoon R., *Social Norms*, in: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2014 Edition), ed. E. N. Zalta, URL = <https://plato.stanford.edu/archives/spr2014/entries/social-norms/> (access 02.01.2018).
- Bickhard M., *Process and Emergence: Normative Function and Representation*, in: *Process Theories. Crossdisciplinary studies in dynamic categories*, ed. J. Seibt, Springer, Dordrecht 2003, 121–155. DOI: 10.1007/978-94-007-1044-3_6.

35 The articles by Władysław Kmiecikowski, Andrzej Kobylński and Karolina Rozmarynowska will be published in the next issue of *Studia Philosophiae Christianae*.

- Bickhard M. *The interactionist model*, Synthese 3(2009)166, 547–591. DOI: 10.1007/s11229-008-9375-x.
- Bickhard M., Christensen W., *The Process Dynamics of Normative Function*, The Monist 85(2002)1, 3–28.
- Boghossian P., *The Rule-Following Considerations*, Mind 98(1989), 507–549.
- Boghossian P., *The Normativity of Content*, Philosophical Issues 13(2003), 31–45.
- Brandom R.B., *Making It Explicit: Reasoning, Representing, and Discursive Commitment*, Harvard University Press, Cambridge MA 1994.
- Brandom R.B., *Articulating Reasons*, Harvard University Press, Cambridge MA 2000.
- Broome J., *Is rationality normative?*, Disputatio 23(2007), 161–178.
- Brożek B., *Normatywność prawa*, Wolters Kluwer Polska – LEX, Kraków 2012.
- Brożek B., *Pojęcie normatywności*, in: A. Brożek, B. Brożek, J. Stelmach, *Fenomen normatywności*, Copernicus Center Press, Kraków 2013, 19–44.
- Churchland P.S., *Braintrust*, Princeton University Press, Princeton 2011.
- Copp D., *Moral naturalism and Three Grades of Normativity*, in: *Normativity and Naturalism*, ed. P. Schaber, Ontos Verlag, Frankfurt am Main 2004, 7–45.
- Craver C.F., *When mechanistic models explain*, Synthese 153(2006)3, 355–376, DOI: 10.1007/s11229-006-9097-x.
- Darden L., *Reasoning in Biological Discoveries*, Cambridge University Press, Cambridge MA 2006.
- Davies P.S., *Norms of Nature. Naturalism and the Nature of Functions*, MIT Press, Cambridge MA 2001.
- De Waal F., *Primates and Philosophers: How Morality Evolved*, Princeton University Press, New Jersey 2006.
- De Waal F., *Natural Normativity: The 'Is' and 'Ought' of Animal Behavior*, Behaviour 151(2014), 185–204.
- Dretske F., *Explaining Behavior: Reasons in a World of Causes*, MIT Press, Cambridge MA 1988.
- Duchliński P., *Normatywność – jej źródła i sposoby badania. Analiza metateoretyczna*, w: Duchliński P., Kobyliński A., Moń R., Podrez W., *O normatywności w etyce*, Wydawnictwo Wam, Kraków 2015, 16–62.
- Friston K.J., *Free Energy Principle for Biological Systems*, Entropy 14(2012), 2100–2121.
- Friston K.J., Stephan K.E., *Free-energy and the brain*, Synthese 159(2007), 417–458.
- Gibbard A., *Meaning and Normativity*, Philosophical Issues 5(1994), 95–115.
- Godfrey-Smith P., *A Modern History Theory of Functions*, Noûs 28 (1994), 344–362.

- Haidt J., *The Emotional Dog and Its Rational Tail*, *Psychological Review* 108(2001)4, 814–834.
- Hartmann N., *Ethik*, De Gruyter, Berlin 1926.
- Heller M., *Przeciw fundacjonizmowi*, in: M. Heller, *Filozofia i wszechświat*, Universitas, Kraków 2006, 82–104.
- Henderson D., *Norms*, in: *The Oxford Handbook of Philosophy of Social Science*, ed. H. Kingcaid, Oxford University Press, Oxford 2017, 409–435.
- Hohol M., *The Normativity of Mathematics. A Neurocognitive Approach*, in: *The Many Faces of Normativity*, eds. J. Stelmach, B. Brożek, M. Hohol, Copernicus Center Press, Kraków 2012, 191–222.
- Hutchins E., *Cognition in the wild*, MIT Press, Cambridge MA 1995.
- Hutchins E., *Cognitive Ecology*, *Topics in Cognitive Science* 2(2010)4, 705–715.
- Ingarden R., *Wykłady z etyki*, PWN, Warszawa 1989.
- Kalinowski J., *Teoria poznania praktycznego*, WN KUL, Lublin 1960.
- Kelsen H., *General Theory of Law and State*, Harvard University Press, Cambridge MA 1945.
- Korsgard Ch., *The Sources of Normativity*, Cambridge University Press, New York 1996.
- Kripke S., *Wittgenstein on Rules and Private Language*, Harvard University Press, Cambridge MA 1982.
- Machamer P.K., Darden L., Craver C.F., *Thinking about Mechanisms*, *Philosophy of Science* 67(2000), 1–25.
- Millikan R.G., *Language, thought, and other biological categories: new foundations for realism*, The MIT Press, Cambridge MA 1984.
- Millikan R.G., *Biofunctions*, in: *Functions. New Essays in the Philosophy of Psychology and Biology*, eds. A. Ariew, R. Cummins, M. Perlman, Oxford University Press, Oxford 2002.
- Moń R., *Warto czy należy? Studium na temat istoty i źródeł normatywności*, Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa 2011.
- Piekarski M., *Frans de Waal i filozofowie*, *Avant. Trends in Interdisciplinary Studies* 3(2015)VI, 138–147.
- Piekarski M., *Od typiki doświadczenia do normatywnej antycypacji. Przyczynek do fenomenologii normatywności*, *Filo-Sofija* 33(2016)2, 71–86.
- Piekarski M., *Two Arguments Supporting the Thesis about the Predictive Nature of Reasons for Action*, present volume, 93–119.
- Piekarski M., Wachowski W., *Artifacts as Social Things: Design-Based Approach to Normativity*, under review.

- Scheler M., *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik: Neuer Versuch der Grundlegung eines ethischen Personalismus*, Felix Meiner Verlag, Hamburg 2014.
- Wachowski W., *Normatywność usytuowana. Ujęcie ekologiczne*, present volume, 143-165.
- Tomasello M., *A Natural History of Human Thinking*, Harvard University Press, Cambridge MA 2014.
- Waleszczyński A., *Efekt Knobe'a z perspektywy etyki tomistycznej. Problem porządków i kompetencji normatywnych*, present volume, 65-92.
- Whiting D., *What is the Normativity of Meaning?*, *Inquiry* 59(2013) 3, 219-238.
- Ylikoski P., *Social Mechanism*, in *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 2nd edition, Vol. 22, Elsevier, 415-420. DOI: 10.1016/B978-0-08-097086-8.03194-9.

This article was supported by National Science Centre funds granted under decision No. DEC-2017/01/X/HS1/00165. I wish to thank Piotr Kozak, Witold Wachowski and Andrzej Waleszczyński for inspiring comments and discussions that helped me write this article.

MICHAŁ PIEKARSKI

m.piekarski@uksw.edu.pl

Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw, Institute of Philosophy
Wóycickiego 1/3, 01-938 Warsaw, Poland

DOI:10.21697/spch.2018.54.1.11

JOANNA KLIMCZYK

‘OUGHT’, OWNERSHIP AND AGENTIVE OUGHT: REMARKS ON THE SEMANTIC MEANING OF ‘INDEXED OUGHT’

Abstract. Bernard Williams in his essay *Ought and moral obligation* (OMO) takes a stand on the proper logical interpretation of ‘ought’ sentences. He claims that ought being central to ethical reflection, that is, ought issuing personal requirements to agents, is to be interpreted like any ordinary ‘ought’ – as a propositional operator that is not indexed to a person. The driving idea behind Williams’s logical point about ‘ought’ seems to be that logical interpretation of ‘ought’ sentences with moral content in terms of indexed ought lacks semantic significance. John Broome disagrees. In a series of his recent writings devoted to an analysis of the notion of normative ought, he defends the view opposite to the one fostered by Williams. According to Broome, indexation of ‘ought’ to agent matters for extra-logical reasons; it is a way of exhibiting that ought has its normative owner, which in turn is important for determining the holder of responsibility for the ought in question.

In the paper I argue that Broome may be right, but his arguments do not show that fact. In particular, I claim that he is wrong in thinking that indexation in terms of ownership is useful in the analysis of ‘ought’ sentences with agentive content, and thus nicely applies to moral ought being a paradigmatic example of such sentences. According to my diagnosis, Broome’s positive view about the semantic and ethical significance of interpreting agentive ought as indexed ought, suffers from one central problem. It alludes to an unsuccessful substantive semantics of ‘indexed ought’ that fails to give an accurate explanation of the meaning of the ought in question. I conclude the paper by offering an alternative to Broome’s substantive semantics of ‘indexed ought’, and explain why I think that it fares better in capturing the nature of the agentive ought.

Keywords: ‘ought’, indexed ought, owned ought, agentive ought, Broome, Williams

1. Introduction.
2. Why indexing ‘ought’ to a subject is deemed normatively informative.
3. Ownership and vagueness.
4. Why indexation in terms of ownership is semantically irrelevant overall.
5. What matters is authorship.

1. INTRODUCTION

John Broome believes that Bernard Williams, in his famous and influential paper *Ought and Moral Obligation* (OMO), makes a mistake of far-reaching consequences that results in blurring the correct understanding of ‘ought’ sentences. According to Broome, Williams neglects the option that oughts denoted by a propositional operator often are owned oughts. This omission, if Broome’s charge survives examination, is a serious one. Neglecting ownership of ought makes it difficult to understand who is the one that is failing in doing what she ought to do, and who, because of that failure, should be blamed for it. The problem to which Broome directs our attention is that ownership frames the correct account of personal obligation or “what you ought to do”, and this is at the centre of the agent’s rational reflection. Once ownership of ought is blurred, the whole idea of personal obligation becomes shaky.

Against Broome, and perhaps also against common intuition, I shall argue that this is not necessarily so. Of course, ownership of ought is important, since *if* relevant it shows exactly who is required to do what, and consequently it makes ascription of responsibility, and distribution of blame easy. However, not every owned ought justifies assigning responsibility to its owner, or at least justifies assigning the *relevant* responsibility to its owner, i.e., the responsibility that matters when it comes to establishing the ultimate holder of accountability for satisfying the ought in question.¹ But sometimes there are owned oughts whose normative status is uncertain,² and these usually appear in the deliberative context, where specificity of the circumstances requires that some agent or agents perform

1 In what follows I often call the relevant responsibility ‘comprehensive responsibility’ and motivate my choice of the name in due course.

2 By ‘normative status’ I mean whether the person to whom ought is indexed is its genuine and relevant owner.

or do not perform a particular action; yet in lack of information about *who* is under the requirement in question, the ought becomes voluntarily 'adopted' by a person. Since this adoption is *ad hoc*, it is far from obvious that it makes the person who adopts it the normative and *relevant* owner of it. But if indexation in terms of ownership is not reliably indicative of the bearer of responsibility for the ought in question, Broome's complaint about Williams's insensitivity to semantic significance of indexing ought to an agent is exaggerated. I contend that ownership is the crucial information we want to glean, otherwise, why bother about whether agential 'ought' sentences like 'Alison ought to get a sun hat'³ are more accurately interpreted in terms of indexed oughts than as unindexed oughts?

If interpreting an 'ought' sentence with agentive⁴ content, in terms of indexed 'ought', where indexation marks a substantive relation of ownership between the person to whom the 'ought' is indexed, and the ought does not tell us anything decisive about *who* is the normative⁵ and *relevant* agent of that ought, why care, as Broome does, about deficiency of English grammar in order to make ownership *explicit*? Crudely, why draw so much attention to the grammatical representation of owned ought, if ascribing ought to some person *itself* is devoid of substantive semantic content indicating the normative relevance of that ownership? These two questions organise my critical assessment of Broome's speculations about the substantive meaning of indexation in terms of ownership.

The paper is divided into four sections. In section 1 I present the core of Broome's criticism, targeted at William's view in OMO, that indexing ought to an agent does not matter in logical

3 This sentence is a toy example of owned ought in J. Broome, *Rationality Through Reasoning*, Chichester 2013.

4 Judging by examples introduced by Broome in his book J. Broome, *Rationality Through Reasoning*, op. cit. I assume that agentive ought is the central normative ought, that is, ought characterized in terms of owned ought.

5 By 'normative agent' I mean the holder of the responsibility for the ought in question.

interpretation of the moral sense of the ‘ought’ claim. I find the criticism important, as it draws attention to a methodological issue about what makes up a successful theory of the meaning of normative ‘ought’ sentences. The issue in question is that we should expect a logical interpretation of an ‘ought’ sentence to give the most accurate account of the sentence’s meaning. If indexing ought to the agent does indeed matter in order to express agentive sense of ‘ought’, then we should propose logical and grammatical interpretation that will do justice to this significance. However much I agree with that observation, I still argue that Broome failed to show that indexation in terms of ownership really helps to bring out the relevant normative sense of the ‘ought’ claim. Section 2 builds upon establishments in section 1, and is focused on displaying the main problems that arise when we try to account for the nature of the central normative ought in terms of owned ought. The central difficulty that we face is that we do not know what exact feature of normative ought that owned ought is meant to accurately capture. I show that the positive suggestion that we are given, namely that ownership is connected with responsibility, brings more confusion than clarity, since responsibility is varied, and alluding to ownership does not make it clear what sort of responsibility matters when we try to explain the nature of agentive ought. Here, I make use of Broome’s own examples to support my core claim that indexing ‘ought’ to an agent, and interpreting it in terms of a requirement that ‘belongs’ to a person *would* be ethically informative, if ownership *could* serve as a reliable mark of the relevant responsibility. That is, I claim, owned ought would be a good explanation of the agentive ought worthy to be given its own grammatical interpretation *if* knowing the owner of ought would be equivalent to knowing the holder of the *relevant* responsibility for it. However, I argue that this expectation is too high to be satisfied, since the same ought can, at the same time, have two owners holding differing responsibility in the case of not

conforming to the ought in question.⁶ Section 3 discusses two further worries for Broome's core claim that indexation of ought is of genuine semantic significance. The worries in question arise if owned ought is interpreted as a propositional ought. In section 4 I propose my own version of substantive semantics for 'indexed ought', and explain why I think it does better in capturing our semantic intuitions about the meaning of agentive 'ought'. I also sketchily show how this substantive interpretation is nicely accommodated by the standard semantics for 'ought', in which 'ought' is treated as propositional operator.

2. WHY INDEXING 'OUGHT' TO A SUBJECT IS DEEMED NORMATIVELY INFORMATIVE

In his *Ought and moral obligation*⁷ essay, Bernard Williams articulates a thesis about the logical structure of 'ought' sentences that are of utmost significance to ethics, namely agential 'ought' sentences with truly practical content. According to this thesis, sentences expressing moral obligations like 'Peter ought to help Jim' are to be logically interpreted as *any* ordinary 'ought' sentence, say, the sentence 'Larry ought to win the lottery', or 'Joan ought to buy a newspaper'. If moral oughts are not logically special in comparison to non-moral oughts, then they are supposed to have the same logical structure, which, in the light of establishments in linguistics and modal semantics, is the structure in which 'ought' governs on a proposition. That is to say, sentences saying what an agent *morally* ought to do can always be correctly interpreted as unindexed oughts, in the same manner that non-normative 'ought' sentences are typically interpreted. For

6 The difference in responsibility is to be construed in terms of the normative sanctions awaiting the owner if she fails to satisfy the ought in question.

7 B. Williams, *Ought and moral obligation*, in: B. Williams, *Moral Luck*, Cambridge 1981, 114–123.

example, the sentence ‘Peter ought to help Jim’ is to be properly interpreted as ‘It ought to be (the case) that Peter will help Jim’.

On Broome’s diagnosis laid out in his 2012 essay,⁸ Williams’s view on the logical structure of ‘ought’ sentences with moral content is *not* an innocent logical claim about ‘ought’, but a claim with substantive, yet overlooked, consequences for meta-ethical theorising in general. Granting Williams’s thesis, we assert something more than a platitudinal claim in linguistics, saying that ‘ought’ denotes a propositional operator. In particular, we subscribe ourselves (though perhaps unconsciously) to a substantive and patently false view that *all* oughts, moral oughts included, lack addressees. In Broome’s terminology these are *unowned* oughts, which are, at best, oughts of general desirability: they tell us what states of affairs are desirable in order to obtain, but not what agents should do. Now, if moral oughts are logically not special, in comparison to other sorts of ought – which implies that they are to be cashed out in terms of unindexed oughts – it follows that moral oughts belong to no one in particular. If we accept this conclusion, we must also agree that the sentence like ‘Peter ought to help Jim’ admits of *no* interpretation on which *Peter* is somehow morally responsible for helping Jim. If ‘ought to help Jim’ is an unindexed propositional operator, correctly represented by the sentence of the general form $O(p)$, then violating the ought in question precludes sensibility of holding the violator responsible for not conforming to the ought in question, because that ought has not been ascribed to *her* in the first place.

According to Broome, Williams’s logical point on the behaviour of ‘ought’, when generalised, has strong consequences of ethical significance, specifically that moral oughts whose proper logical interpretation makes no room for an agent argument-place, have no owners. Call the general view saying that logical interpretation

8 J. Broome, *Williams on Ought*, in: *Luck, Value and Commitment. Themes From the Ethics of Bernard Williams*, ed. U. Heurer, G. Lang, Oxford 2012, 247–268.

of normative 'ought' in terms of indexed ought has ethical significance (*ethical sensitivity of logical structure*, or *ESLS*), and ascribe it to Broome in his 2012 essay. By 'ethical significance' I mean that the logical structure is informative about the normative⁹ agent of the ought in question. And call the reverse thesis, that I think Williams holds in OMO, about the ethical irrelevance of interpreting moral ought in terms of indexed ought (*ethical insensitivity of logical structure*, or *EILS*). It is the central aim of the paper to demonstrate that *ESLS* might be true, but Broome's arguments do not show this.

In a nutshell, I will argue that Broome is right, that indexing 'ought' to an agent is relevant to the sentence's proper normative interpretation, but indexation interpreted in terms of ownership is not. In other words, I will argue that indexing of 'ought' to an agent is irrelevant *unless* we propose a *plausible* substantive interpretation of that relation. However, Broome's interpretation fails on that score, and its failure is two-pronged. Firstly, it fails to account for the very nature of personal requirement, which is associated with the idea of personal responsibility. In particular, I claim that Broome's unsuccessful explanation of the specificity of personal requirement, has to do with his neglecting the fact that responsibility is not a uniform concept. Some kinds of responsibility differ in terms of normative evaluation, and if ownership is to indicate that responsibility is in play, this is too little to let us infer the exact normative sense of the sentence. Call this the *philosophical* objection to Broome's proposal. Secondly, despite what it promises, Broome's account fails to give an unambiguous grammatical representation of the owned ought, that is *normatively* relevant. Call this second objection the *formal* objection. These two complaints remain in force independently of each other. Even if my philosophical objection proves unconvincing, the formal one goes through. Interestingly though, the deficiency of Broome's argument

9 I use the expression 'normative agent' to refer to the agent who is the bearer of responsibility for the ought in question.

in favour of *ESLS* – the claim that ownership of ought matters for the purpose of knowing the normative and relevant agent of the ought in question – points to a virtue of Williams’s considerations against *ESLS*. Williams holds that for extracting the moral sense of ‘ought’, indexing ‘ought’ to an agent is not needed, *because* what is at issue is not the *personal* connection between the ought and the agent, but just the representation of what is to be done. Crudely, I take it that Williams and Broome disagree with each other on two levels. They part company with each other in their favourite *metasemantics* of ‘indexed ought’, i.e. they disagree as to what sort of *substantive* meaning indexed ‘ought’ should effectively represent, and admittedly they disagree in their preferred *semantics* of ‘indexed ‘ought’, i.e. the particular substantive meaning they assign to indexing ought to an agent, grammatically translated by sentences of the form ‘S ought to *phi*’.

Interestingly, their disagreement about what substantive relation indexation stands for – ownership of ought *vs.* motivational connection to ought – determines the scope of applicability of indexed ‘ought’, in representing the meaning of normative ‘ought’ claims. Broome’s conception of indexation in terms of ownership is meant to capture *any* agentive sense of ‘ought’, whereas Williams’s idea of indexation in terms of motivation allows for interpreting a narrow type of agentive ought – the deliberative one. If that is so, then these two philosophers’ differing views on metasemantics and semantics of indexed ‘ought’, inform the crucial difference in their views, regarding the nature of normativity assigned to the workaday concept of normative ought. For Broome, normativity accounted for in terms of owned ought, describes the agent’s normative position; it simply shows what is required of her. For Williams, on the other hand, normativity that is interpretable in terms of indexed ought, serves to expose the agent’s motivational connection with the ought in question. I take this as an explanation of why he thinks that indexing ‘ought’ to agent is logically and semantically relevant, when *deliberative* ought is at

stake, i.e. ought whose normative attraction comes from its relation to the agent's aims or concerns. If I understand their dialectics correctly, Broome and Williams differ in their views in terms of the scope of semantic significance of the agent-argument place, in logical interpretation of normative 'ought' sentences. So, properly speaking, the dispute between these two philosophers is not so much about whether *ESLS* wins over *EILS*, as I initially suggested, but about whether logically and grammatically unarticulated indexation of ought to an agent, does have significant semantic consequences. Broome holds that it does, since in his view, indexing ought to a subject is equivalent to ascribing normative responsibility to her, which in turn is the hallmark of agentive ought being in play. If that is so, then it looks like the claim held by Broome is more accurately set out by *Ethical Significance of Indexing 'Ought' to Agent Thesis (ESIOTA)*, which is meant to apply to 'ought' sentences of the relevant sort, i.e. those expressing agentive ought. Here is my interpretation of *ESIOTA*:

Indexing ought to an agent is significant for ascribing normative responsibility to the person to whom 'ought' is indexed, *because* indexed 'ought' denotes owned ought.

Obviously, *ESIOTA* implies *ESLS*, since knowing who the bearer of responsibility for the ought in question is, means knowing that the ought expressed by the sentence in question is agentive.

Williams's view, on the other hand is more accurately represented, not by *EILS*, but by a constrained version of *ESLS*, which I call *Ethical Significance of Indexing 'Ought' to Agent for Representing Deliberative 'Ought'*. Roughly, *ESIOTRD* says that logical interpretation of ought, as indexed to the agent, is relevant in representing the deliberative sense of 'ought'.

If the above presentation of the flag claims held by Broome and Williams is correct, then the bone of contention between these two philosophers is the semantic significance of indexing 'ought' to an agent, in representing the relevant kind of normative content. Roughly, Williams thinks that indexation is useful in representing

the kind of normativity typically construed as agent-relative, when, what the agent ought to do, is essentially related to that agent's aims or concerns. Broome, on the other hand, thinks that indexed ought appropriately captures the essence of personal requirement itself, the situation when an agent is confronted with what she ought to do, where the relation between that which she ought to do, and her psychological, or axiological make up, is irrelevant. In summary, I take it that Broome's introduction of the notion of owned ought, was intended to capture the nature of the normative relation that arises, when an agent is the proper addressee of some ought.

Now, Williams's scepticism about the logical – and thereby semantic – significance of indexing 'ought' to an agent, in the case of sentences with moral content, finds support in a well-homed view in formal linguistics and deontic logic, that any sense of 'ought' is captured by the propositional ought. If moral ought is nothing special in this respect, then the moral sense of an 'ought' claim should also be captured by the propositional ought. Williams's potential argument in favour of irrelevance of the indexation of 'ought' to the agent, for the purpose of representing the moral sense of 'ought' might run as follows:

(Premise 1) It is a trivial point about the logical behaviour of 'ought' that 'ought' denotes a propositional operator.

(Premise 2) If 'ought' denotes a propositional operator, then *moral* ought denotes a propositional operator too, since any 'ought' does.

(Conclusion) Since the paradigmatic logical interpretation of 'ought' is the one on which 'ought' is an unindexed propositional operator, and if moral ought is not logically special in this respect, then the paradigmatic interpretation of 'ought' also applies to it, meaning that moral 'ought' is an unindexed propositional operator.

The above-argument, as it stands, alludes to the logical properties of the word 'ought' construed as a modal verb, but it builds upon

two substantive convictions, one regarding the nature of normativity expressed by moral claims, and the other regarding the most apt grammatical representation of normativity associated with moral ought. In brief, these claims are: (i) the crux of moral normativity is primarily about what the state of affairs is to obtain, and not about *who* is required to do some action, and (ii) the moral content of 'ought' characterised in (i) should be adequately represented by sentences of the general form $O(p)$.

I think that Broome's reaction to the imagined argument that I ascribe to Williams, would be to accept its correctness on formal grounds, but to object to the assumption on which it is based, namely that logical behaviour of 'ought' is a good guide to the semantics of moral 'ought'. Specifically, I am inclined to think that Broome would question the view, that focusing on the logical behaviour of the word 'ought', treated as an ordinary modal operator attached to a proposition, is the proper way of identifying the interpretation of an 'ought' claim, when construed as expressing the concept of moral ought. I think that Broome might object to the argument in question by finding it 'gappy'. In particular, he might observe that the considered argument is problematic, because it divorces the logical interpretation of 'ought' from its semantics, i.e. the semantic meaning we are intent on representing by evoking a particular logical interpretation. However, that approach is methodologically misguided, since we do not interpret moral ought as a propositional ought *because* of what the dogmatic view in linguistics and modal logic teaches us, but because we believe that interpretation in terms of propositional ought allows us to understand the sentence's moral meaning.

Broome's complaint, upon my supposition, might continue by observing that interpreting 'ought' in terms of unindexed ought, fails badly in exposing the intuitive hallmark of moral ought, namely its agentive character. Moral oughts, upon commonsensical interpretation, are prescriptive, and targeted at contextually relevant

agents. Now, if unindexed ought fails to represent the practical sense of 'ought', then we are justified in having doubts that it captures the moral sense of 'ought' well, given that moral oughts are typically about what *agents* ought to do, and not about what ought to be done. When I hear the sentence 'Jim ought to help Kate' I do not understand it as being about what the state of affairs ought to be, but about what the agent named 'Jim' ought to do. Moreover, if we allude to another dogma in formal linguistics, namely that the logical form of a sentence is the bearer of the sentence's meaning, our main focus should be not on the logically admissible grammatical interpretation of ought, but on proposing the logical form, that most *adequately* reflects our understanding of the sentence's meaning. In other words, I think that Broome would be willing to reject my putative argument on Williams's part, not because what it says is false but because it conflicts with the methodological assumption underlying the proper metasemantics of normative 'ought' sentences, according to which logical interpretation of 'ought' should be in service of the content of the 'ought' claim we want to represent, and not the other way round, when representable content is constrained by the rules of a logical representation of a certain expression, in this case, 'ought'.

For that reason, I imagine, Broome might offer the following counterargument to the one presented above. To make it clear, the argument to come is not the one that Broome himself proposes but the one I offer as revealing where, on my understanding of his view, Williams's went wrong. Here is what it says:

Premise 1: The logical form of a sentence is the bearer of the sentence's meaning.

Premise 2: If the LF is the bearer of the sentence's meaning, it is justified to expect that the LF reflects the sentence's meaning most accurately.

Premise 3: The LF of an 'ought' sentence in which 'ought' is unindexed, does not express the meaning of an 'ought' sentence

with agentive content, because it does not identify the agent to be held responsible for conforming to the ought in question.

Conclusion: Unindexed ought is a bad interpretation of agentive ought.

At first blush, the above argument is convincing. If moral oughts are about what *agents* ought to do, then a logical interpretation that does not show the agentive nature of the ought in question is seriously defective. But from the fact that unindexed ought does not adequately represent the moral sense of 'ought', it does not yet follow that indexed ought automatically does. If, to simplify matters, indexing ought to an agent is a logical way of representing a normative relation that holds between the agent and some action, the preferred interpretation of the nature of that relation needs to be vindicated. Broome is of the opinion that the most apt interpretation of the nature of that relation is to be cashed out in terms of ownership. He explains his understanding of the notion of ownership's explanatory input by providing an analysis of a particular 'ought' sentence. He invites us to contrast the sentence 'Alison ought to get a sun hat' with the sentence 'Alex ought to get a severe punishment':

As I put it, the first (the sentence about Alison) ascribes ownership of an ought to Alison, whereas the second does not ascribe ownership of an ought to Alex. I cannot accurately describe the sort of ownership I am referring to. I could use other words. I could say that Alison is responsible for her getting a sun hat, or that she is at fault if she does not get a sun hat, but the words 'responsible' and 'fault' have various connotations that might lead you to misunderstand me. I could say that getting a sun hat is required *of* Alison; this is perhaps the most accurate way of conveying the idea of ownership.¹⁰

A few lines ahead he tries to clarify the sense of 'ownership' he has in mind. He alludes to the tradition of deontic logic where, as

10 J. Broome, *Rationality Through Reasoning*, op. cit., 13.

he writes, “owned oughts are commonly referred to as ‘personal obligations’”.

However, the clarification, instead of demystifying the sense of the word ‘ownership’, makes it more mysterious, because, I contend, the first quoted passage, as I understand it, suggests carefulness with respect to the connotations with ‘responsibility’ that the word ‘ownership’ might evoke. In contrast, the second quote contains a suggestion that owned ought can be happily translated in terms of personal obligation. Be that as it may, a snag lurks here. The difficulty is that the notion of personal obligation used in deontic logic and logic of agency, is commonly linked with the idea of responsibility simpliciter. I would characterise the responsibility in question as ‘rational responsibility’, that is, the sort of responsibility that it is rational to expect from an agent to bear, if it is true that she is required to do, or undo a particular action, or act. To cut a long story short, in the literature to which Broome refers, owned oughts would be explicitly construed as oughts that evoke connotations with responsibility and blame, that are not necessarily of moral character but rational: if *A* is required of *phi*-ing, then in case of intentional not-*phi*-ing, *A* is to be found guilty of not doing what she ought to have done. So, when in the first quote Broome shows some reservation about quickly connecting the notion of ownership that he uses, with the notion of responsibility, it is not clear what exactly he does not like about the straightforward association of owned ought with responsibility. I draw the reader’s attention to Broome’s somewhat obscure presentation of owned ought, because unless we have clarity about exactly what normative connotations that owned ought is supposed to elicit, we cannot responsibly say whether owned ought accurately accommodates our central intuitions, about what makes up the agentive ought.

3. OWNERSHIP AND VAGUENESS

Despite my lack of clarity regarding the very meaning of 'owned ought' that Broome works with, I assume that, ultimately, he links the notion of owned ought with the notion of responsibility. I also assume that the notion of responsibility is essentially connected with the notion of agentive ought, to the effect that, if it is true of the agent *A* that she ought to *p*, then she is to be deemed responsible (at least to some extent) if she fails to *p*. If these considerations are not faulty, then we are to embrace the conclusion that responsibility (a sort of) is a hallmark of personal obligation, and consequently the hallmark of owned ought (given these two expressions 'personal obligation' and 'owned ought' are to be used interchangeably).

Now, if owned ought is to be a fortunate interpretation of agentive ought, i.e. the sort of ought illustrated by Broome's sentence about Alison, we must make sure that the notion of ownership accommodates all crucial semantic properties associated with the notion of personal requirement – alias personal obligation. In particular, it is to be expected that the word 'ownership' captures the very connotations with responsibility that the expression 'personal requirement' captures. However, there is good reason to be sceptical about the success of that translational enterprise. To my mind, while the concept of 'personal requirement' makes it clear just on conceptual grounds, the individual who is accountable for not fulfilling the requirement in question, knowing the normatively relevant owner of ought is not straightforward. In other words, my first complaint about the idea of accounting for personal requirement, in terms of owned ought, is that given we establish that some ought is someone's personal requirement, we automatically know to whom the responsibility for conforming to that ought belongs. But in case of owned ought, things are not so easy. Assuming that Alison is the owner of 'ought to get a sun hat', we can still sensibly ask: 'But is she the proper addressee of the responsibility if she does not conform to that ought?'

Is it not possible that the true owner of the ought in question is, say, Alison's mother, who ought to see to it that her daughter's scalp is protected from the sun? Note that an analogous question addressed to Alison, of whom we know from elsewhere that she is under the personal obligation to get a sun hat, is not a fortunate one. Further questioning about the identity of the holder of responsibility is linguistically blocked, when ought is construed under the name of 'personal requirement' or 'personal obligation', but it is open when the same ought is interpreted in the fashion favoured by Broome, namely as owned ought. If this 'home-baked' version of the open question argument is defensible, as I think it is, it points to a worry that owned ought is not a good translation of agentive ought, i.e. the ought most accurately construed in terms of personal requirement. The 'further questioning' test, as we may also name it, shows when we take into account that the expression 'ownership of ought' has vague normative intension, whereas 'addressee of the requirement' does not. But if owned ought is not an accurate translation of agentive ought simpliciter, a natural question to raise is this: what exactly aspect of the normative ought the owned ought is supposed to successfully account for? As it will remain to be shown, Broome's elucidations do not offer a clear answer to that fundamental question, which I find to be the most serious flaw in his proposal.

To appreciate the worry regarding lack of clarity about the feature of the normative ought that is taken to be "our workaday concept", which owned ought is to effectively capture, compare the 'Alison' sentence with another sentence borrowed from Broome 'The deck-hand ought to close the hatch'.¹¹

Following Broome, let us assume that both sentences ascribe ownership. The first ascribes ownership of ought to Alison, and it seems that the second also ascribes ownership, but to the deck-hand. What supports the articulated intuition in the case of the deck-hand

¹¹ *Ibidem*, 21.

sentence, is the observation that the considered ought is an example of an agentive ought. Just as the sentence about Alison tells us what Alison ought to do, likewise the sentence about the deck-hand says what the deck-hand ought to do. However, despite the fact that the deck-hand-sentence says what the *deck-hand ought to do*, it does not ascribe ownership of ought to him, but to an agent not mentioned in the sentence – the captain. This conclusion is made according to Broome, because on most natural readings, the captain is the person who ought to see to it that the deck-hand closes the hatch. Expressed in my own terminology, we will say that the captain is the normatively relevant owner of that ought. But acceptance of that conclusion presses a couple of important questions to immediate answer, the most natural one being that of why the two evidently agentive ‘ought’ sentences differ essentially, with respect to whom ownership of ought is assigned. This latter question is of particular importance, if we assume that both sentences under consideration are correctly interpreted as assigning responsibility to the person occupying the place of the grammatical subject of the respective sentence. Just as it is true that *Alison* is responsible for getting a sun hat (given that the sentence is true), it is true that *the deck-hand* is responsible for closing the hatch, since closing the hatch, on a sensible assumption has been commissioned to her. However, Broome seems to think that the difference in the sort of responsibility accrued to Alison and the deck-hand respectively, makes it so that ‘ought to get a sun hat’ is owned by Alison, but ‘ought to close the hatch’ does not truly ‘belong’ to the deck-hand. Be that as it may, we need an explanation why this is so, and more importantly, we need to be told how to know when ‘genuine’¹² ownership is at stake. In particular, we are justified to expect answers to four basic questions: (1) Why is the type of responsibility relevant when establishing ownership of ought in the case of the Alison-sentence

12 By ‘genuine ownership’ I mean the ownership that is relevant for assessing the responsibility in cases where ought is not fulfilled.

and the deck-hand sentence, but this relevance is not marked in Broome's explanation of what 'ownership' means? (2) Does the strictness of normative consequences for not fulfilling the ought in question determine the type of responsibility indicative of ownership involved? (3) Is there any general rule governing whether an 'ought' sentence ascribes relevant ownership to some person, or not? (4) Finally, in light of responsibility-relevance thesis (RRT), as I name the claim articulated in question (1), about the putative dependence of ownership on responsibility of the relevant sort: Is the operative method of determining whether an 'ought' sentence really assigns ownership of ought to an agent or not, to *contrast* the considered sentence with some other 'ought' sentence with agentive content which clearly does assign ownership to an agent, and then to make a lucky guess upon comparison of the normative sense expressed by the two sentences in question? In other words, the idea presented in (4) is that if you do not know whether an 'ought' sentence assigns ownership of ought to an agent, you are advised to compare it with a sentence that clearly does, and another that clearly does not, and next, upon rough calibration, decide whether the normative sense of 'ought' in the analysed sentence is closer to the sense of the sentence expressing owned ought, than to the sentence expressing unowned ought.

Textual evidence suggests that such a method has been adopted by Broome in his 2013 book, and is deemed satisfactory by him. The reason to think so is that nowhere does he state, explicitly and positively, how ownership is to be understood. Instead, he either mentions how it should not be construed (for instance, it should not be reduced to agency p. 21), or places credence in the informative role of examples (for example, when he suggests that we tend to intuitively recognise whether an 'ought' sentence ascribes ownership to an agent¹³ or not), when he contrasts the Alison-sentence with Alex-sentence

¹³ Typically the agent is denoted by the person who occupies the place of the grammatical subject of the sentence, but there are exceptions to this rule, as illustrated by the 'ought'

(‘Alex ought to get a severe punishment’). The central flaw of this contrastivist strategy, beside the fact that it is not a *method*, since we are provided with no criterion that could tell us when actually ownership is the case and when it is not, is that it roughly works when one of the compared sentences clearly ascribes ownership, and the other clearly does not. Unfortunately, the strategy badly fails when we juxtapose sentences expressing agentive oughts, like the Alison-sentence and the deck-hand sentence. The problem appears, as I have shown, because if ownership is associated with responsibility simpliciter, then both sentences ascribe responsibilities to the subject of ‘ought’, and if, as Broome thinks, only one of them ascribes ownership to its subject, we do not know why this happens. Even worse, we are to remain in the dark on that point since Broome’s conception is not sufficiently fine-grained to answer to that worry. Here, one proviso is in order. When I claim that Broome leaves us with no explanation of how Alison might be taken as the owner of ‘ought to get a sun hat’ yet treating the deck-hand as the owner of ‘ought to close the hatch’ would be a mistake it is that his *conception as it stands* does not address this worry, and *not* that his dialectics leaves no suggestion about his preferred answer. I will first tell what the answer seems to me to be, and next explain why I find it unsatisfactory.

Returning to the deck-hand sentence, what makes the sort of oughts like ‘ought to close the hatch’ incontestable owned oughts, though tricky ones, is their evident status of personal obligations, associated with certain professional, or social roles. How can we learn that some oughts, like the one considered, are owned, not by the person indicated by the sentence, but by some other? Well, this requires, upon my conjecture of Broome’s possible answer, some knowledge about the world, as such, and about the normative

sentence: ‘The deck-hand ought to close the hatch’ which, on Broome’s interpretation, ascribes ownership to the captain.

structures within it. In order to know that the captain is the owner of 'ought to close the hatch' we must assume prior knowledge about the hierarchical and strictly regulated nature of actions onboard a ship. If we have a rough orientation about the division of tasks on the ship, we can deduce that whoever is responsible for some failure in her job, she is rarely guilty alone. Typically, responsibility for the failure is shared between her, and her supervisor. I think that this sort of answer strikes as intuitively accurate and satisfactory. But its success, I contend, is limited.

It works when 'ought' sentences under consideration deal with familiar normative landscapes, but what about the sentence 'The third-assistant of the jaw surgeon ought to check that all chirurgical instruments are ready'? How are we to know to whom the sentence in question assigns ownership? Linguistic material suggests that ought is owned by the third-assistant of the jaw surgeon, but we cannot trust the grammar, as it is heavily deceptive on that point (think again about the deck-hand sentence). In the sentence in question, it is spurious to refer to some operative knowledge about the organisation of health institutions, since whatever we know about the work of surgeons, we have no idea about the number of assistants that surgeons are supposed to have during operation. Does it vary across medical specialisations, type of surgery, or the prestige of a surgeon? Or, perhaps it is dependent upon all the mentioned factors, yet is not subject to internal regulations being more a matter of convention, or decision of the head of the medical department? It is sensible to assume that most of us have hardly any idea whether the considered sentence is true or false. However, not knowing whether the sentence under consideration states a falsehood or a truth, is a serious obstacle in establishing whether the sentence assigns ownership to anyone, or not. Interestingly, this obstacle is something new. Note that not knowing whether the sentence 'Alison ought to get a sun hat' expresses truth or not, does not affect the sensibility of assigning ownership to Alison. But it seems that a lack of relevant information

about the normative regulations that determine the duties of a deck-hand, captain, jaw bone surgeon and jaw bone surgeon's assistant does undermine sensibility of evaluating the sentences' normative meanings in terms of admitted ownership. How can we responsibly say whether in the third-assistant – sentence ought is owned, and if yes, to whom, if we are in the dark about how the jaw surgeon's workplace is organised? In particular, we do not have information about the number of jaw bone surgeon assistants and their list of duties. If these remarks are sensible, then they point to another weakness in Broome's idea of accounting for the central normative ought in terms of owned ought, it turns out that we cannot discern ownership from the sentence's meaning¹⁴ alone which, as I take it, was intended to be feasible. Recall again his contrasting Alison- and Alex-sentences. The comparison was supposed to illustrate how easy recognising ownership is. Moreover, and more importantly, we have every reason to expect gleaning ownership from the deciphered content to be possible, because it is part of our understanding of the meaning of agentive ought, that we are able to ascribe responsibility for it to some person, only on the basis of the linguistic material *without* having evidence that she is the relevant bearer of responsibility. But in the case of 'ought' sentences that are about demands about which we only have a very hazy idea of, knowing their truth conditions may turn to be indispensable for a reliable assignment of ownership of ought. Assume that there is no such position as a jaw surgeon's third assistant at all. How would that information affect our interpretation of ought that the sentence expresses in terms of owned ought? Should we say that the ought is owned (because this is what our intuition suggest: ultimately, is not it true that *someone* must be in control of all medical instruments to be used during the surgery?), but we do not know by

14 Here, by meaning, I refer to the information the sentence conveys, or something that is the object of propositional attitudes.

whom? Or, rather, should we say that it is unowned because what it says is not true?

I think that this question has no clear answer; more importantly, it is unanswerable with Broome's resources. If we choose the 'owned' option, because this is what our intuition tells us, then we prioritise owned interpretation over unowned, in the situation of significant ignorance. More precisely, we operate on a hunch, basing our verdict upon the information conveyed by the sentence, and upon the sentence's surface grammar. On the other hand, if we choose the 'unowned' option, which is a more sophisticated one, we proceed 'illegally', so to speak, because we have not settled the crucial issue in the metaphysics of propositional content, i.e. does a false sentence assign ownership to anyone?

4. WHY INDEXATION IN TERMS OF OWNERSHIP IS SEMANTICALLY IRRELEVANT OVERALL

In previous sections I juxtaposed two opposite claims: indexing ought to an agent is of significant semantic consequence; or in opposition, it is not (or more precisely put, that it is not, in the case of sentences of the relevant sort, i.e. moral 'ought' sentences widely held as a paradigmatic example of agentive ought). The former view I ascribed to Broome, and the latter to Williams in *OMO*. I have also voiced the opinion that indexing ought to an agent, as such, is a semantically neutral relation, that is, no substantive conclusion can be drawn from stipulating that ought is indexed to some agent. This section consists of two parts. In the first part I present an argument showing that interpreting the meaning of an 'ought' sentence, in terms of ought indexed to an agent, is semantically neutral on grammatical grounds. And *if* that neutrality becomes problematic, since some sort of content – agentive content – is badly transmitted by a particular syntax, we need a counterproposal that fixes the defect. That is, we need a grammatical interpretation of the 'misrepresented' normative

content, that is free from the weaknesses of the interpretation in which ought is unindexed. Crudely put, if we want to make it as clear as possible that a sentence like 'Alison ought to get a sun hat' is to be most accurately interpreted as being about what *Alison ought to do*, and not about what state of affairs should obtain, we need a proper grammatical interpretation of the logical form in which 'ought' is indexed to the agent. The grammatical interpretation that we look for is expected to give us agentive, or owned content straight away. In the second part of this section I will argue that Broome's interpretation suffers from the very same defect that it was meant to avoid, specifically, it does not provide an unambiguous representation of owned ought. If owned ought is all about personal responsibility for satisfying the ought in question, Broome's refurbished grammar fails to deliver an unambiguous answer to the question of who the bearer of responsibility for the ought in question is.

The argument against the relevance of indexing ought to a subject is inspired by Broome's stipulation set out in his book¹⁵ that, on my understanding, says: *for the relevant type of 'ought' sentences expressing agentive ought*¹⁶, typically represented by sentences of the form 'S ought to *phi*', S denotes the owner of ought. Before I propose the argument I labelled *indexation irrelevance thesis*, some clarification may be of help. Indexing ought to a subject is a technical expression of semanticists, used to convey the information that ought is ascribed to that subject, which in turn is further logically interpreted as indexing 'ought' to a subject, and grammatically translated by the sentence with a marked argument place for the subject of 'ought', to the general effect 'S ought to *phi*'. These terminological issues are important, because they help us to see that the relation of indexation (in non-technical

15 J. Broome, *Rationality Through Reasoning*, op. cit., 14.

16 This constraint is important, since we want, somehow, to discriminate Alison-like 'ought' sentences from deck-hand-like 'ought' sentences. Both have all the appearances of being owned, but on Broome's assumption only the Alison-sentence warrants a direct assignment of ownership of ought.

language: ascription of ought to a person), as well as logical and grammatical representations of the relation of indexation, are two differing notions that should not be blended together. Grammatical structure may make agent-argument place salient, but the salience in question needs interpretation. Natural language sentences do not have standing logical forms. Rather, logical forms are ways of making sentences' meanings exact, and possibly the least ambiguous.¹⁷

To recap the main points of the above remarks: Indexed 'ought' is not a guarantee of indexed ought. And indexed ought is not necessarily an owned ought, since *ownership* is a substantive interpretation of 'indexed ought'. A quick illustration: The sentence 'Alison ought to get a sun hat' may be interpreted as having the logical structure in which 'ought' is indexed to Alison $AO(p)$ but that is not necessarily an interpretation that gives an accurate picture of the sentence's reality, since *Alison* stands in the normative relation to the proposition *that she will get a sun hat*. As Broome himself stresses, it is quite a common phenomenon that surface logical form leads us astray, suggesting a meaning which is opposite to the one that sentence really has. So nothing stands in the way of the Alison-sentence having, in reality, non-agentive sense, most properly expressed by the sentence $O(p)$. Finally, and crucially for my discussion in this paper, assigning ought to Alison on agentive reading of the Alison-sentence is semantically neutral. In other words, assigning ought to an agent is not equivalent to ascribing ownership of the ought in question to her, as long as we are not delivered a separate argument in favour of such equivalence. Normally, we expect of an argument of the considered sort to have some explanatory value. And we expect

17 See W. V. O. Quine, *Word and Object*, Cambridge 1960; W. V. O. Quine, *Ontological Relativity*, *The Journal of Philosophy* 65(1968)7, 185–212. For the historical discussion of the idea of logical form see M. Sainsbury, *Logical Forms: An Introduction to Philosophical Logic*, Oxford 1991. Scepticism about natural language sentences having logical forms at all is issued in Z.G. Szabó *Against Logical Form*, in: *Donald Davidson on Truth, Meaning and the Mental*, ed. G. Preyer, Oxford 2012, 108.

of a good argument of the considered sort that it will have substantial explanatory value. If my considerations in previous sections are not mistaken, then interpreting indexed ought as owned ought, when analysing 'ought' sentences of the relevant sort, is not explanatory effective to the extent that we are justified to expect. In particular, if owned ought was meant to capture the essence of the agentive ought that resides in the agent's relevant responsibility¹⁸, then the enterprise has collapsed, since the word 'ownership', when associated with the word 'ought' used in its normative sense, is proven to have vague intension.

Leaving aside my criticism regarding fruitfulness of exploring the nature of the central normative ought, through exercising connotations associated with the word 'ownership', why do I devote space to the terminological subtleties of various senses of the term 'indexation'? 'Indexation' has various interpretations. Sometimes it is used to indicate that a relation between an agent and ought obtains (think here of 'indexation' as a placeholder for the general description that ought is related to the agent). At other times, 'indexation' refers to the grammatical, or logical interpretation of a connection between a person and an ought. But if 'indexation' is used as both a *de re* and a *de dicto* term, then in order to understand and evaluate Broome's suggestion that indexation in terms of ownership reveals the true nature of the agentive ought, we must have clarity about whether he uses 'indexed' as a *de re* term or as *de dicto* term. I admit that I am not sure which use fits Broome's intention best. Does he want to say that the relation of indexing ought to a subject *is* to be understood in terms of a relation ascribing ownership of ought to the subject? Or does he want to say that we should interpret logical representation of indexing ought to an agent in terms of the relation assigning ownership of ought to that subject? The difference in the interpretation

18 By 'relevant responsibility' I mean the responsibility that settles that ought is owned, in Broome's terminology.

is crucial, since, either we construe ownership of ought as a worldly matter, telling us how things really are, in which case ‘indexation in terms of ownership’ has a status of a metaphysical¹⁹ thesis, or ‘indexation in terms of ownership’ is a proposal about the *semantics* of indexed ‘ought’. Let us make clear the difference. Considered as a metaphysical thesis it claims that ‘indexation’, being a name for the relation of responsibility (of the relevant sort), is held between some person and some ought. And when considered as a proposal within a theory about the meaning of agentive ought, it is a suggestion of how to understand the logical interpretation of the subject’s relation to ‘ought’. Interestingly, both interpretations are substantive, but in a somewhat different sense. The metaphysical one is, so to speak, straightforwardly substantive, as it qualifies the relation between an agent and a normative ought *in the relevant type of cases*, as representing that agent’s status of the *owner* of ought. On the other hand, construed as a thesis about the proper semantics of indexed ‘ought’, it is substantive, because a substantive interpretation of the relation of the grammatically exposed connection between ‘ought’ and the subject is given. Judging by the wording of his ideas on the issue at stake in his 2013 book, I am inclined to think that Broome makes use of both substantive interpretations of indexation, with no eye to the difference. Here’s some textual evidence from page 12, in which he explains the idea of owned ought by contrasting the Alison-sentence with the Alex-sentence: “Intuitively, these sentences differ in their *logical structure*” (emphasis mine). Saying that these two sentences differ in logical structure, is implying that they have differing *standing* logical forms, which in turn suggests that owned ought, or unowned, is not a matter of *interpretation* of the sentence’s meaning, but something *given*, or *fixed*—the meaning as such. In other words, the quoted sentence suggests that owned or unowned interpretation

19 Here metaphysics is broadly and loosely construed as an inquiry, aimed at discovering the nature of reality.

is encoded in the logical structure of the respective sentences, and the role of the interpreter is simply to recover the relevant sense from what is already given. However, it seems to me that a more accurate description of the situation at hand would be to say that these two sentences differ in their normative meanings, *because* they have been assigned distinct logical structures.

These clarifications aside, let me present what the thesis about irrelevance of indexation of ought to a subject says. Since the thesis in question denies semantic significance of the mere grammatical representation of the relation between the grammatical subject of 'ought' and 'ought', it is construed as referring to the *de dicto* sense of the word 'indexation'.

Irrelevance of indexation thesis (IIT): indexing 'ought' to a subject of 'ought' is generally irrelevant for the purpose of determining ownership of ought.

The argument²⁰ for *IIT* runs as follows:

(Assumption 1) Indexing 'ought' to a subject is a logical way of representing the idea that ought is owned.

(Assumption 2) (Truism in standard modal analysis). A paradigmatic interpretation of any 'ought' sentence is the interpretation in which 'ought' is expressed in terms of propositional ought.

(Premise 1) If the paradigmatic interpretation of any 'ought' sentence is given in terms of propositional ought, then any interpretation of 'ought' that falls within the paradigmatic interpretation of an 'ought' sentence is admissible.

(Premise 2) In the light of (P1), it is an arbitrary interpretation of 'ought', inasmuch as it expresses the propositional ought, that is allowed.

²⁰ I proposed this argument in J. Klimczyk, *Normativity that matters. On the meaning of practical 'ought' sentences*, book manuscript.

(Premise 3) Taken together (A2), (P1) and (P2), warrant the conclusion that two *rival* interpretations, expressed in terms of the propositional ought, are correct, which in turn implies that, depending on the variation of the propositionalist interpretation of 'ought' in the sentence 'A ought to *phi*', 'ought' is either indexed to a subject of 'ought', or is not indexed to a subject.²¹

(Conclusion) On the assumption that the premises from (P1) to (P3) are true, indexing 'ought' to a subject is irrelevant in reliably deciding whether ought is owned or not.

What the argument says is quite trivially true. If indexation is construed as a formal relation connecting two relata, we cannot learn any particular substantive information about either of the two relata from it. If that is so, then it seems that, in order to make the view plausible – according to which, indexing 'ought' to a subject of 'ought', at least *sometimes* significantly matters – for understanding the sentence's genuine meaning, we need to show one of two things: (i) that some content simply cannot be satisfactorily transmitted by a sentence in which 'ought' is unindexed to a person, or (ii) that the proposed interpretation of the semantic meaning of 'indexed ought', is of genuine help in disambiguating the normative sense of 'ought'. Adopting the strategy envisaged in (i) is a lost enterprise, given that *IIT* is true, since it requires the vindication of the unreliable claim that grammar of 'ought' is a genuine constraint on the sort of normative content to be transmitted by the normative 'ought' sentence. The strategy mentioned under (ii) is easier to execute, and I take it that this is the one that Broome pursues, when he proposes to make the relevant normative sense of 'ought' sentence

21 These two interpretations are: (i) 'It ought to be the case that A *phi*-s' and (ii) 'A ought that A *phi*-s'. Whereas the interpretation given in (i) roughly says that some state of affairs ought to obtain, the interpretation given in (ii) says that it is A's obligation to make it the case that the state of affairs including A's *phi*-ing, obtains.

readable from the grammar. In a nutshell, the novelty of his proposal relies on the assumption that adjusting grammar to our semantic needs suffices to secure the intended normative interpretation of the sentence. As I have tried to show, this assumption is a bad one, since the real problem is not that correct English grammar sets limits on the representable normative content, but that the notion we use to account for the nature of normativity we are after, *together* with the suggested refurbished grammatical translation of the notion in question, are generally misfits even when glued together. The first sort of misfit is explained by the fact that the word 'ownership', when associated with the normative sense of 'ought', does not carry any clear information. The second sort of misfit consists in unhappy, to my mind, grammatical interpretation of the stipulated sense of 'owned ought'. In previous sections I have discussed the conceptual misfit. Now, I want to focus on the misfit between the content to be represented, and the one being represented by Broome's enhanced grammar.

Recall that the well-known problem with the proper interpretation of the meaning of normative 'ought' sentences, is that they can be read two ways: as attributing ought to an agent (on the predicative interpretation of 'ought', when ought is construed as a property of the agent), and as an unindexed propositional operator. That problem, call it the *ambiguity problem*, as Broome seems to think, is caused by the fact that we have not proposed a grammatical interpretation that would make explicit the sense of 'ought' that we want to get. Since he believes that agentive ought is owned ought, the remaining task is to exhibit ownership in grammar. To that end, he proposes to interpret sentences expressing owned ought, as having *two* agent-argument places, one for the owner of ought, and one for the agent (who need not be the owner of the ought: recall the analysis of the deck-hand sentence) of the demanded action. The grammatical demarcation that he advocates is very illuminating, as it allows us to spot a significant difference in the sentence's meaning, when

the person stipulated to be the owner of ought (whoever is denoted by argument-place for the subject of the sentence), is a person other than the one denoted by argument-place for the subject of the embedded sentence.

The significance of this idea can be illustrated as follows. Suppose we want to say that Alison is the very person who is responsible (in my language, we will say that Alison is the relevant owner of the ought in question) for satisfying the ought in question. Traditional grammatical structure used to express that content does not secure the intended meaning, but *pretends* to do so. The pretence in question consists in the default assumption that the grammatical subject of the sentence is the very same person who is the subject of the lexical verb that follows 'ought'. The pretence dictated by the grammar of auxiliary verbs usually does no harm, because usually, when we produce 'ought' claims of the considered sort, we mean that the subject of the sentence is also the agent of the required action. However, the well-elaborated grammar of 'ought' imposes an important restriction on the sort of normative content to be borne by the agential 'ought' sentence with agentive sense. The restriction is that we cannot capture the sense in which Alison is to be the doer of the action in question, but the true owner of that ought is someone else, say, Alison's supervisor. Official grammar, then, is heavily limiting, since it allows us either to express the proposition that Alison is the owner of ought, or to propose that no one is the owner of that ought. This is hugely disappointing, because real life is more complicated than these two options allow us to express. Ownership and agency often come apart.

However much I am appreciative of the theoretical value of distinguishing the owner of ought (regardless of what actual sense we associate with the word 'owner'), from the agent of the demanded action when we do semantics of normative 'ought', nevertheless, I am sceptical about the overall success of Broome's proposal. As I announced in the beginning of this section, my reservation revolves around the fact that the artificial grammar invented by Broome fails

to deliver its promise, in offering a clear representation of ownership. Elsewhere, I called the argument putting into question the explicitness of owned sense of 'ought' being transmitted by Broome's deviant grammar the *further ambiguity problem* (FAP for short).²² Let me briefly present what it says. FAP begins from two assumptions. One is that we want a grammatical interpretation of owned ought that is as clear as possible, i.e. the ought whose central feature is responsibility (or, if my interpretation of Broome is accurate – relevant responsibility: the responsibility attributable to an agent on the most accurate interpretation of the sentence's normative meaning). Another point is that owned ought is to be treated as a propositional operator. The central question that FAP is organised around, is whether we are capable of offering an unambiguous representation of ownership, *given* that 'ought' is considered as operating on propositions. The answer pointed by FAP is that we cannot. Here is why this is so. Consider again the version of the Alison-sentence, in which it is deemed to have explicitly owned sense – 'Alison ought that Alison will get a sun hat'. Bear in mind what this 'owned' sense is to be – that Alison is the relevant holder of responsibility in the case where she fails to conform to that ought. Next, ask whether the reformed sentence gives that very sense. Quick analysis of the sentence's novel grammar suggests that it does not. Why? The novelty builds upon something non-reformable – the grammatical interpretation of the propositional content. My point is that, as long as we stay loyal to the interpretation of agentive ought, in terms of vaguely informative concept of owned ought to be translated as a propositional ought, we will not achieve the desired end, due to the intrinsic ambiguity inscribed into the grammatical translation of the propositional ought.

Contrary to Broome's declaration, the sentence 'Alison ought that Alison will get a sun hat' does not uncontestedly have the owned

22 Cf. J. Klimczyk, *Normativity that matters. On the meaning of 'ought' sentences*, op. cit.

sense²³, since that very sentence admits of two further interpretations: (1*) 'Alison ought that Alison *herself* will get a sun hat' and (1**) 'Alison ought that Alison's mother will bring it about that Alison will get a sun hat'. But if the interpretation in (1**) is correct, it invites another two interpretations: (2***) 'Alison ought that Alison's mother *herself* will bring it about that Alison will get a sun hat, and (2****) 'Alison ought that Alison's mother will bring it about that Alison's best friend will get Alison a sun hat'. But if the interpretation set out in (2****) is admissible, then it invites another interpretation, and again another, in which case highlighting ambiguity in the exact normative sense of the sentence. The ambiguity becomes the problem, because the more remote connection between the putative owner of ought, and the executor of that ought is, the more doubtful the owner's responsibility for that ought appears, since controllability of other agents' actions is usually an important factor in determining one's responsibility for the ought in question.

Now, Broome might try to block the objection by noticing that this argument, at best, indicates the problem in identifying *the agent* of the demanded action, but not the owner. But that remark has only appearances of being successful, since FAP demonstrates that weakness of personal control over agency, puts the sensibility of ascribing ownership to the grammatical subject of the whole sentence into question. If execution of the ought that belongs to you is mediated by a large number of persons, whose individual contribution to the final conformance to that ought varies in degrees, yet overall is bigger than yours (since normally your contribution extends to having influence on just one, or at best on a few agents), does not that put into question the sensibility of thinking of you as the only owner (or the crucial owner) of the ought in question? I think it does, but if it does not, it would be good to be given an explanation why it does not.

23 At least not as uncontroversially owned sense as it is suggested to have.

5. WHAT MATTERS IS AUTHORSHIP

It is my conjecture that the intuition standing behind Broome's appeal to the notion of ownership in its role of the hallmark of agentive ought, is that the idea of owned ought elicits evident normative connotations, when applied to moral oughts. If I ought to help an elderly man to stand up, or you ought not to cheat on your final exam, then there is an expectation associated with the proper understanding of the nature of the oughts in question, that the production of the demanded actions is on the shoulders of the addressees of these oughts: me and you respectively in the considered examples. So, if we assume that the specificity of moral oughts *qua* practical oughts resides in their having an inbuilt constraint, that the addressee of the ought is to be, insomuch as possible, the author of the required action, and given that moral ought is a paradigmatic example of personal obligation, then certainly the central feature of obligation is not ownership simpliciter, but ownership issuing a special demand on the owner, specifically that she be, if possible, the sole producer of the required action. Elsewhere, I labelled this sort of ownership authorship²⁴, and the ought owned in the relevant manner was labelled 'authored ought'. However, some people voiced their worries about the fortunateness of the name. John Broome was one of them. In one of his comments to an earlier version of this paper he pointed to me that "a person cannot create an ought". I admit that my nomenclature was confusing and misleading, as to the kind of intended content. By 'authored character' of ought, I meant not authoring the ought, but rather a special form of authorisation of it, recognisable by the fact of one's sole involvement in the production of the required action.

On my account, authorisation of ought is what happens when some ought becomes recognised by the addressee of it as ought *for her*, where the addressed character of that ought is further taken to imply

24 Cf. J. Klimczyk, *Normativity that matters. On the meaning of 'ought' sentences*, op. cit.

a particular commitment on the addressee of that ought, that she be (if possible), the sole producer of the demanded action. I hoped that the proper sense of that expression would be readable from the context of my considerations, but failed to make it sufficiently clear. In this paper I keep the labels ‘authorship and ‘authored ought’, but take the opportunity to spell out my central idea clear. When I claim that authorship is the central feature of the agentive ought that makes up our central normative notion, I combine three connotations that the word ‘author’ evokes.

One obvious connotation concerns the creator: the one who brings something into life, or invents something. But that is not the connotation I had in mind. I used ‘authorship’, not as a name for the act of creating, but as a name for the way in which creating normally takes place – one’s sole engagement into bringing about something new. An analogy of writing a paper, or a book, strikes me as self-imposing. By inventing the complex expression ‘authored ought’, I wanted to mark a kind of resemblance between exigencies of the act of writing (or, broadly speaking creating), and exigencies of the activity consisting in satisfying an agentive ought. The stipulated resemblance was that both forms of activities are normally pursued by one and the same person. If you are about to write a poem, a natural expectation is that you *yourself* will be its creator every step of the way, from the first draft verses to the completed piece. I assumed that a similar expectation underlies our understanding of ‘ought’ sentences with agentive content. When we hear the sentence ‘Alison ought to get a sun hat’, and construe it as saying what *Alison* ought to do, we automatically construe it in my sense of the term ‘authored’, that is, as involving the specification regarding *who* is bound to execute the demanded action. I thought that the word ‘authorship’ fits well the aim of accounting for the nature of agentive ought, also because of two other connotations.

The second connotation I have played with is that of ‘authorisation’. My use of it was connected with my substantive view about the source

of ordinary agentive oughts being what we personally care about or value. I took it for granted that when it is true that Alison herself is required to get a sun hat, normally this is explained in terms of some connection between her getting a sun hat and something she deems important. According to my view, roughly, considering something to be important implicates authorising whatever happens to be necessary to promote or sustain what one cares about. However at other places, I did not draw much attention to that connotation, since I did not want to get into details, and defend a particular ends-related, or values-related conception of normativity. The third connotation I considered very important for my proposal was that 'authorship', in contrast to 'ownership', is an intrinsically and unambiguously normative notion. When you are the author of anything, there is no controversy regarding how much and to what extent you are held responsible for your product. Crudely, as the author you are *the one* who is fully responsible for what you have done, and responsible in the relevant way. Who else besides the author can be sensibly held accountable for what the author herself did? So when I fused together the word 'authored' with the word 'ought', I wanted to get a 'conceptual combo', rich in the relevant connotations, that would capture my central intuitions about what the nature of agentive ought truly amounts to.

Upon my proposal it amounts to being, inasmuch as possible, the sole executer of the demand. And this is the view I still find correct. When I consider the essence of moral ought, construed in terms of a personal requirement, and not in terms of a regulative norm, I think of it as of default requirement that the addressee of that requirement be its sole producer. Interestingly, stipulating that authorship, and not ownership, as the central feature of truly practical ought (agentive ought), reveals the genuine significance of Broome's suggestion that indexing ought to a subject, is rich in semantic implications. My claim is that indexing ought to a subject

in a discussed ‘ought’ sentence does semantically matter, *if* it is interpreted as a way of exhibiting authorship and not ownership.

But one advantage does not constitute a victory. Even if indexation in terms of authorship offers a better account of the nature of agentive ought, it suffers from the same defect that Broome’s proposal suffers. Since authorship is to be exhibited by sentences with ‘ought’ treated as a propositional ought, *IIT* hurts my proposal, in the same way that it hurts Broome’s, because the sentence taken to express authored ought – e.g. ‘Roy ought to exercise daily’ – can be interpreted in two ways:

- A) ‘It ought to be that: Roy exercises daily’
- B) ‘Roy ought that: Roy exercises daily’

So even if I have managed to show that authorship, more accurately than ownership, represents the key feature of agentive ought, the victory is not so bewildering, since we lack what we have sought from the beginning, specifically, an unambiguous, logical and grammatical interpretation of that very feature.

In the remainder of this section I propose an interpretation that, to my mind, has two crucial virtues: (i) it does justice to the intuition that authorship is a property of the agent and not a proposition, and (ii) it makes authorship readable from the logical form of the sentence. The interpretation I offer is of *hybrid* nature, i.e. it conjoins the crucial element of the propositionalist account, in which authored ought is treated as a propositional operator, yet also retains the central intuition inspiring the rival account of authored ought, on which ought is treated as a sort of property of agents.²⁵ Because of the twofold nature of my interpretation, I name it a *propositionalist-cum-predicative (PCP for short)* interpretation of truly practical ‘ought’.²⁶

25 Cf. M. Schroeder, ‘Ought’, *Agents and Action*, *The Philosophical Review* 120(2011)1, 1–41.

26 I introduce and discuss at length my proposal in my manuscript J. Klimczyk, *Normativity that matters. On the meaning of ‘ought’ sentences*, op. cit.

Roughly, if authorship is a property of an agent, then the propositionalist interpretation is incapable of exhibiting that fact in an unambiguous way. Therefore I propose the propositionalist-cum-predicative interpretation of the general form $AO(A: [A F])$ reads as follows: A ought that A is such that A *phi*-s. I take it that the interpretation in question does justice to the intuitive interpretation of sentences expressing authored ought, because it clarifies two points: first, that 'ought' is related to the agent and, two, that the agent to whom ought is indexed, is at the same time the bearer of the action-property. The latter exposition is indeed crucial, because it secures that the agent to whom 'ought' is indexed, is also the very person who is to be the producer of the ought in question. And since producership is a normative notion – as authorship is – being the producer/author makes it obvious who is the agent to be blamed, in case of not satisfying the ought she owns.

To appreciate the attractiveness of the proposal, contrast it with the one offered by Broome. According to Broome, 'ought' sentences with clearly agentive content (i.e. 'authored content' in my terminology) are given the general interpretation: A ought that A *phi*-s'. But this proposal faces two concerns. One has been revealed by *IIT*: if the proper interpretation of 'ought' is the propositionalist one, then agential $AO(p)$ and non-agential $O(p)$ interpretation of a grammatically agential 'ought' sentence is admissible. The other worry is that positing an extra argument-place for the owner of ought is not enough, if the grammatical interpretation of action-proposition ' S *phi*-s' is intrinsically ambiguous between the reading, in which S alone is the producer of *phi*-ing, and the reading in which there is no constraint on the number of agents that, together with S , produce *phi*.²⁷

27 John Broome's generous remarks made me aware that this need not be a weakness of his proposal, if owned ought is not intended to account for the nature of agentive oughts, or practical oughts (oughts that I proposed to account for in terms of oughts of authored character). But that remark, on my understanding, gives rise to many puzzles. Central among them is the notion that if owned ought was intended to capture also the nature

Finally, if Broome's motivation for departing from English grammar was to make the bearer of the relevant responsibility for satisfying the ought in question as explicit as possible in the sentence's logical structure, then my proposal also does better than his on that score. The interpretation, according to *PCP*, has successfully eliminated *all* problematic ambiguities. Notice that if we ascribe property, instead of a proposition, to the agent occupying the second agent-argument place in the sentence, then we assert that the agent of the property in question is *this* very person, to whom that property belongs as properties are personal. If property is construed as a sort of action belonging to agent, and once we have secured that the agent who owns the action-property is the very same person to whom 'ought' is indexed, we have ruled out the ambiguity concerning whether the owner of ought is also the bearer of responsibility. If the owner of ought is also the owner of action-property, there is no issue about who is required of what, and who is to be held accountable, if she fails to satisfy that ought.

of non-practical oughts, like the ought expressed by the sentence 'A ought to believe that p' (Broome's example), then what exact feature of ownership is it meant to capture? Responsibility? That is dubious, if ascription of ownership of ought was to be generalized in order to apply to epistemic oughts as such. Do I bear responsibility for the belief that I ought to breathe in a second, if at this very second I breathe? This sentence is a good testing example, because breathing (to some extent) is up to me: surely it is possible that I can stop breathing for a few seconds. Nevertheless, it strikes me as odd to think that I can be held responsible for holding the belief in question. This worry applies to another example suggested to me by Broome: 'A ought to hope for x'. If ownership denotes responsibility of the relevant sort, I find it hard to see in what way ownership can capture the sense of 'ought to hope'. Evidently, we are not responsible for our hopes (or are we?). So, what feature of ownership is to represent when used to account for the sense of the sentence 'A ought to hope for x'? I have no idea. Perhaps what Broome thinks is that ownership is primarily about exhibiting connection between ought and a person. But if the connection in question is not to be interpreted in terms of that person's responsibility for ought, what sense is there in using it instead of simply speaking about the connection between ought and the agent?

REFERENCES

- Broome J., *Williams on Ought*, in: *Luck, Value and Commitment. Themes from the Ethics of Bernard Williams*, ed. U. Heurer, G. Lang, Oxford University Press, Oxford 2012, 247–268.
- Broome J., *Rationality Through Reasoning*, Wiley Blackwell, Chichester 2013.
- Horty J.F., *Agency and Deontic Logic*, Oxford University Press, Oxford 2001.
- Horty J.F., Belnap N., *The Deliberative Stit: A Study of Action, Omission, Ability and Obligation*, *Journal of Philosophical Logic* 24(1996), 583–644.
- Klimczyk J., *Normativity that matters. On the meaning of practical 'ought' sentences*, book manuscript.
- Quine W. V. O., *Word and Object*, Cambridge University Press, Cambridge 1960.
- Quine W. V. O., *Ontological Relativity*, *The Journal of Philosophy* 65(1968)7, 185–212.
- Sainsbury M., *Logical Forms: An Introduction to Philosophical Logic*, Blackwell, Oxford 1911.
- Szabó Z. G., *Against Logical Form*, in: *Donald Davidson on Truth, Meaning and the Mental*, ed. G. Preyer, Oxford University Press, Oxford 2012, 105–126.
- Schroeder M., *'Ought', Agents and Action*, *The Philosophical Review*, 120(2011)1, 1–41.
- Williams B., *Ought and moral obligation*, in: Williams B., *Moral Luck*, Cambridge University Press, Cambridge 1981, 114–123.

The paper is funded by the National Science Centre from the grant OPUS 12 for the project 'Substantive semantics for normative language (on the basis of the analysis of 'ought' sentences)', decision No. DEC-2016/23/B/HS1/02921. Thanks to an anonymous reviewer and especially to John Broome for their extensive and helpful comments.

JOANNA KLIMCZYK

jklimczyk@ifispan.waw.pl

Polish Academy of Sciences, Institute of Philosophy and Sociology
Nowy Świat 72, 00–330 Warsaw, Poland

DOI:10.21697/spch.2018.54.1.12

SUGEROWANY SPOSÓB CYTOWANIA

- Odwołania do literatury prosimy podawać w przypisach na dole strony, bez znaku "s." przed numerami stron.

Wzór:

1. **artykuł z czasopisma:** inicjał imienia, nazwisko, tytuł kursywą, czasopismo (w pełnym brzmieniu, bez cudzysłowu), rocznik, rok wydania w nawiasie, numer lub zeszyt, strona lub strony. Np.:

J. Krokos, *W poszukiwaniu istoty prawdy*, *Studia Philosophiae Christianae* 34(1998)1, 36–37.

2. **artykuł z dzieła zbiorowego:** inicjał imienia, nazwisko, tytuł kursywą, znak 'w:' tytuł dzieła zbiorowego kursywą, po skrócie 'red.' inicjały imion i nazwiska redaktorów, wydawnictwo, miejsce i rok wydania, strona lub strony. Np.:

M. Lubański, *Fizykalne analogie w świecie*, w: *Filozoficzne i naukowo-przyrodnicze elementy obrazu świata*, red. A. Latawiec, A. Lemańska, Wyd. ATK, Warszawa 1998, 57.

3. **książka:** inicjał imienia, nazwisko, tytuł kursywą, wydawnictwo, miejsce i rok wydania, strona lub strony. Np.:

A. Lemańska, *Filozofia przyrody a nauki przyrodnicze*, Wyd. ATK, Warszawa 1998, 83–85.

- Jeśli tekst jest tłumaczeniem, po tytule artykułu lub książki należy podać inicjał imienia i nazwisko **tłumacza**, poprzedzony skrótem 'tłum.' i odwołaniem do języka oryginału. Np.:

A. N. Whitehead, *Nauka i świat nowożytny*, tłum. z ang. M. Kozłowski, M. Pieńkowski, Wyd. Znak, Kraków 1987.

- Kolejne cytowanie tej samej pozycji sygnalizuje się odpowiednio skrótami 'art. cyt.' lub 'dz. cyt.' umieszczanymi po nazwisku autora, jeśli wyżej cytowana była tylko jedna pozycja tego autora, bądź po nazwisku i tytule – jeśli wyżej cytowane były różne prace tego samego autora.
- Odwołanie do pozycji cytowanej w przypisie bezpośrednio poprzedzającym sygnalizuje się słowem 'Tamże'.
- W przypadku następujących bezpośrednio po sobie odwołań do różnych prac tego samego autora, inicjał imienia i nazwisko zastępuje się słowem 'Tenże'.

ANDRZEJ WALESZCZYŃSKI

EFEKT KNOBE'A Z PERSPEKTYWY ETYKI TOMISTYCZNEJ. PROBLEM PORZĄDKÓW I KOMPETENCJI NORMATYWNYCH

Streszczenie. W artykule podjęty zostaje problem interpretacji tzw. efektu Knobe'a, czyli pojawiającej się asymetrii w orzekaniu o intencjonalności wywołania skutku ubocznego. Występująca tendencja jest wyjaśniana „zabarwieniem moralnym” ocenianych czynów. Do tej pory dyskusje prowadzone były głównie wśród filozofów, którzy w znacznej mierze teorii moralności postrzegają jako etykę zasad. W artykule analizy rozszerzają dotychczasowe badania o nurt teleologiczny w etyce, a w szczególności o tradycję etyki tomistycznej. Dociekania filozoficzne koncentrują się na problemie porządków normatywnych, a w szczególności na dwóch typach poznania: informującego o ocenie moralnej i informującego o faktach. Zbadanie tego zagadnienia okazuje się pomocne nie tylko dla poszukiwań wyjaśnienia efektu Knobe'a, ale także lepszego zrozumienia samego zagadnienia intencjonalnego działania stosowanego w filozofii działania.

W rezultacie występowanie asymetrii w przypisywaniu intencjonalności działaniom autor tłumaczy mieszaniem porządków poznawczych, które można sprowadzić do zagadnienia kompetencji normatywnych. Przy analizowaniu efektu Knobe'a kompetencje normatywne odpowiadałyby za rozróżnianie zbieranych danych poznawczych oraz porządku „czysto informującego” od porządku oceniającego, odnoszącego się do norm lub wartości.

Słowa kluczowe: efekt Knobe'a, skutek uboczny, intencjonalność działania, normatywność, kompetencje, etyka tomistyczna

1. Kontekst badawczy i cel artykułu. 2. Efekt Knobe'a i jego wyjaśnienia. 3. Moralność i poznanie. 4. Zakres moralności. 5. Odpowiedzialność moralna z perspektywy tomistycznej. 6. Problem porządków i kompetencji normatywnych. 7. Podsumowanie.

1. KONTEKST BADAWCZY I CEL ARTYKUŁU

Joshua Knobe w znanym bardzo dobrze w świecie filozofii eksperymentalnej artykule *Intentional Action and Side Effects in Ordinary Language* przedstawił wyniki przeprowadzonego przez siebie

eksperymentu¹. Zaintrygowały one wielu filozofów i psychologów oraz ukazały nowy problem, który do tej pory jednoznacznie nie został rozwiązany. Badane było postrzeganie działania intencjonalnego, a dokładnie to, czy skutek uboczny jakiegoś działania będzie oceniony jako dokonywany intencjonalnie. Zebrane wyniki ukazały interesującą asymetrię w przypisywaniu intencjonalności wywołania skutku ubocznego. Sprawa jest również ciekawa od strony etycznej, gdyż asymetria uzyskanych wyników przez samego Knobe'a, a także przez część interpretatorów, jest tłumaczona „zabarwieniem moralnym” ocenianych czynów. W wyniku takiej interpretacji Knobe sformułował hipotezę² nazywaną przez Franka Hindriksa³ Hipotezą Moralnego Wartościowania (*the Moral Valence Hypothesis*). Głosi ona, że wartość moralna skutków ubocznych wpływa na przypisywanie intencjonalności ich wywołania. W niniejszym artykule tę hipotezę będziemy nazywać hipotezą moralną.

Do tej pory dyskusje prowadzone były głównie wśród filozofów, którzy w znacznej mierze teorię moralności postrzegają jako etykę zasad. Dlatego interesujące wydaje się poszerzenie rozważań dotyczących moralności o wybraną etykę teleologiczną. W niniejszym artykule podjęte zostaną analizy uwzględniające tradycję etyki tomistycznej. Uwaga skoncentrowana zostanie również na problemie porządków normatywnych, a w nim na dwóch aspektach poznania: „informującym o ocenie moralnej” jakiegoś przedmiotu oraz „informującym o faktach” (empirycznych), dotyczących ludzkiego działania. Zbadanie tego zagadnienia może okazać się pomocne nie tylko dla poszukiwań wyjaśnienia asymetrii w przypisywaniu

1 J. Knobe, *Intentional Action and Side Effects in Ordinary Language*, *Analysis* 63(2003)3, 190–194.

2 J. Knobe, *The Concept of Intentional Action. A Case Study in the Uses of Folk Psychology*, *Philosophical Studies* 130(2006)2, 203–231.

3 F. Hindriks, I. Douven, H. Singmann, *A New Angle on the Knobe Effect: Intentionality Correlates with Blame, not with Praise*, *Mind & Language* 31(2016)2, 204–220.

intencjonalności działania, ale także lepszego zrozumienia samego zagadnienia intencjonalnego działania.

Celem niniejszego artykułu jest wskazanie teoretycznych podstaw, na których podstawie będzie można wykazać, że w ramach poszukiwań wyjaśnienia efektu Knobe'a następuje pomieszanie porządków normatywnych, czy inaczej mówiąc: porządków poznawczych. Chodzi przede wszystkim o rozróżnienie rzeczywistości poznawanej według norm rozumianych jako wzorce informujące człowieka o porządku przyczynowo-skutkowym (porządek empiryczny dostrzegany w poznaniu „czysto informującym”)⁴, który odnosi się do zdarzeń⁵, od rzeczywistości poznawanej według norm lub wartości⁶ nadających ocenę czy też klasyfikację moralną, które określane są jako działania. Inaczej ujmując podjęte zagadnienie, problem mieszania obu porządków można sprowadzić do sprawy kompetencji normatywnych, które przy analizowaniu efektu Knobe'a odpowiadałyby za identyfikację zbieranych danych i separację porządku „czysto informującego” od porządku oceniającego, odnoszącego się do norm lub wartości. Wskazany problem poruszył w sposób mało satysfakcjonujący J. Knobe w artykule *Person as scientist, person as moralist*⁷. Zasugerował on istnienie dwóch sposobów podchodzenia do przedstawionych problemów. Jeden odpowiadałby potocznemu postrzeganiu działania

4 Zagadnienie normatywności, która wykracza poza porządek prawny i moralny rozwija w swoich badaniach Michał Piekarski: tenże, *Od typiki doświadczenia do normatywnej antycypacji. Przyczynek do fenomenologii normatywności*, *Filo-Sofija* 33(2016)2, 71–86; także tenże, *Efekt Knobe'a, normatywność i racje działania*, *Filozofia Nauki* 97(2017)1, 109–128.

5 Rozróżnienie i rozumienie „zdarzenia” i „działania” pochodzi od F. Rickena i jest nieco inaczej ujmowane niż zazwyczaj przyjmuje się w filozofii działania, por. K. Paprzycka, *Analityczna filozofia działania. Problemy i stanowiska*, w: *Przewodnik po filozofii umysłu*, red. M. Miłkowski, R. Poczobut, WAM, Kraków 2012, 465–494.

6 W niniejszym artykule będę odwoływał się przede wszystkim do tradycji tomistycznej i posługiwał się kategorią normy i towarzyszącej jej oceny. Wydaje mi się jednak, że do podobnych wniosków można dojść również z innych tradycji m.in. etyki fenomenologicznej.

7 J. Knobe, *Person as scientist, person as moralist*, *Behavioral and Brain Sciences* 33(2010)4, 315–329.

intencjonalnego, które byłoby zabarwione moralnie. Drugi reprezentowałby „naukowe” podejście, które odcinałoby się od wpływu sądów etycznych. Problem wydaje się dotyczyć jednak zdolności poznawczych człowieka i bardziej fundamentalnych kompetencji, które można byłoby określić jako normatywne.

2. EFEKT KNOBE'A I JEGO WYJAŚNIENIA

Na czym polegał eksperyment? Kobe przedstawił ankietowanym dwie historie, które różniły się skutkiem ubocznym opisanego działania. W jednej sytuacji ankietowani mieli do czynienia ze „szkodzeniem”, a w drugiej z „pomaganiem”. Historia, według kwestionariusza nazywanego na potrzeby niniejszego artykułu „formularzem szkodzenia”, przedstawia się następująco⁸:

Wicedyrektor zwraca się do dyrektora pewnej firmy: „Myślimy o wdrożeniu nowego programu. Pozwoli nam zwiększyć zyski, ale zaszkodzi środowisku”. Dyrektor odpowiada: „Nie obchodzi mnie szkodzenie środowisku. Chcę tylko zwiększyć zyski. Wdrażamy program”. Program został wdrożony i rzeczywiście zaszkodził środowisku⁹.

Pierwsze pytanie, jakie zadał Knobe badanym, przedstawiało się następująco: Czy dyrektor intencjonalnie zaszkodził środowisku? Drugie brzmiało: Oceń poziom winy, jaką dyrektor ponosi za zaszkodzenie środowisku. Historia według „formularza pomagania” prezentowała się bardzo podobnie:

Wicedyrektor zwraca się do dyrektora pewnej firmy: „Myślimy o wdrożeniu nowego programu. Pozwoli nam zwiększyć zyski i pomoże środowisku”. Dyrektor odpowiada: „Nie obchodzi mnie

8 Tłumaczenie historii i pytań podaje za: K. Kuś, B. Maćkiewicz, *Z rozmysłem, ale nie specjalnie. O językowej wrażliwości filozofii eksperymentalnej*, *Filozofia Nauki* 95(2016)3, 91–92.

9 J. Knobe, *Intentional Action and Side Effects in Ordinary Language*, dz. cyt., 191.

pomaganie środowisku. Chcę tylko zwiększyć zyski. Wdrażamy program". Program został wdrożony i rzeczywiście pomógł środowisku¹⁰.

W otrzymanych wynikach ujawniła się asymetria w ocenie intencjonalności wywołania skutku ubocznego. Osoby, które dysponowały formularzem szkodzenia, aż w 82% stwierdziły, że dyrektor firmy zaszkodził środowisku intencjonalnie. Według standardowego rozumienia działania intencjonalnego¹¹ taki wynik ankiety jest nieprawidłowy, gdyż dyrektor nie miał takiej intencji. Natomiast przy formularzu pomagania 77% ankietowanych uznało, że dyrektor firmy nie pomógł środowisku intencjonalnie, co można uznać za prawidłowy wynik¹². Interesujące jest również to, że odpowiedzi dotyczące przypisania intencjonalności są skorelowane z odpowiedziami dotyczącymi przypisania winy i pochwały. Oznacza to, że osoby, które wskazywały na winę dyrektora w formularzu szkodzenia, przypisywały mu również intencjonalności spowodowania skutku ubocznego. Analogiczna sytuacja występuje w formularzu pomagania. Osoby, które nie wskazywały na chwalebność jego czynu, równocześnie nie były skłonne przypisać mu spowodowania skutku ubocznego w sposób intencjonalny. Doprowadziło to Knobe'a do

10 Tamże, 191.

11 W filozofii działania wyróżnia się tzw. standardowe rozumienie „działania intencjonalnego” (*Simple View*), na które wskazują m.in. F. Adams, H. McCann. Działanie uznaje się za intencjonalne wtedy, gdy podmiot działania miał intencję (zamiar) spowodowania danego skutku. Nie wszystkie działania dają się wyjaśnić przez odwołania do poglądu standardowego. Inne poglądy łączą orzekanie o intencjonalnym działaniu nie tyle z intencją, co z przewidywanym przez podmiot działaniem i zaakceptowaniem konsekwencji tego działania (G. Harman, M. Bratman, A. Mele). W takiej sytuacji działanie może być intencjonalne także wtedy, gdy podmiot nie miał intencji (zamiaru) wykonania go (zob. także, M. Piekarski, *Dwa argumenty na rzecz tezy o predykcijnym charakterze racji działania*, *Studia Philosophiae Christiane* w niniejszym tomie).

12 Knobe przypuszczał, że wynik badania mógł zostać zniekształcony ze względu na specyficzny stosunek ludzi do dużych korporacji. Dlatego powtórzył eksperyment prezentując inną historię. Dla naszych analiz jest ona nieistotna, gdyż wyniki badań okazały się powtarzalne, por. J. Knobe, *Intentional Action and Side Effects in Ordinary Language*, dz. cyt., 191.

sformułowania tezy, która głosi, że poglądy moralne lub dokonywana przez ankietowanych ocena moralna wywołanych skutków wpływa na przypisywanie przez nich intencjonalności działaniom. Dlatego też asymetria w przypisywaniu intencjonalności działaniom jest wynikiem ich odmiennej oceny moralnej¹³.

Jednym z rozwiązań, które według Agnieszki Dębskiej¹⁴ najszerzej tłumaczy asymetrię w przypisywaniu intencjonalności działaniom, jest teoria odpowiedzialności J.C. Wright i J. Bengsona¹⁵. Jej główną zaletą jest to, że próbuje dostarczyć rozwiązanie, które będzie teorią asymetrycznego oceniania szeroko rozumianej odpowiedzialności. W rezultacie mogłoby ono pozwolić wyjaśnić nie tylko tzw. efekt Knobe'a, ale także inne przypadki pojawiającej się asymetrii. Zaliczyć można do nich czynności przypadkowe (wynikające z braku umiejętności) lub będące rezultatem losowania, np. niekontrolowane naciśnięcie spustu pistoletu skutkujące trafieniem w środek tarczy lub osobę, a także działanie, którego celem jest wyrzucenie kostką „szóstki”. W takich okolicznościach jako działania intencjonalne ankietowani określają te, które nacechowane są moralnie¹⁶, natomiast jako nieintencjonalne te, które można określić jako moralnie neutralne¹⁷. Zaobserwowane zostały również takie sytuacje, w których respondenci wykazują tendencję do oceniania pewnych czynności

13 J. Knobe, *Intentional Action and Side Effects in Ordinary Language*, dz. cyt., 190–194, tenże, *Intentional Action in Folk Psychology. An Experimental Investigation*, *Philosophical Psychology* 16(2003)2, 309–324, tenże, *Intention, Intentional Action and Moral Considerations*, *Analysis* 64(2004)2, 181–187.

14 A. Dębska, *Wnioskowanie na temat intencjonalności działania w ujęciu filozofii eksperymentalnej*, *Filozofia Nauki* 21(2013)3, 145.

15 J.C. Wright, J. Bengson, *Asymmetries in Judgments of Responsibility and Intentional Action*, *Mind & Language* 24(2009)1, 24–50.

16 W badaniach Butlera, a później Knobe'a wartość moralna skutku, w kontekście którego przypisywana jest intencjonalność działania, jest przedstawiana negatywnie – odpowiednio: śmierć osoby i zaszkodzenie środowisku.

17 J. Knobe, *The Concept of Intentional Action. A Case Study in the Uses of Folk Psychology*, dz. cyt., 203–231.

jako intencjonalnych, gdy ich skutki uboczne są niekorzystne, ale moralnie neutralne¹⁸. Chodzi o przypadek, gdy w celu podniesienia ogólnego zysku firmy w jednym z jej oddziałów następuje wzrost sprzedaży, a w innym spadek¹⁹. Wyniki innego eksperymentu, w którym uczestnikom badania była przedstawiona historia pijanego kierowcy²⁰, który stracił kontrolę nad pojazdem i zabił pięcioosobową rodzinę, wykazały, że ankietowani przypisywali sprawcy winę za spowodowanie śmierci przypadkowych osób, ale nie przypisali już intencjonalności jego działaniom.

Istotną zmianą, jak zauważa Dębska, zaproponowaną w ramach teorii odpowiedzialności, w stosunku do klasycznej teorii błędu, stanowi powiązanie pojęć odpowiedzialności i intencjonalności. Orzekanie o tym, czy działanie było intencjonalne, nie zależy od przypisania winy, ale od orzekania odpowiedzialności. Malle i Nelson²¹, proponując rozwiązanie oparte o teorię błędu, postawili hipotezę, że w przypadkach działań nacechowanych negatywnie i orzekaniu przez respondentów winy, ankietowani wykazują tendencję do przypisywania takim działaniom intencjonalności. Autorzy sugerują, że jest to wynik emocjonalnego nastawienia pojawiającego się w trakcie analizy danej historyjki, pod wpływem którego ankietowani skłonni są doszukiwać się informacji wzmacniających negatywny wizerunek ocenianego podmiotu. W konsekwencji intencjonalność jest łączona z winą. Jednak takiemu ujęciu zaprzeczają przeprowadzone

18 Knobe i Mendlow konstruują przykład odwołujący się do decyzji dyrektorów zarządzających korporacją w sprawie sprzedaży. Autorzy badania zakładają, że sama zmiana poziomu sprzedaży jest moralnie neutralna. Zajęcie takiego stanowiska, w kontekście szerszej analizy etycznej, nie jest takie oczywiste.

19 J. Knobe, G. Mendlow, *The Good, the Bad, and the Blameworthy. Understanding the Role of Evaluative Reasoning in Folk Psychology*, *Journal of Theoretical and Philosophical Psychology* 24(2004)2, 252–258.

20 T. Nadelhoffer, *The Butler Problem Revisited*, *Analysis* 64(2004)3, 277–284.

21 B. F. Malle, S. E. Nelson, *Judging Mens Rea. The Tension Between Folk Concepts and Legal Concepts of Intentionality*, *Behavioral Sciences & the Law* 21(2003)5, 563–580.

przez Thomasa Nadelhoffer'a badania²², które wykazały, że mimo iż ankietowani przypisują pijanemu kierowcy winę za spowodowanie wypadku, to nie przypisują jego działaniu intencjonalności.

Zastanawiające w obu koncepcjach jest jednak to, że zarówno Malle i Nelson, jak i Wright i Bengson starają się łączyć zagadnienie intencjonalności z pojęciami „winy” lub „odpowiedzialności”, a nie z pojęciem „intencji”. Z jednej strony, określenie stopnia korelacji pomiędzy poszczególnymi pojęciami pozwala wytyczyć kierunek dalszych poszukiwań badawczych. Z drugiej strony, zakłada pewną istotną zależność pojęcia intencjonalności działania z innymi pojęciami. Takie podejście do problemu od samego początku traktuje pojęcie intencjonalności działania jako pochodną innych pojęć lub złożonych procesów. Tym samym sugeruje pewien paradygmat, który nie pozwala traktować pojęcia intencjonalności działania w sposób autonomiczny. W związku z tym warto przyjrzeć się zagadnieniu intencjonalnego działania w szerszym kontekście.

3. MORALNOŚĆ I POZNANIE

Zdecydowana większość publikowanych analiz, które dotyczą „efektu Knobe'a”, dokonywana jest z perspektywy tradycji filozofii analitycznej. Dlatego też wszelkie odwołania do moralności i etyki w naturalny sposób połączone są z różnego rodzaju etykami zasad. W niniejszym artykule zostanie podjęta próba poszerzenia tej perspektywy o tradycję etyki teleologicznej i jako punkt odniesienia posłuży nam szeroko rozumiana etyka tomistyczna.

Filozoficzne dociekania w ujęciu etycznym należy rozpocząć od pytania, czym jest moralność. Doprecyzowanie rozumienia moralności stanowi istotny element dalszych analiz. Pozwoli lepiej zrozumieć tezę moralną Knobe'a, a także w nowy sposób spojrzeć na znaczenie pozytywnych i negatywnych skutków ubocznych wpływających na

22 T. Nadelhoffer, dz. cyt., 277–284.

przypisywanie intencjonalności. Nie chodzi jednak o udzielenie wyczerpującej odpowiedzi na pytanie, czym jest moralność, ale o wskazanie problemów związanych z rozumieniem moralności. Zwróćmy uwagę, że gdy posługujemy się terminem „moralny”, to wskazujemy na pewne własności jakiegoś przedmiotu. Moralne są nie tylko czyny, ale także oceny, normy, przeżycia, postawy, czy wzorce. Niejednokrotnie mówi się także o zmyśle czy poczuciu moralnym, a także o człowieku moralnym²³.

Należałoby zadać sobie pytanie, do czego odnosi się termin „moralność”. Czy mówiąc o „moralności”, określamy obszar zainteresowań badawczych, najczęściej wolnych i świadomych czynów ludzkich, a to, co będzie określone jako amoralne, nie będzie badane przez etykę? Czy raczej posługując się terminem „moralność”, będziemy wskazywać rekomendowane postawy w ramach konkretnej etyki²⁴. Postawione pytania są o tyle istotne, że w badaniach i analizach dotyczących efektu Knobe'a są w dużej mierze pomijane i niedostrzegane. Wspomniany powyżej pierwszy sposób pojmowania moralności, jako specyficznej własności czy jakości stanu rzeczy jest różny od drugiego rozumienia moralności, jako pewnej oceny. Termin „moralność” występuje wtedy jako wyraz aprobaty i stanowi opozycję dla tego, co jest określone jako niemoralne. Innymi słowy, wskazane rozróżnienie można sprowadzić do pytań: „Co to jest moralność?”, które stanowi pytanie o istotę moralności i o kryterium moralności oraz do pytania „Co jest moralne?”, czyli „Co powinienem czynić i dlaczego?”, które jest pytaniem o normę moralności i jej źródło²⁵. Inaczej odnosząc się do tego zagadnienia, chociaż nie do końca

23 J. Krokos, *Sumienie jako poznanie. Fenomenologiczne dopełnienie Tomaszowej nauki o sumieniu*, Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa 2004, 135.

24 Zwrot „moralność chrześcijańska” wskazuje na postawy, które mają charakteryzować chrześcijanina i stanowią dla niego wzór do postępowania.

25 T. Biesaga, *Spór o normę moralności*, Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej, Kraków 1998, 9.

wyduje się to trafne ujęcia, mówi się o moralności definiowanej deskryptywnie i normatywnie²⁶. W polskiej tradycji etycznej zazwyczaj pilnuje się rozróżnienia na moralność, którą w przytoczonym kontekście należałoby rozumieć deskryptywnie, i na etykę jako refleksję nad moralnością i nad tym, jak powinno się postępować²⁷. Biorąc pod uwagę przedstawione powyżej rozróżnienia, etykę należy rozumieć jako moralność definiowaną normatywnie.

Świadomość istnienia obu wymiarów moralności pozwala bardziej szczegółowo poddać analizie nie tylko tezę moralną Knobe'a, ale także strukturę historii, w których ujawniona została asymetria w przypisywaniu intencjonalności działaniom. Trzeba zastanowić się nad tym, czy na przypisywanie intencjonalności wpływają poglądy moralne ankietowanych lub ich moralne oceny, czy może sama specyfika analizy przedstawionego problemu. Inaczej mówiąc i przyjmując za obowiązującą hipotezę Knobe'a, czy za powstałą asymetrię odpowiada traktowanie przedstawionych historii jako „problemu moralnego”, czy jako „problemu poznawczego”. Chodzi przede wszystkim o metodologię poznawczą i kompetencje normatywne, które odpowiadałyby za rozróżnianie między poznaniem „informującym o faktach” („czysto informującym”) a poznaniem „moralnym”, czyli informującym o klasyfikacji moralnej postrzeganych przedmiotów. Należy zaznaczyć, że każde poznanie jest poznaniem informującym o czymś, jednak trzeba rozróżnić wspomniane właśnie dwa typy, czy też aspekty poznania: „informujące o faktach” i „informujące o ocenach moralnych”. Chodzi przede wszystkim o dostrzeżenie pewnego metapoziomu, który dotyczy postrzegania rzeczywistości z perspektywy moralnej. Innymi słowy można przyjąć, że poznanie „informujące o faktach” jest poznaniem informującym o obiektywnym stanie

26 B. Gert, J. Gert, *The Definition of Morality*, w: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, red. E. N. Zalta, (Spring 2016 Edition), <https://plato.stanford.edu/archives/spr2016/entries/morality-definition/> [dostęp: 12.03.2017].

27 M. Ossowska, *Podstawy nauki o moralności*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1963, 9–23.

rzeczy lub odnoszącym się do procesów poznawczych i samej struktury poznania. Najczęściej jest wyrażane w zdaniach deskryptywnych i wypowiedziach opisujących²⁸. Natomiast poznanie „informujące o ocenach moralnych” jest poznanie wartościującym, wskazującym na pewną nieempiryczną właściwość (jakość) rozpoznawanego przedmiotu (dobre/złe; wartościowe/niewartościowe; moralnie nakazane/zakazane) lub odnoszącym dane poznania do norm lub wartości moralnych uznawanych przez podmiot poznania. Najczęściej jest wyrażane w zdaniach wartościujących i wypowiedziach oceniających („To jest dobry człowiek”; „Jego postępowanie było złe”)²⁹.

4. ZAKRES MORALNOŚCI

Należy zadać jeszcze jedno pytanie. Jeżeli na przypisywanie intencjonalności działaniom wpływają czynniki moralne, to czy kwalifikacja czynu lub problemu jako moralnego dokonuje się ze względu na to, że jest on czynem spełniającym określone warunki, czy dlatego, że pozostaje on w relacji do czegoś, np. normy lub wartości. Inne zasadnicze pytanie będzie dotyczyło tego, co pozwala nam stwierdzić, że dana historyjka jest nacechowana moralnie. Pytanie to jest ważne przede wszystkim z perspektywy interpretacji całego omawianego zjawiska. Knobe i Mendlow skonstruowali inny formularz badawczy, który zawierał historyjkę dotyczącą wyłącznie sprzedaży W niej to skutkiem naturalnym (głównym) był wzrost sprzedaży w jednym oddziale firmy, a jako skutek uboczny pojawiał się nieznaczny spadek sprzedaży w innym³⁰. W interpretacji Dębskiej³¹ skonstruowana historia miałaby być neutralna moralnie, chociaż

28 Należy jednak pamiętać, że wypowiedzi deskryptywne również mogą być wypowiedziami nacechowanymi moralnie.

29 Rozróżnienie na wypowiedzi oceniające i opisujące stosuje także Z. Ziemiński, *Analiza pojęcia czynu*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1972, 15–17.

30 J. Knobe, G. Mendlow, dz. cyt., 252–258.

31 A. Dębska, dz. cyt., 146–148.

ani Knobe ani Mendlow na to jednoznacznie nie wskazują. Główny argument za moralnie neutralnym postrzeganiem skonstruowanej historii stanowią wyniki przeprowadzonej ankiety. Respondenci nie byli skłonni do przypisania winy, mimo że czyn sprawcy uznawali za intencjonalny. Mogłoby to oznaczać, że bez względu na rodzaj wywoływanych skutków, są one postrzegane jako moralnie neutralne. Jednak w rzeczywistości nie musi tak być. Zastosowanie kryterium winy i pochwały nie musi rozstrzygać o moralności lub niemoralności³² danego działania lub skutku. W gronie tomistów odpowiedź na pytanie dotyczące zakresu moralności w większości przypadków będzie prowadziła do konkluzji, że nie ma czynów moralnie obojętnych (neutralnych)³³. Jednak z perspektywy etyki odwołującej się do zasad jest preferowana postawa zakładająca, że istnieją działania neutralne moralnie, czyli wykraczające poza klasyfikację moralną. Do jakiej sytuacji prowadziłyby przyjęcie takiej postawy? Knobe twierdzi, że moralne wartościowanie skutków ubocznych wpływa na przypisywanie intencjonalności działaniom³⁴. Nie ustosunkowuje się jednak do wartościowania skutku głównego, który w takich okolicznościach albo nie jest wartościowany moralnie, albo jego moralne wartościowanie nie wpływa na przypisywanie intencjonalności. Z perspektywy etyka tomistycznego oba skutki są nacechowane moralnie, gdyż są wynikiem działań, i mogą lub powinny wpływać na przypisywanie intencjonalności. Takie ujęcie prowadziłyby do przyjęcia hipotezy o szerokim moralnym wartościowaniu (*the Wide*

32 W tym użyciu terminu moralność chodzi o wymiar opisujący (klasyfikujący) dany czyn czy skutek, a nie wartościujący jako dobry lub zły.

33 W Polsce od lat wśród etyków toczy się dyskusja na temat pojęcia moralności, a w konsekwencji i samego zakresu moralności. Należy wspomnieć prace takich autorów, jak K. Frankel, J. Woroniecki, J. Keller, T. Kotarbiński, I. Lazari-Pawłowska, M. Ossowska, T. Ślipko, H. Juros, T. Styczeń, A. Szostek, B. Chyrowicz.

34 J. Knobe, *The Concept of Intentional Action. A Case Study in the Uses of Folk Psychology*, dz. cyt., 212–228.

*Moral Valence Hypothesis*³⁵), w ramach której relacja między moralnym wartościowaniem skutku głównego a moralnym wartościowaniem skutku ubocznego istotnie wpływa na przypisywanie intencjonalności działaniom. Przy tym należy mieć na uwadze wspomniane już rozróżnienie na działania, które są celowe, i zdarzenia, które są odruchowe, bezwarunkowe lub rozumiane w sposób wyłącznie przyczynowo-skutkowy³⁶. W terminologii niektórych tomistów byłyby to akty nieświadome (nierozumne), które pochodzą sprawczo od innych władz człowieka bez udziału jego rozumu i woli³⁷. Friedo Ricken, analizując różnice między „działaniem” a „zdarzeniem”, podkreśla, że różnica dotyczy uzasadnienia. Przy „zdarzeniu” odpowiedzią na pytanie „dlaczego?” będzie zdarzenie poprzedzające, czyli należy skoncentrować się na stosunku przyczynowo-skutkowym. Natomiast przy „działaniu” odpowiedzią na pytanie „dlaczego?” będzie zamiar. Niekiedy w takiej sytuacji mówi się o przyczynowości „intencjonalnej”. Dlatego to, co odróżnia działania od zdarzeń, to zamiary³⁸. Może mieć to istotne znaczenie dla zrozumienia pojawiającej się asymetrii w przypisywaniu intencjonalności działaniom.

Stawiając pytanie o to, jakie to są czyny neutralne moralnie (amoralne), należy sobie również odpowiedzieć na pytanie o zakres i rodzaj moralności. Miejmy na uwadze, że w kontekście tradycji tomistycznej poruszamy się w obszarze norm, które wyznaczają zakres moralności i zobowiązań moralnych. Dodajmy, że szeroka problematyka wartości, uzależniona w dużym stopniu od sposobu ich istnienia, charakterystyczna dla etyki fenomenologicznej, jest w tym momencie odsunięta na bok. Dlatego podejmując temat pojęcia moralności, zwróćmy uwagę, że można wyróżnić jego dwa główne rozumienia,

35 W przygotowaniu znajdują się artykuły odwołujące się do badań empirycznych i rozwijające hipotezę szerokiego wartościowania moralnego (*Significance of the relationship between the main and side effects for the understanding of the Knobe effect*).

36 F. Ricken, *Etyka ogólna*, tłum. P. Domański, Wydawnictwo ANTYK, Kęty 2001, 73–74.

37 T. Ślipko, *Zarys etyki ogólnej*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2004, 75.

38 F. Ricken, dz. cyt., 73.

dwa rodzaje moralności³⁹. Pierwsze rozumienie skoncentrowane jest na osobistym wymiarze człowieka i nazywane jest moralnością indywidualną lub autonomiczną. W ramach tego typu moralności ocena moralna dokonywana jest z perspektywy osobistej, a obowiązywanie norm moralnych ma swoje źródło w ich uznaniu (w sumieniu), a nie w zewnętrznej instancji je uchwalającej. Takie ujęcie moralności w zasadniczy sposób jest zgodne z tradycją tomistyczną⁴⁰. Drugie rozumienie moralności podkreśla istnienie norm, które definiują moralność społeczną. Ze względu na to, że istotną rolę odgrywa w niej poczucie obowiązku i często jest ono łączone z prawem stanowionym. Tak rozumiana moralność jest niejednokrotnie określana jako moralność pozytywna. Niemniej trzeba mieć na uwadze, że nie można jej utożsamiać z prawem. Takie rozumienie moralności bardzo silnie funkcjonuje w tradycji filozofii analitycznej czy też szerszej filozofii anglosaskiej, w dużej mierze za sprawą liberalnych filozofów polityki i prawa, którzy promują ideę kontraktu.

Silny wpływ rozumienia moralności jako moralności społecznej uwidacznia się m.in. w argumentacji Katarzyny Paprzyckiej. Odwołuje się ona do istnienia społecznego obowiązku pomocy środowisku. Taka postawa zakładałoby akceptowanie istnienia takiego obowiązku przez ogół ankietowanych, który uzasadniałby obwinianie prezesa firmy za zaniechanie jego wypełnienia. W rezultacie mogłoby to skutkować przypisywaniem przez ankietowanych intencjonalności działaniu, które szkodziłoby środowisku⁴¹. Zaproponowany przez Paprzycką sposób wyjaśnienia efektu Knobe'a zakłada konkretną wizję moralności i rozwijania określonej argumentacji, która nie byłaby możliwa do przeprowadzenia w warunkach moralności indywidual-

39 N. Cooper, *Two Concepts of Morality*, *Philosophy* 155(1966), 19–33.

40 Z. Sareło, *Sumienie – zobowiązujący dar*, w: *Meandry etyki*, red. Z. Sareło, Wydawnictwo Wszechnicy Mazurskiej. Acta Universitatis Masuriensis, Olecko 2001, 113–130.

41 K. Paprzycka, *Rozwiązanie problemu Butlera i wyjaśnienie efektu Knobe'a*, *Filozofia Nauki* 22(2014)2, 73–96; też, *O intencjonalności działań i zaniechań, czyli o społecznej naturze sprawstwa*, *Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria* 97(2016)1, 45–65.

nej. Bardzo wyraźnie ukazuje to, jak istotna dla potwierdzenia moralnej tezy Knobe'a jest przyjmowana koncepcja moralności. Oczywiście przedstawione rozróżnienie na moralność indywidualną i społeczną nie wyczerpuje problemu rozumienia moralności, ale wskazuje na możliwość zaistnienia bardziej fundamentalnych problemów, które mogą pojawić się, gdy pominięta zostanie ta dystynkcja⁴². Dotyczy ona głównie zakresu moralności. W przypadku moralności społecznej zakres norm jest węższy. Po pierwsze w większości nie dotyczy ona norm odnoszących się do tzw. „sfery prywatnej”, czyli tego obszaru, który obejmuje m.in. zobowiązania wobec siebie⁴³, po drugie, pewne obszary życia człowieka mogą być wyłączone spod norm moralności społecznej, np. konkretne praktyki życia rodzinnego.

Wróćmy jednak do czynów moralnie neutralnych. Wśród etyków nie ma zgody w sprawie czynów moralnie neutralnych (obojętnych). W tradycji tomistycznej na ogół panuje zgoda co do tego, że czyn obojętny co do swojego przedmiotu (np. chodzenie, jedzenie), przestaje takim być w konkretnej sytuacji⁴⁴. Wpływa na to przede wszystkim celowość dokonywanego czynu. Etyki utylitarystyczne też należy zaliczyć do tradycji etyk zasad. Mamy w nich do czynienia z „mierzeniem” ogólnego poziomu szczęścia i dlatego konkretne działanie może być neutralne moralnie. Następuje to w sytuacji, gdy dany czyn nie przyczynia się ani do podniesienia, ani do obniżenia ogólnej szczęśliwości. Dokonuje się to jednak w odniesieniu do naczelnej zasady. Dlatego też zarówno w utylitarystycznym reguł, jak i motywów spotykamy się z moralną obojętnością czynów⁴⁵. Jeszcze inaczej sytuacja

42 J. Grzybowski, A. Jaworska, A. Kazimierczak-Kucharska, A. Norwa, A. Waleszczyński, S.L. Zalewska, *Sposób na filozofię. Kluczowe zagadnienia z dydaktyki przedmiotowej*, Liberi Libri, Warszawa 2016, 72–74.

43 R. Moń, *Obowiązki moralne wobec siebie. O różnicy między wolnością polityczną a moralną*, w: *Primum philosophari. Opuscula Antonio Siemnianowski dedicata*, red. D. Olejniczak, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu Wydział Teologiczny, Poznań 2016, 317–332, T. Buksiński, *Moralność warunkowa i bezwarunkowa*, w: tamże, 259–268.

44 T. Ślipko, dz. cyt., 188.

45 N. Szutta, *Utylitaryzm wobec krytyki etyków cnót*, *Diametros* 11(2007)1, 54–55.

będzie przedstawiała się w poglądach Richarda B. Brandta, który zwraca uwagę m.in. na czyny „naganne” i „moralnie chwalebne”⁴⁶. W podawanej przez niego definicji⁴⁷ dla naszych analiz istotne jest, że dostrzega on to, że między czynami mniej a bardziej pożądanymi, ze względu na charakter działającego podmiotu, istnieją pewne czyny, które mogą być przeciętne lub wpływać na przeciętność charakteru (moralnego) dokonującego je podmiotu. Oznacza to, że w ramach analizy moralnej można wyróżnić istnienie pewnej grupy czynów, które w zależności od tradycji etycznej nie będą podlegały moralnej ocenie lub będą neutralne (obojętne) moralnie.

Kończąc wątek dotyczący określenia obszaru moralności i zakresu potencjalnych analiz dokonywanych z perspektywy moralnej, warto zwrócić jeszcze uwagę na kategorie moralne, które są wykorzystywane przy analizie efektu Knobe’a. Sam Knobe w swoim początkowym eksperymencie obok pytania o intencjonalność zadawał pytanie o winę i zasługę wywołania skutku ubocznego. Kategorie winy wykorzystywali również Malle i Nelson, łącząc ją z tendencją do tworzenia przez ankietowanych negatywnego wizerunku podmiotu działającego, gdy skutki jego działania były ujemne moralnie. Nieco inaczej do tego problemu podeszli C. Wrigth i J. Bengson, wykorzystując kategorię odpowiedzialności, ze szczególnym jej rozróżnieniem na odpowiedzialność negatywną i pozytywną. Mimo że rozdzielają kategorię winy i zasługi od kategorii odpowiedzialności pozytywnej i negatywnej, to wyróżniane przez nich kategorie moralne wydają się tożsame ze sobą. Analizując wyniki badań w perspektywie odpowiedzialności, należy pamiętać także

46 R.B. Brandt, *Etyka. Zagadnienia etyki normatywnej i metaetyki*, tłum. z ang. B. Stanosz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996, 778–780.

47 „»X jest moralnie chwalebne« znaczy tyle, co: »Y uczynił X, przy czym X nie wystąpiłby, gdyby charakter Y nie był pod pewnym względem bardziej pożądanym niż przeciętny«”. R.B. Brandt, dz. cyt., 780. Autor podaje wyjaśnienie i rozwinięcie przedstawionej definicji, będąc przekonany, że żadna prosta definicja nie wydaje się zadowalająca. W ramach prowadzonych w niniejszym artykule analiz nie ma miejsca na rozwijanie tego wątku.

o odróżnianiu odpowiedzialności prawnej od moralnej, a obie od odpowiedzialności jako takiej, czyli samego fenomenu odpowiedzialności, określanej przez J. Filka jako odpowiedzialność bez-przymiotnikowa funkcjonująca na poziomie metafizycznym czy też ontologicznym⁴⁸. Jednak jest to tylko częściowe wykorzystanie potencjału perspektyw etycznych. W koncepcjach personalistycznych pojawi się kategoria czynu dobrego uzależnionego od intencji sprawcy i czynu słusznego uwarunkowanego obiektywnym stanem rzeczy. Fenomenologowie dodadzą kategorię wartości, a dokładniej realizacji wartości lub antywartości w zależności od tego, czy podmiot na nią odpowie. W tradycji etyki tomistycznej również pojawi się zagadnienie wartościowania, jednak o wiele istotniejsza będzie kategoria celu ostatecznego. Mając na uwadze bogactwo możliwych analiz etycznych uzależnionych od rozmaitych tradycji, w nowym świetle należałoby poddać sprawdzeniu hipotezę moralną Knobe'a.

5. ODPOWIEDZIALNOŚĆ MORALNA Z PERSPEKTYWY TOMISTYCZNEJ

Przedstawiony w historyjkach Knobe'a problem nawiązuje do klasycznych w etyce i prawie dyskusji o odpowiedzialności. Opisują one sytuację, w której jedna decyzja (działanie) wywołuje dwa skutki. W klasycznych dylematach odwołujących się do sformułowanej już przez św. Tomasza zasadach podwójnego skutku, skutek główny jest zamierzony i dobry (pozytywny), natomiast skutek uboczny nie jest zamierzony i jest oceniany jako zły (negatywny). Istotna modyfikacja, której dokonał Knobe, dotyczy tego, że w jednej z historii skutek uboczny wywołuje pozytywne rezultaty. Warto podkreślić, że sformułowane przez św. Tomasza zasady podwójnego skutku dotyczyły problemu przypisywania odpowiedzialności za dany czyn i tego, czy sprawca takiego czynu powinien ponosić za niego winę (w znaczeniu moralnym). W kontekście efektu Knobe'a należy jednak zwrócić

48 J. Filek, *Filozofia odpowiedzialności XX wieku*, Wydawnictwo ZNAK, Kraków 2003, 9–10.

uwagę na jeszcze coś innego. Historia sama w sobie, jej narracja, nie podnosi bezpośrednio ani problemu winy, ani problemu odpowiedzialności. Dopiero pytania zadane do obu historyjek odsłaniają poszczególne warstwy problemowe. Dlatego też „zabarwienie moralne” może mieć o wiele szerszy wymiar, a nie tylko odnoszący się do odpowiedzialności i winy moralnej.

W interpretacji omawianych wyników badań istotne znaczenia odgrywa rozumienie skutku ubocznego. W związku z pojawiającymi się wątpliwościami Knobe musiał je doprecyzować. Skutek uboczny rozumie on jako pewien rezultat, którego sprawca nie próbował specjalnie osiągnąć, ale przewidywał, że pojawi się on w wyniku podjętego działania⁴⁹. W tradycji tomistycznej wymagałoby to dalszego doprecyzowania. Należy pamiętać, że etyka tomistyczna jest etyką teleologiczną i istotną rolę przy ocenie moralnej odgrywa odniesienie do celu działania. Jest to zasadniczo inne podejście do rozważania zagadnień moralnych niż to spotykane w etykach odwołujących się do zasad. Dlatego też, po pierwsze, mówiąc o zamierzeniu, intencji, należałoby jeszcze rozróżnić akty zamierzenia bezpośredniego (akt zamierzony w sobie), który jest pozytywnym spełnieniem jakiejś czynności, i akty zamierzenia pośredniego (akt zamierzony w przyczynie), który oznacza zaniechanie czynności⁵⁰. Katarzyna Paprzycka próbuje wyjaśniać występowanie efektu Knobe’a właśnie poprzez kategorię zaniechanego działania, które odnosi się do wypełnienia społecznego obowiązku dbania o środowisko, przypisywanego przez ankietowanych⁵¹. Po drugie, istotne jest również określenie sprawy przyczynowej zależności powstałych skutków do podmiotu działania i jego decyzji. Nie wchodząc w szczegółowe rozważania, należy sobie

49 J. Knobe, *The Concept of Intentional Action. A Case Study in the Uses of Folk Psychology*, dz. cyt., 206–207.

50 T. Ślipko, dz. cyt., 421.

51 K. Paprzycka, *Rozwiązanie problemu Butlera i wyjaśnienie efektu Knobe’a*, dz. cyt., 73–96; tejsze, *O intencjonalności działań i zaniechań, czyli o społecznej naturze sprawstwa*, dz. cyt., 45–65.

uświadomić następujące zależności. W grę może wchodzić zarówno sytuacja współwystępowania innej przyczyny i w wyniku występowania tych konkretnych dwóch lub więcej przyczyn, które mogą pojawić się równocześnie lub następować po sobie, pojawia się określony skutek uboczny. Może również pojawić się sytuacja, w której jedno i to samo działanie równocześnie wywołuje dwa skutki, ale jej jedyną (konieczną) przyczyną jest podmiot działający⁵². Rozróżnienie to jest pomijane przy analizach dotyczących moralnego wpływu na ocenę intencjonalności działania. Dlatego też przykład snajpera, który oddając strzał, jako skutek uboczny informuje o swojej pozycji⁵³, jest w zasadniczy sposób różny od przykładu zawartego w historiach Knobe'a. Analiza zagadnienia intencjonalnego działania w kontekście powyższych uwag wymagałaby jednak osobnych dociekań.

Podsumowując podjęty wątek, według tomisty Tadeusza Ślipki, jako akt zamierzenia bezpośredniego określa się wszelki akt świadomy, w którym człowiek zamierza określone działanie (skutek) niezależnie od jakiegokolwiek doraźnego układu czynników zewnętrznych, mimo że w strukturze czynności występuje ono (on) tylko jako skutek uboczny⁵⁴. W strukturę działania, którym jest oddanie strzału, wpisane jest spowodowanie huku, które równocześnie wskazuje na źródło jego pochodzenia. Dlatego w przykładzie ze snajperem, poinformowanie o swojej pozycji w wyniku oddanego strzału, mimo że występuje jako skutek uboczny, przez etyka tomistę będzie rozpatrywane jako akt zamierzenia bezpośredniego. Natomiast akt zamierzenia pośredniego jest aktem świadomym, w którym człowiek wie, że z określonym działaniem i jego skutkiem naturalnym, przez niego bezpośrednio zamierzonym, wiąże się dzięki współdziałaniu przyczyny zewnętrznej inny jeszcze skutek uboczny, przez niego

52 T. Ślipko, dz. cyt., 424.

53 G. Harman, *Practical Reasoning*, Review of Metaphysics 29(1976)3, 433.

54 T. Ślipko, dz. cyt., 427.

już niezamierzony, ale tylko dopuszczony i tolerowany z uwagi na odpowiednio ważne racje⁵⁵.

Historyjki sformułowane przez Knobe'a odnoszą się właśnie do aktów zamierzenia pośredniego, czyli takich działań, które uwzględniają wystąpienie skutków ubocznych, ale ze względu na ważne powody dla podmiotu działającego są przez niego dopuszczone lub tolerowane. Z perspektywy tomistycznej, mimo że prezes firmy wypowiada słowa: „Nie obchodzi mnie (...). Chcę tylko (...)”, nie oznaczają one, iż nie odnosi się on intencjonalnie do skutku ubocznego. Friedo Ricken będzie wręcz mówił o przyczynowości „intencjonalnej”. W tym właśnie miejscu pojawia się przestrzeń dla analizy „zabarwienia moralnego” dokonywanych ocen czy też przypisywania intencjonalności. Czynniki moralne mogą właśnie odnosić się do ważenia moralnych racji przemawiających za wyrażeniem zgody na wystąpienie skutku ubocznego. Jednak wymaga to określenia co najmniej dwóch rzeczy. Po pierwsze tego, co będzie można uznać za rację moralną, po drugie tego, co będzie „ważone”. Czy „ważenie” będzie uwzględniało wyłącznie empiryczne, policzalne konsekwencje, czy też może będą uwzględniane pewne nieempiryczne własności, jakości poszczególnych przedmiotów czy też racji. Przedstawione podejście pozwala poszerzyć przestrzeń analizy czynników moralnych mogących wpływać na ocenę intencjonalności działania o takie zagadnienia, jak dobro, wartość czy racje moralne. Może również zaistnieć taka sytuacja, że pojęcie intencjonalności może być różnie stosowane w zależności od tego, czy dany problem jest rozpatrywany jako zagadnienie etyczne, czy jako zagadnienie epistemologiczne. W konsekwencji prowadziłoby to do sformułowania tezy o istnieniu dwóch rodzajów intencjonalności: kognitywnej i etycznej. Sprawdzenie takiej tezy wymagałoby szczegółowych badań empirycznych. W niniejszym artykule dążymy do sprawdzenia tego, czy istniałyby ku temu teoretyczne podstawy.

55 Tamże, 427.

6. PROBLEM PORZĄDKÓW I KOMPETENCJI NORMATYWNYCH

Knobe w artykule *Person as scientist, person as moralist*⁵⁶ zaproponował sprawdzenie „teorii człowieka naukowca” (*person-as-scientist theory*), która mogłaby dostarczyć właściwego podejścia do zrozumienia pewnych aspektów naszego codziennego poznania⁵⁷. Przedstawił ją w formie metafory. Zasugerował, że potoczny sposób tworzenia sensu postrzeganego świata funkcjonuje na zasadzie współczesnego uniwersytetu z jego podziałem na poszczególne wydziały i instytuty. Takie podejście sugerowałoby, że istnieją oddzielne procesy odpowiadające za konstruowanie „naukowego” postrzegania otaczającego nas świata. Przekładając to na problem kompetencji, Knobe usiłował sprawdzić hipotezę głoszącą, że pewne podstawowe kompetencje ze swojej natury mają charakter „naukowy”, ale mogą występować pewne czynniki, np. w formie rozważań moralnych, które uniemożliwiają prawidłowe stosowanie owych kompetencji. Nie wykluczał jednak i takiej możliwości, że nie istnieje żaden podstawowy poziom kompetencji, w którym zdolności poznawcze można uznać za „naukowe”. W związku z tym mogłoby okazać się, że procesy poznawcze są wystarczająco rozwinięte przez rozważania moralne⁵⁸. Ostatecznie jednak stwierdził, że badania nad ludzkim poznaniem nie wskazują na to, aby taki sztywny podział istniał, chociaż można wyróżnić procesy odnoszące się do zagadnień moralnych, a także innych uznawanych często za „naukowe”. Postawił też mocniejszą tezę, że procesy które nawet wyglądają na „naukowe”, faktycznie biorą pod uwagę względy moralne. Doprowadziło go to do wniosku, że jesteśmy istotami na wskroś moralnymi⁵⁹.

56 J. Knobe, *Person as scientist, person as moralist*, dz. cyt., 315–329.

57 Tamże, 317.

58 Tamże, 317.

59 Tamże, 328.

Zgadając się z końcowymi wnioskami Knobe'a o moralnej naturze człowieka i silnym wpływie moralnych sądów na decyzje o charakterze „naukowym”, nie można przyznać mu racji, że w potocznym rozumowaniu nie da się rozróżnić tych dwóch porządków normatywnych. Należałoby zacząć od samego rozumienia kompetencji. Zakładam, że dla tomisty kompetencje będą bardziej kojarzone z klasycznym pojmowaniem cnoty jako sprawności do czynienia czegoś niż z procesami ujmowanymi w sposób psychologiczny, polegającymi na wyborze jednych alternatyw, a pomijaniu innych⁶⁰. Różnica w obu ujęciach polegałaby na tym, że w podejściu psychologicznym koncentrujemy się na kryterium wyboru danej alternatywy, natomiast z perspektywy filozoficznej oprócz rozpoznania danej alternatywy w ramach przyjętego kryterium musi nastąpić świadomy jego wybór (woła). Sam fakt wskazania istnienia pewnej tendencji, a w naszym przypadku będzie to występowanie skłonności do asymetrycznego przypisywania intencjonalności działaniom uzależnione od pozytywnych lub negatywnych skutków, nie świadczy o tym, że jest ona prawidłowa lub nieprawidłowa, a także czy na „naukowy” wybór wpływają czynniki moralne. Samo dostrzeżenie różnicy między skutkiem ubocznym w formularzu szkodzenia a skutkiem ubocznym w formularzu pomagania dokonuje się w kategoriach moralnych i odwołuje się do realnej różnicy między skutkami (pomaganie, szkodzenie), a nie logicznej (p , $\neg p$).

Dlatego należałoby przyjąć takie rozstrzygnięcie, że raz mamy do czynienia z podejściem „naukowym”, a w innych sytuacjach z podejściem moralnym, a nie postawą „naukową” zabarwioną moralnie. Kontekst moralny sytuacji może wpływać na ankietowanych w ten sposób, że będą oni stosowali kryteria oceny moralnej a nie „naukowej”. Istotnym czynnikiem może być relacja wagi moralnej skutku ubocznego do wagi moralnej celu głównego działania. Relacja ta jest szczególnie brana pod uwagę w tomistycznych analizach przypadków

60 Tamże, 326.

odwołujących się do doktryny podwójnego skutku. Jednak o wyborze sposobu orzekania o danej sytuacji w sposób „naukowy” lub moralny decydowałyby kompetencje normatywne respondentów umożliwiające rozróżnianie porządku moralnego i pozamoralnego.

W powyższym kontekście kompetencje poznawcze odpowiedzialne za poznanie „informujące o faktach” i kompetencje moralne są różne od kompetencji normatywnych, rozumianych jako zdolności do identyfikowania i rozróżniania danych uzyskiwanych w poznaniu i za pośrednictwem w języku. Posłużmy się przykładem. Śmierć zwierzęcia, jako zaobserwowane zdarzenie, może zostać zidentyfikowane jako: 1) odebranie życia żywej istocie, 2) zabicie zwierzęcia, 3) upolowanie zwierzyny, 4) zdobycie pożywienia. Z perspektywy etyki tomistycznej podmiot poznający jakies działanie w celu moralnej klasyfikacji danego czynu musi przypisać mu pewną celowość lub zamiar nawet, gdy jakiś czyn lub zdarzenie byłoby rozpatrywane same w sobie⁶¹. W takich sytuacjach uwidacznia się wpływ i rola sądów moralnych. Dlatego też umiejętność braku przypisywania owej celowości (zamiaru) mimo istnienia pewnej skłonności może być zależna właśnie od kompetencji normatywnych, które odpowiadałyby za separowanie i identyfikowanie poszczególnych danych. Innymi słowy, ustanie czynności życiowych danego zwierzęcia jest faktem biologicznym i jako taki fakt nie posiada wartościowania czy oceny moralnej, ale dopiero wyrażony w języku może nabierać charakteru moralnego, gdyż będzie to śmierć czyjegoś opiekuna lub zabójstwo niewinnej istoty.

Zaprezentowane ujęcie można byłoby przedstawić na przykładzie monety, na której rewersowi i awersowi odpowiadałoby odpowiednio poznanie „informujące o faktach” i poznanie „informujące o ocenie moralnej”, które wyznaczane są przez odpowiadające im porządki normatywne. Z tymi oboma porządkami skorelowane byłyby

61 W tym momencie pomijam istotne pytanie podejmowane wśród etyków tomistycznych, czy istnieją w ogóle czyny dobre lub złe same w sobie.

właściwe kompetencje. Natomiast krawędź monety reprezentowałby kompetencje normatywne, które odpowiadałyby za zdolność do świadomego przechodzenia z jednego porządku do drugiego. Można postawić zasadne pytanie, czy takie radykalne rozdzielenie, używając terminologii Knobe'a, porządku „naukowego” i porządku moralnego jest zasadne. Odpowiedzi twierdzącej można udzielić wtedy, gdy odrzuca się istnienie czynów moralnie neutralnych (obojętnych). Jak już było przedstawione taka perspektywa jest bliska co najmniej etykom tradycji tomistycznej i fenomenologicznej. W powyższym kontekście kluczową rolę będzie odgrywała odpowiedź na pytanie, czym jest moralności. W zależności od niej teza moralna wykorzystywana do wyjaśnienia efektu Knobe'a, może nabrać zupełnie innego znaczenia.

Warto zaznaczyć, że w ramach dociekań skoncentrowanych na problematyce normatywności, ale dokonywanych z perspektywy epistemologicznej, z przedstawionymi intuicjami badawczymi zdaje się zgadzać Michał Piekarski, który twierdzi, że normatywność jest współobecna w każdym możliwym doświadczeniu naocznym rozumianym w sensie naoczności fenomenologicznej⁶². Dlatego też pozwala mu to odróżniać to, co normatywne, od tego, co empiryczne. Umożliwia mu też sformułowanie tezy o istnieniu porządków, które są normatywne pierwotnie i porządków, które są normatywne wtórnie⁶³. Dociekania te stanowią próbę wyrwania się z pewnego paradygmatu, który zagadnienie normatywności wiąże wyłącznie z prawem i moralnością. Połączenie obu perspektyw badawczych, epistemologicznej i moralnej, mogłoby zaowocować sformułowaniem ogólnej teorii normatywności.

62 M. Piekarski, *Od typiki doświadczenia do normatywnej antycypacji. Przyczynek do fenomenologii normatywności*, dz. cyt., 85.

63 M. Piekarski, *Efekt Knobe'a, normatywność i racje działania*, art. cyt., 123.

7. PODSUMOWANIE

Przedstawione dociekania dokonywane w kontekście tradycji tomistycznej miały na celu ukazanie w szerszym świetle, w jaki sposób uprawianie etyki i podejście do rozumienia moralności może wpływać na wyznaczanie kierunków badawczych w dynamicznie rozwijającej się obecnie filozofii eksperymentalnej. Przeprowadzone analizy wykazały, że przyjęcie perspektywy odrzucającej istnienie czynów moralnie neutralnych, może zmienić interpretację przyczyn pojawienia się asymetrii ujawnionej w omawianych eksperymentach. Dodatkowo wskazana została nowa możliwość wyjaśnienia efektu Knobe'a. Bazuje ona na założeniu, że poznanie ludzkie posiada podwójny charakter. Z jednej strony informuje nas o faktach, z drugiej przekazuje informacje o ocenach moralnych poznawanych przedmiotów. Dlatego też w analizowanych przez ankietowanych historiach, może nie tyle ujawniać się wpływ czynników moralnych na poznanie „naukowe”, ile następować mieszanie się porządków poznawczych i normatywnych. Badania przeprowadzane w ramach filozofii eksperymentalnej są w stanie uchwycić pewne tendencje i skłonić badaczy do poszukiwania wyjaśnienia tych zjawisk. Mogą również starać się odpowiedzieć na pytanie, czy za powstałą asymetrię nie odpowiadają słabo rozwinięte kompetencje normatywne, które nieumiejętnie identyfikują i separują dwa porządki normatywne: kognitywny i moralny. Jednak wymaga to dalszych badań teoretycznych i empirycznych.

BIBLIOGRAFIA

- Biesaga T., *Spór o normę moralności*, Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej, Kraków 1998.
- Brandt R.B., *Etyka. Zagadnienia etyki normatywnej i metaetyki*, tłum. z ang. B. Stanosz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996.
- Buksiński T., *Moralność warunkowa i bezwarunkowa*, w: *Primum philosophari. Opuscula Antonio Siemianowski dedicata*, red. D. Olejniczak, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu Wydział Teologiczny, Poznań 2016, 259–268.

- Cooper N., *Two Concepts of Morality*, *Philosophy* 155(1966), 19–33.
- Dębska A., *Wnioskowanie na temat intencjonalności działania w ujęciu filozofii eksperymentalnej*, *Filozofia Nauki* 21(2013)3, 143–155.
- Filek J., *Filozofia odpowiedzialności XX wieku*, Wydawnictwo ZNAK, Kraków 2003.
- Gert B., Gert, J., *The Definition of Morality*, w: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, red. E.N. Zalta, (Spring 2016 Edition), <https://plato.stanford.edu/archives/spr2016/entries/morality-definition/>.
- Grzybowski J., Jaworska A., Kazimierczak-Kucharska A., Norwa A., Waleszczyński A., Zalewska S.L., *Sposób na filozofię. Kluczowe zagadnienia z dydaktyki przedmiotowej*, Liberi Libri, Warszawa 2016.
- Harman G., *Practical Reasoning*, *Review of Metaphysics* 29(1976)3, 431–463.
- Hindriks F., Douven I., Singmann H., *A New Angle on the Knobe Effect: Intentionality Correlates with Blame, not with Praise*, *Mind&Language* 31(2016)2, 204–220.
- Knobe J., *Intention, Intentional Action and Moral Considerations*, *Analysis* 64(2004)2, 181–187.
- Knobe J., *Intentional Action and Side Effects in Ordinary Language*, *Analysis* 63(2003)3, 190–194.
- Knobe J., *Intentional Action in Folk Psychology. An Experimental Investigation*, *Philosophical Psychology* 16(2003)2, 309–324.
- Knobe J., Mendlow G., *The Good, the Bad, and the Blameworthy. Understanding the Role of Evaluative Reasoning in Folk Psychology*, *Journal of Theoretical and Philosophical Psychology* 24(2004)2, 252–258.
- Knobe J., *Person as scientist, person as moralist*, *Behavioral and Brain Sciences* 33(2010), 315–329.
- Knobe J., *The Concept of Intentional Action. A Case Study in the Uses of Folk Psychology*, *Philosophical Studies* 130(2006)2, 203–231.
- Krokos J., *Sumienie jako poznanie. Fenomenologiczne dopełnienie Tomaszowej nauki o sumieniu*, Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa 2004.
- Kuś K., Maćkiewicz B., *Z rozmysłem, ale nie specjalnie. O językowej wrażliwości filozofii eksperymentalnej*, *Filozofia Nauki* 95(2016)3, 73–101.
- Malle B.F., Nelson S.E., *Judging Mens Rea. The Tension Between Folk Concepts and Legal Concepts of Intentionality*, *Behavioral Sciences & the Law* 21(2003)5, 563–580.
- Moń R., *Obowiązki moralne wobec siebie. O różnicy między wolnością polityczną a moralną*, w: *Primum philosophari. Opuscula Antonio Siemnianowski dedicata*, red. D. Olejniczak, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu Wydział Teologiczny, Poznań 2016, 317–332.

- Nadelhoffer T., *The Butler Problem Revisited*, *Analysis* 64(2004)3, 277–284.
- Ossowska M., *Podstawy nauki o moralności*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1963.
- Paprzycka K., *Analityczna filozofia działania. Problemy i stanowiska*, w: *Przewodnik po filozofii umysłu*, red. M. Miłkowski, R. Poczobut, WAM, Kraków 2012, 465–494.
- Paprzycka K., *O intencjonalności działań i zaniechań, czyli o społecznej naturze sprawstwa*, *Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria* 97(2016)1, 45–65.
- Paprzycka K., *Rozwiązanie problemu Butlera i wyjaśnienie efektu Knobe'a*, *Filozofia Nauki* 22(2014)2, 73–96.
- Piekarski M., *Efekt Knobe'a, normatywność i racje działania*, *Filozofia Nauki* 97(2017)1, 109–128.
- Piekarski M., *Od typiki doświadczenia do normatywnej antycypacji. Przyczynek do fenomenologii normatywności*, *Filo-Sofija* 33(2016)2, 71–86.
- Ricken F., *Etyka ogólna*, tłum. z niem. P. Domański, Wydawnictwo ANTYK, Kęty 2001.
- Sareło Z., *Sumienie – zobowiązujący dar*, w: *Meandry etyki*, red. Z. Sareło, Wydawnictwo Wszechnicy Mazurskiej. *Acta Universitatis Masuriensis*, Olecko 2001, 113–130.
- Szutta N., *Utylitaryzm wobec krytyki etyków cnót*, *Diametros* 11(2007)1, 40–60.
- Ślipko T., *Zarys etyki ogólnej*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2004.
- Wright J.C., Bengson J., *Asymmetries in Judgments of Responsibility and Intentional Action*, *Mind & Language* 24(2009)1, 24–50.
- Ziemiński Z., *Analiza pojęcia czynu*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1972.

THE KNOBE EFFECT FROM THE PERSPECTIVE OF THOMISTIC ETHICS: THE PROBLEM OF NORMATIVE ORDERS AND COMPETENCES

Abstract. This article discusses how to interpret the so-called Knobe effect, which refers to the asymmetry in judgments about the intentionality of the side effects caused by one's actions. The observed tendency is explained through the "moral undertone" of the actions judged. So far, discussions have mostly been held among philosophers in the analytical tradition, who see the theory of morality largely as an ethics of rules. The analysis developed in this article advances the research carried out so far to include teleological ethics, most notably the tradition of Thomistic ethics. Philosophical discussions address the problem of normative orders, focusing in particular on two types of cognition concerned, respectively, with moral judgments and facts. Investigating this issue proves to be helpful not only

to explain the Knobe effect, but also to better understand the very notion of an intentional action as employed in the philosophy of action.

As a result of this analysis, the Author explains the existing asymmetry in the attribution of intentionality to actions with the respondents' confusion between cognitive orders. This problem brings us to the issue of normative competences. In analysing the Knobe effect, normative competences would be responsible for the classification of the data collected and separation of the "purely informative" order from the order of moral judgments, referring to norms or values.

Keywords: Knobe effect, side effect, intentional actions, normativity, competences, Thomistic ethics

ANDRZEJ WALESZCZYŃSKI

a.waleszczyński@uksw.edu.pl

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Instytut Filozofii

Wóycickiego 1/3, 01-938 Warszawa

DOI:10.21697/spch.2018.54.1.13

MICHAŁ PIEKARSKI

TWO ARGUMENTS SUPPORTING THE THESIS OF THE PREDICTIVE NATURE OF REASONS FOR ACTION

Abstract. The dominant view in contemporary philosophy of action is that, to explain an action we need to provide a reason for it. A reason is what rationalises an action. According to Donald Davidson, before we can describe a reason we must identify the need that accompanies the performance of a given action, as well as the specific attitude of the agent to the action. The author of *Action, Reason and Cause* believes that the pro-attitude/belief pair helps determine the reason for action, which is at the same time the action's cause. Davidson's view has a lot of supporters today and is strictly related to the so-called post-Humean theories of action. The objective of the present analysis is to demonstrate that the primary reason for action is not provided by the pro-attitude/belief pair, but by predictions due to which agents act in such and such a way. This expands on Elizabeth Anscombe's intuition according to which each intention is predictive in nature. I will support the thesis about the predictive nature of reasons for action by means of two arguments. The first argument relies on the analysis of the Knobe effect concerning the asymmetry between attributing intentionality and attributing responsibility for actions; the other draws upon the theory of predictive processing.

The remainder of this paper has the following structure: in §1, I will discuss Donald Davidson's theory. §2 will focus on Elizabeth Anscombe's conception. In §3, I will examine an argument drawn from the analysis of the Knobe effect, according to which an agent will intentionally perform a given action when he can predict the effects of performing it. §4 will introduce the problem of providing reasons for action in the context of folk-psychological explanations. §5 will examine the theory of predictive processing. §6 will demonstrate that predictions serve a specific, normative role in the decision-making processes, whereas §7 will advance the argument from predictive processing whereby to explain an action is to identify specific predictive reasoning which caused the action to be performed. In the *Conclusions*, I will show the consequences of my main thesis for the problem of the nature of actions and explanations, as well as the rationale for using folk-psychological categories.

Keywords: reason for action, agency, normativity, Knobe effect, predictions, predictive processing, folk psychology, uncertainty

1. Introduction. 2. The conception of reasons for action in Donald Davidson's approach. 3. Elizabeth Anscombe's conception of intention for action. 4. The problem of reasons for actions and

the Knobe effect: a first argument. 5. Reasons for action and folk psychology. 6. Action-oriented predictive processing. 7. Decision-making from the perspective of predictive processing. 8. The case from predictive processing: a second argument. 9. Conclusion.

1. INTRODUCTION

The aim of the present analysis is to demonstrate that reasons for action are predictions due to which the agent takes such and such action. This expands on Elizabeth Anscombe's intuitions according to which each intention is predictive in nature. I will support the thesis of the predictive nature of reasons for action with two arguments. The first argument relies on the analysis of the Knobe effect concerning the asymmetry between attributing intentionality and attributing responsibility for actions; the other draws on the theory of predictive processing.

The remainder of this paper has the following structure: in §2 I will discuss Donald Davidson's theory. In §3 I will focus on Elizabeth Anscombe's conception. In the next section I will examine an argument drawn from the analysis of the Knobe effect. I will conclude that the agent will perform a given action intentionally when he can predict the consequences of performing it. In §5 I will discuss the problem of providing reasons in the context of folk-psychological explanations. §6 will examine the theory of predictive processing. In §7 I will demonstrate that predictions serve a specific, normative role in the decision-making processes, whereas §8 will advance the argument from predictive processing whereby to explain an action is to identify the specific instance of predictive reasoning which caused the action to be performed. In the *Conclusions*, I will show the consequences of my main thesis for the problem of the nature of actions and explanations, as well as the rationale for using folk-psychological categories.

2. THE CONCEPTION OF REASONS FOR ACTION IN DONALD DAVIDSON'S APPROACH

In *Actions, Reasons and Causes* Davidson begins his analysis by discussing the question of the nature of the relation between the reason for action and the action itself. This question is important because it is the reason that is supposed to explain a given action. In a way, therefore, reasons rationalise actions. According to Davidson, rationalisation consists in a variety of causal explanations. If someone did something because of some reasons, he may be described as: a) having some sort of pro-attitude or grounds to act in such and such a manner; and b) believing (knowing, noticing, remembering, etc.). Davidson understands pro-attitudes as desires, urges, promptings, moral views, aesthetic principles, economic prejudices, social conventions, public and private goals, etc.¹

Thus, to provide a reason for an action performed by the agent is to single out a certain pro-attitude² and belief shared by the agent. Davidson called the pro-attitude/belief pair the primary reason. Primary reasons explain why the agent performed an action. Providing such a reason is essential and sufficient to understand how a reason of any kind rationalises an action. Davidson claims that it should therefore be treated as a cause for a given action. Let us consider a simple example: when I press the light switch, I turn on the light and the room becomes illuminated. I pressed the switch because I wanted to turn on the light. By saying that I wanted to turn on the light, I explain (give reason, that is rationalise) why I pressed the switch. By giving such a reason, however, I do not rationalise

1 D. Davidson, *Actions, Reasons and Causes*, *The Journal of Philosophy* 60(1963)23, 685–686.

2 Ralf Stoecker highlights the fact that Davidson's concept of an attitude is replaced by philosophers with the concepts of "wanting" or "desire". R. Stoecker, *Davidson*, in: *A Companion to the Philosophy of Action*, ed. T. O'Connor, C. Sandis, Blackwell, Oxford 2010, 598.

the act of turning on the light or illuminating the room. Reasons may rationalise an action by setting out the necessary requirements for its primary reason. Generalising from this example, Davidson claims: “*R* is a primary reason why an agent performed the action *A* under the description *d* only if *R* consists of a pro attitude of the agent toward actions with a certain property, and a belief of the agent that *A*, under the description *d*, has that property”.³

We may now ask how my wanting to turn on the light becomes part of the primary reason. According to Davidson, there is a verbal parallelism between the statements “I turned on the light” and “I wanted to turn on the light”. The first refers directly to an event; we can conclude that the second concerns the same event. It is obvious, of course, that the event of my turning on the light is not related to these sentences in the same way as the existence of the event is related to the truth of “I turned on the light”, but not to the truth of “I wanted to turn on the light”. If the reference were the same in both sentences, the second sentence would contain the first. However, that is not the case. The sentences are logically independent. Davidson says that wants and desires are shaped by physical objects. The sentence “I want that gold watch in the window” does not identify a primary reason and does not explain why I went into the shop. It only suggests a primary reason contained in the sentence “I wanted to buy a watch”.

Since the sentences “I turned on the light” and “I wanted to turn on the light” are logically independent, the first can be used to identify a primary reason only to the extent that the second sentence is true. The reason gives minimal information. It implies that the action is intentional, and that wanting requires some attitude such as a sense of duty or obligation. This is closely related to the action itself and the context of explanation.

³ D. Davidson, *Actions, Reasons and Causes*, op. cit., 687.

To know a primary reason is to know an intention with which the action was performed. To know the intention, however, it is not necessary to know the primary reason. If John went to church with the intention of pleasing his mother, then he must have an attitude towards pleasing his mother. However, we need more information to be able to tell whether his reason is that he enjoys pleasing his mother, or thinks it his duty or obligation. Even though the expression “the intention with which John went to church” has the outward appearance of a description, it is in fact syncategorematic⁴ and cannot therefore be taken to refer to some objects, states, dispositions or events. In this context, the expression generates new descriptions of actions in terms of their reasons. The sentence “John went to church with the intention of pleasing his mother” is a new, fuller description of the action previously described as “John went to church”.⁵

Davidson claims that when we ask an agent why he acted as he did, we want to obtain an interpretation. His behaviour may seem strange, alien and incomprehensible; or perhaps we cannot recognise an action in it. When we learn his reason, we have an interpretation, a new description of what he did that fits into a familiar picture. Such a picture includes beliefs and attitudes of the agent, but it can also refer to his goals, principles, etc. It does not identify the agent’s intention, however, as a given rationalised action may be triggered by many different causes. We can never be sure which particular cause overlaps with the intention of the agent.⁶

In conclusion, Davidson’s conception is focused on the analysis of reasons understood as causes of a given event. To identify a reason

4 Syncategorematic terms do not have an independent meaning. Their role is limited to serving a specific syntactic function. They are logical links and modifiers such as *each*; *and*; *or*. Categorematic terms have *full* semantic meaning. Depending on the context, they may occur as names or functors. Examples of categorematic terms include *Paul*, *S*, *P*, *blue*.

5 D. Davidson, *Actions, Reasons and Causes*, op. cit., 690.

6 D. Davidson, *Freedom to Act*, in: D. Davidson, *Essays on Actions and Events*, Clarendon Press, Oxford 2001, 79.

is to rationalise an action, that is provide its cause expressed in terms of the agent's attitudes and beliefs.

3. ELIZABETH ANSCOMBE'S CONCEPTION OF INTENTION FOR ACTION

Anscombe begins her discussion by saying that, when analysing the concept of an intention we must distinguish between three basic ways of its linguistic expression. These are:

1. expression of an intention, e.g. I intend to open the window;
2. action as intentional, e.g. I am opening the window;
3. intention with which actions are performed, e.g. I am opening the window to cool down the room.⁷

Right at the beginning, the author of *Intention* underlines that, despite these semantic differences, there is only one sense of the concept of an intention. Its spectrum, however, is very wide: from the pure intention of doing something to acting in line with a certain intention to intentional action. The expression of an intention is a prediction of practical rather than theoretical nature. Intention as prediction refers to the future, that is to states of affairs that have not happened yet. As a result, Anscombe concludes that intentions do not refer to any mental states.

If intentions do not refer to states of the agent, how can intentional actions (if they exist at all) be differentiated from events that are not intentional? Anscombe has a ready answer to this question. She believes that actions can be addressed with a special sense of the "why?" question, according to which the answer to this question contains the reason for a given action.⁸ This question does not concern situations where someone says, for example, "I was not aware I did this". The knowledge necessary to answer the "why?" question is not based on evidence, testimony or observations. It

⁷ G.E. M. Anscombe, *Intention*, Harvard University Press, Cambridge MA 1957, 1.

⁸ *Ibidem*, 9.

must be *non-observational*. The subject's surprise at what he did would provide the most convincing evidence that a given action was not performed intentionally. Knowledge of our actions is similar to knowledge about the position of our limbs. The latter is not based on any acts of will, behaviours, etc.⁹

Mental states are strictly related to motives which we cannot know through observational knowledge, just like in the case of intentions. According to Anscombe, motives determine directly a series of actions as their driving force. This is why there is a tendency to consider motives or believes a type of mental causes. This approach, however, is wrong. To borrow a phrase from the late Wittgenstein, we are confused by the external form of declarative statements about motives.¹⁰

According to Anscombe, it makes sense to differentiate between actions and non-actions only when the answer to the "why?" question indicates a motive: a past event, an interpretation of a given action or an event to happen in the future. There is no sense in answers such as "I was not aware when I was doing it", "I observed what I was doing" or answers based on testimony or indications of a cause, including mental causes. Anscombe's key argument is that we must be able to answer the "why?" question by referring to what was intended rather than intentionally done. The answer to the "why?" question

9 Anscombe underlines that we can also know our "mental states" – feelings, thoughts and moods – without observation. This does not mean, however, that they can be used to explain actions. This remark is important in the context of the discussion of Hume's conception of a cause as something we know without observation. On this, see J. McDowell, *Anscombe on Bodily Self-Knowledge*, in: *Essays on Anscombe's Intention*, eds. A. Ford, J. Hornsby, F. Stoutland, Harvard University Press, Cambridge MA 2011, 128–146.

10 Anscombe identifies three types of motives: (1) *backward-looking motives* – retrospective motives, e.g. revenge, pride, remorse; (2) *motives-in-general* – general motives that allow us to interpret or describe an action as such and such; and (3) *forward-looking motives* – predicting motives. They are intentions describing future states of affairs. The last class of motives is particularly relevant to my discussion. G.E.M. Anscombe, *Intention*, op. cit., 18–21.

must be reducible to the following – “If I do p with intention Q , then Q ”. The expression “with intention” indicates an internal, teleological structure of action.

Anscombe gives the famous example of a man who pumps water to replenish a water-supply in a house, moving his arm up and down.¹¹ The water is poisoned and the man pumping the water does not know it. He is convinced that he is supplying the people living in the house with clean water. Anscombe is interested in what the man is doing and how his actions can be described. We may ask the man: “Why are you performing action X ?”. In this specific case, the question would be: “Why are you moving your arm up and down?”. The man can answer this question in the following ways: (1) “I’m pumping”; (2) “I’m drawing water from the well”; (3) “I’m supplying water to the household residents”. He cannot say, however, (4) “I want to poison the household residents”. Anscombe is particularly interested in statement (3) as it focuses not on what the man is doing, but on what he intends to do or achieve. It expresses a future-oriented intention, an intention to act, rather than the intention with which he performs a given action. Anscombe claims that in the case of the man who pumps water, we have one action which may be described in several ways. Each description depends on different circumstances, and each is a description making the subsequent description possible. Anscombe concludes that human actions are similar in their teleological structure (sometimes simple, sometimes more complex), which consists in the different stages of what the agent is doing. In this example, the action will be intentional under the description “I supply water to the inhabitants of the house”, but not under the description “I want to poison the household residents”.

11 Ibidem, 37–38.

The man intentionally supplies water to the residents, unintentionally poisoning them.¹²

In the account advanced by the philosopher, the structure of the intentional action is also the structure that explains the action. The answer to why a person is doing what he is doing refers directly to the internal reason explaining the action. Rather than describing some internal state of his mind, the intention of the person who pumps the water serves the function of the cause-and-effect action. Thus, the reason of a given action is an intention as prediction.

Anscombe's conception relates reasons to the predictive dimension of practical intentions. Intention, however, is not mental or cognitive; rather, it is primarily captured by statements expressing the agent's intentions. Actions are intentional under certain descriptions. It seems that this solution allows Anscombe to avoid reducing the explanation of activities to the language of folk psychology.¹³ A close analysis of the example she provides, however, might give one the impression that, to some extent, identifying the intention ultimately depends on the state of the agent's knowledge – the man knew he was pumping water, but did not know that he was poisoning the people living in the house.¹⁴

4. THE PROBLEM OF REASONS FOR ACTIONS AND THE KNOBE EFFECT: A FIRST ARGUMENT

In his article *Intentional Action and Side Effects in Ordinary Language*, Joshua Knobe brought attention to an asymmetry in attributing

12 In a way, Anscombe anticipates Davidsons' thesis whereby all actions are intentional under a certain description. A given action may be intentional under one description, but not under another.

13 I will address the problem of folk psychology later in this article.

14 It is important to remember that knowledge of intentions is not observational. It is operational *knowledge-how*, rather than theoretical *knowledge-that*. This is why we cannot unequivocally put Anscombe into the category of thinkers acknowledging the important explanatory role of folk-psychological concepts. This issue, however, must remain at the margins of the present analysis.

intentionality to actions depending on their side-effects.¹⁵ He is specifically interested in the source of this asymmetry: when accounting for the side-effects of an action, why do people tend to attribute intentionality to the agent's actions in some cases but not in others? It seems that there must be a link between attributing intentionality and attributing responsibility according to side-effects. Such a link is, however, by no means clear. According to Knobe, "an asymmetry whereby people are considerably more willing to blame the agent for bad side-effects than to praise the agent for good side-effects. And this asymmetry in people's assignment of praise and blame may be at the root of the corresponding asymmetry in people's application of the concept intentional: namely, that they seem considerably more willing to say that a side-effect was brought about intentionally when they regard that side-effect as bad than when they regard it as good."¹⁶

15 In order to prove the existence of this asymmetry, Knobe carried out the following experiment: 78 persons were presented with one of two scenarios: "harm" and "help". J. Knobe, *Intentional Action and Side Effects in Ordinary Language*, *Analysis* 63(2003)3, 191.

Harm scenario: "The vice-president of a company went to the chairman of the board and said, 'We are thinking of starting a new program. It will help us increase profits, but it will also harm the environment.' The chairman of the board answered, 'I don't care at all about harming the environment. I just want to make as much profit as I can. Let's start the new program.' They started the new program. Sure enough, the environment was harmed."

Help scenario: "The vice-president of a company went to the chairman of the board and said, 'We are thinking of starting a new program. It will help us increase profits, and it will also help the environment.' The chairman of the board answered, 'I don't care at all about helping the environment. I just want to make as much profit as I can. Let's start the new program.' They started the new program. Sure enough, the environment was helped."

Most people (82%) who were presented with the first scenario decided that the CEO provoked a side-effect (harming the environment) intentionally. Most people who were presented with the second scenario (77%) said that the side-effect (helping the environment) was not provoked by the CEO intentionally. We analysed these experiments in: M. Piekarski, *Efekt Knobe'a, normatywność i racje działania*, *Filozofia Nauki* 97(2017)1, 109–128. See also: K. Paprzycka, *Rozwiązanie problemu Butlera i wyjaśnienie efektu Knobe'a*, *Filozofia Nauki* 22(2014)2, 73–96.

16 J. Knobe, *Intentional Action and Side Effects in Ordinary Language*, op. cit., 193. Discussion (inter alia): F. Cushman, A. Mele, *Intentional Action: Two-and-Half Folk Concepts?*

The problem raised by Knobe sparked wide debate.¹⁷ In this article, I am interested in the implications of Knobe's analyses for the problem of identifying reasons for actions. First, studies in experimental philosophy, of which the author of *Intentional Action and Side Effects in Ordinary Language* is a prominent representative, have shed new light on traditional answers to philosophical problems broached by analytical philosophy of action and mind. Second, such studies undermine the so-called Simple View on the relation between actions and intentions. According to this view, subject *S* performs action φ intentionally only when *S* intends to do φ :

If *S* is φ -ing intentionally, then *S* has the intention of φ -ing.¹⁸

In what follows I will focus on the analysis of the problem raised by Knobe. I will demonstrate that there are actions that do not comply with the requirement imposed by the Simple View. Some researchers suggest replacing the Simple View with a different conception: „View II holds that there are cases where *S* intentionally does A without intending to do A, as long as doing A is foreseen and *S* is willing

in: *Experimental Philosophy*, eds. J. Knobe, S. Nichols, New York: Oxford University Press 2008, 171–188; J. Knobe, *The Concept of Intentional Action: A Case Study in the Uses of Folk Psychology*, in: *Experimental Philosophy*, eds. J. Knobe, S. Nichols, Oxford University Press, New York 2008, 129–148; A. Mele, *Intentional action: Controversies, data, and core hypotheses*, *Philosophical Psychology* 2(2003), 325–340; E. Machery, R. Mallon, S. Nichols, S.P. Stich, *Semantics, cross-cultural style*, *Cognition* 3(2004), 1–12; T. Nadelhoffer, *Blame, Badness, and Intentional Action: A Reply to Knobe and Mendlow*, *Journal of Theoretical and Philosophical Psychology* 24(2004), 259–269; S. Nichols, J. Ulatowski, *Intuitions and Individual Differences: The Knobe Effect Revisited*, *Mind and Language* 4(2007), 346–365.

17 I don't have space in this article to discuss this issue.

18 See: F. Adams, *Intention and Intentional Action. The Simple View*, *Mind and Language* 4(1986)1, 281–301; H. McCann, *Rationality and the Range of Intention*, *Midwest Studies in Philosophy* 10(1986)1, 191–211.

to accept A as a consequence of S's action". So S did A intentionally, even when not intended, if A was perceived by S as causing a harm.¹⁹

According to Bratman, Davidson's *model of belief/desire* falls within the Simple View even though it reduces intentionality to the pair mentioned above. The problem of the relation between intention and intentional action is expressed in terms of a set of desires and beliefs that is responsible for the intentionality of action.²⁰ Elizabeth Anscombe's conception, while approaching intention in its predictive and anti-mental dimension, assumes implicitly that action is intentional if it is possible to identify its reason in the agent's intention. Situations predicted by, for example, the Knobe's effect remain unexplained in Anscombe's and Davidson's conceptions. I do not want to say that the Simple View is wrong, but only that it does not make it possible to analyse many intentional actions that are not motivated by intention. I will consider two examples:

(1) Alice intends to mow the lawn. To perform this activity, she must complete several minor ones. She must start the mower, move it to and from, and so on. There is no reason to say that she performs each of these steps with a specific intention. Undoubtedly, however, each is intentional. Leaving aside situations in which there is an obstacle or a hindrance that requires a change of pace or lawn mowing technique, the entire process of mowing the lawn is intentional, albeit we may be justified in saying that its individual stages are not based on a series of specific intentions.²¹ According

19 F. Adams, A. Steadman, *Intentional Action in Ordinary Language. Core Concept or Pragmatic Understanding?* *Analysis* 64(2004), 173. See: M. Bratman, *Intention, Plans and Practical Reason*, Harvard University Press, Cambridge MA 1987; G. Harman, *Practical Reasoning*, *Review of Metaphysics* 29(1976)3, 431–463; A. Mele, *Springs of Action*, Oxford University Press, New York 1992.

20 M. Bratman, *Two Faces of Intention*, *The Philosophical Review* 93(1984)3, 375–376.

21 A. Mele, *Decisions, intentions, and free will*, *Midwest Studies in Philosophy* 24(2005), 150.

to Bratman, this is a case of an intentional action that are is driven by specific intentions.

(2) A sniper intends to kill an officer. At the same time, he knows that when he takes the shot he will betray his location. It seems reasonable to say that the sniper does not intend to alarm the enemy, but does it regardless. The sniper does not have the intention of informing the enemy about his location; however, by shooting the enemy officer he does it intentionally. Let us now imagine that the sniper is aiming at the officer (with the intention of killing him), but does not want to raise the alarm. He does raise it, however, by accidentally pulling the trigger and killing the officer.²² How should we assess his action now? If he took the shot accidentally, then, even though he intended to shoot, there is a tendency to say that the pulling of the trigger was not an intentional action, just like the shivering of the hands is not intentional in a stressful situation. Taking the Simple View as our point of departure, it is difficult to answer the following question: if the sniper did not want to shoot at that specific moment, does it mean he did not kill the officer intentionally? All things considered, it does seem that the killing was intentional.

The examples above prove that the *Simple View* has a limited scope. There are a number of actions whose intentionality cannot be explained by referring to the agent's intentions.

Let's now go back to the problem raised by Knobe. The perspective he adopts concerns not so much the question about actions themselves as their relation with the so-called side-effects. Knobe claims that the result of an action is a side-effect if (1) the agent was not particularly trying to achieve it, but (2) he performed an action which he predicted will bring a given result.²³ Hence, the side-effect of an action is unintended and is not an object of wanting, even if it is predicted to a certain extent.

22 G. Harman, *Practical Reasoning*, op. cit., 433.

23 J. Knobe, *The Concept of Intentional Action*, op. cit., 132.

Based on the analysis of the two cases above and the concept of a side-effect, it is reasonable to say that what is crucial for the intentionality of some actions²⁴ is their relation to predictions. S performs an action φ intentionally when S predicts the consequences of φ :

If S is φ -ing intentionally, then S predicts the consequences of φ -ing.

Alice's mowing of the lawn is an intentional act because she predicted the consequences her action will bring. The sniper killed the officer intentionally because he predicted that his shot will cause the officer's death. Even though the shot was accidental, the action was intentional. Similarly, the absence of his intention to alarm the enemy does not make his action unintentional because he knew the consequences that the action of shooting the rifle will bring.

5. REASONS FOR ACTION AND FOLK PSYCHOLOGY

My view is very close, but not identical, to that suggested by Adams, Mele and Bratman. The models of intentional action discussed in analytical philosophy of action attach considerable importance to the explanatory role of folk psychology (FP). In simple terms, folk psychology may be described as:

(FP1) a common-sense way of understanding different mental phenomena and a way of attributing beliefs, desires, intentions or emotions to others;²⁵

and

²⁴ That is intentional actions that cannot be explained by the Simple View.

²⁵ Knobe, for example, does not want to reduce folk psychology only to a method for predicting and explaining human behaviour. He also treats it as a functional tool that facilitates the making of moral judgements. J. Knobe, *Folk Psychology and Folk Morality: Response to Critics*, *Journal of Theoretical and Philosophical Psychology* 24(2004)2, 270;

(FP2) a basic way of explaining and predicting human actions.²⁶

My account differs from the non-standard conception as it rejects FP2, while retaining FP1. I believe that any attempt to explain the intentionality of actions by identifying their reasons – understood as mental or psychological entities such as beliefs or desires – is doomed to fail. One example of this approach is Davidson’s view that the (physical) cause of action is some non-physical state embodying the wanting/belief pair. Elizabeth Anscombe was aware of this *aporia* when she tried to analyse intentions in non-mental terms.²⁷

To conclude this part of my analysis – there are many actions whose reasons are predictions of their potential consequences. To explain such actions, we must identify which of their reasons have the character of predictions. As for the belief in the explanatory value of folk-psychological concepts popular in analytical philosophy of action, I concluded that it restricts the analysis of action only

Experimental Philosophy, eds. J. Knobe, S. Nichols, Oxford University Press, New York 2008, 127. Although this is a very fertile account, we are not going to discuss it here.

26 I. Ravenscroft, *Folk Psychology as a Theory*, in: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. E. N. Zalta, (Fall 2016 Edition), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/fall2016/entries/folkpsych-theory/>>. (accessed on 12.04.2017).

27 Rejection of FP2 is not tantamount to accepting eliminativism (let us recall: eliminativism claims that if (1) FP assumes the existence of beliefs and desires; (2) FP is false because it does not comply with the formal and pragmatic requirements of a scientific theory; and (3) the objects postulated by false scientific theories do not exist; then (4) beliefs and desires do not exist. P.M. Churchland, *Eliminative Materialism and the Propositional Attitudes*, *Journal of Philosophy* 78(1981), 570; S. Stich, *From Folk Psychology to Cognitive Science*, MIT Press, Cambridge MA 1983. Rather, I want to demonstrate that explaining intentional actions requires a broader research perspective than the one offered by analytical conceptions. In a way, this belief is expressed by Knobe in his later article *Experimental Philosophy is Cognitive Science*. There, he claims that the aim of experimental philosophy is the ultimate discovery of the cognitive mechanisms that will make it possible to explain specific mental processes having a critical relation to reasons and the intentionality of actions.

to the relation between mental states and actions, whilst ignoring the entire cognitive and environmental context.

Based on the reflections above, I can now advance my first argument in support of the thesis of the predictive nature of reasons for action. The argument is as follows (weak version):

A1W – there can be actions that cannot be explained by reference to the category of intention, desire or belief.

The strong version of the argument goes as follows:

A1S – there are actions that cannot be explained with the categories of FP, that is with the language of propositional attitudes.

The argument may also be formulated in its radical version:

A1R – no actions can be explained with the categories of FP.

It is not possible at this stage to determine unequivocally which of the versions of **A1** is true. I will answer this question later in the article.

6. ACTION-ORIENTED PREDICTIVE PROCESSING

According to the proponents of the theory of predictive processing,²⁸ the predictive attitude to perception is supposed to give access to all levels of sensory cognition. These levels are understood here as having a hierarchical order. The predictive attitude is sensitive to perceptual diversity, rather than just to the subtleties of conceptual categorisation as in the case of many other theories. In this conception, cognition is founded on hypotheses (predictions) about the causal structure of the world. These hypotheses impose a top-down structure on the bottom-up flow of sensory signals. They are determined, on the one hand, by the internal world model of a given cognitive

²⁸ See: A. Clark, *Whatever next? Predictive brains, situated agents, and the future of cognitive science*, Behavioral and Brain Sciences 36(2013), 181–204. DOI: 10.1017/S0140525X12000477; A. Clark, *Surfing Uncertainty. Prediction, Action and the Embodied Mind*, Oxford University Press, Oxford 2016; J. Hohwy, *The Predictive Mind*, Oxford University Press, Oxford 2013.

system, and, on the other, by changeable information coming from the world. These two layers are mutually restrictive, being dynamically interdependent.²⁹ Drawing on knowledge of the causal relationships in the world, the mind advances hypotheses about the probability of certain events that minimise the so-called prediction error.³⁰ These findings are based on the observation that sensory information does not influence perception directly. Rather, sensory stimuli are actively selected and appropriately used. Our expectations are driven by what is perceived and how individual aspects of our perception of the world are integrated. Hence, the problem of perception concerns the use of data that reach the brain through sensory inputs in such a way as to prevent the organism from making prediction errors. The errors, in turn, are caused by ignorance of the sources causing our sensory excitations. In practice, such ignorance may pose a threat to the organism.

We can never fully know how to act and which pieces of information reaching us through sensory channels will prove true. This is why I need to agree with Andy Clark's statement that perception is an action-oriented predictive process.³¹ This is an important observation, which allows us to treat perception as the very element in our psychophysical structure able to explain the dynamics and involvement of the organism in a specific environment – not only its method of cognition, but also its method of acting which is strictly correlated with actions.³² The purpose of predictions is to organise specific

29 J. Hohwy, *The Predictive Mind*, op. cit., 69–70.

30 The mind does this in two ways: (1) by reviewing the generative model and the hypothesis adopted (passive inference); or (2) by acting in the world in a manner that helps maintain the hypothesis advanced by the model (active inference). K. J. Friston, *The free-energy principle: A unified brain theory?*, *Nature Neuroscience* 11(2010), 129.

31 A. Clark, *Whatever next?*, op. cit., 184.

32 This statement is supported by neurological arguments provided by the analysis of visual processes carried out by Milner and Goodale. The authors evocatively demonstrate that perceptive coding is subordinate to and directly dependent on coding related to action control. A.D. Milner, M.A. Goodale, *The Visual Brain in Action*, Oxford University Press, Oxford 2004.

cognitive and non-cognitive aims pursued by organisms. Therefore, they serve a specific normative function in all interactions between a cognitive system and its environment.³³ Among other reasons, the function is normative because perceptive situations are always marked by normative uncertainty. Normative uncertainty is closely related to our ignorance of how we should act in an environment that is always indeterminate. The implications of this uncertainty are not only moral, but also, and primarily, non-moral to the extent that they relate to the problem of making decisions and taking appropriate action in the world given through perception.³⁴ I will examine this issue further in what follows.

7. DECISION-MAKING FROM THE PERSPECTIVE OF PREDICTIVE PROCESSING

The hypothesis of predictive processing can be employed not only to explain brain activity,³⁵ but also as a basis for understanding such phenomena as action, cognition, learning, and many others.³⁶ According to Christopher Burr, the predictive hypothesis can also be used in relation to embodied decision-making processes.³⁷

33 See: M. Piekarski, *Normativity of Perception and the Predictive Processing*, in: *Die Philosophie der Wahrnehmung und Beobachtung / The Philosophy of Perception and Observation*, eds. Ch. Limbeck-Lilienau, F. Stadler, Austrian Ludwig Wittgenstein Society, Kirchberg am Wechsel 2017, 199–201; M. Piekarski, *Commentary: Brain, Mind, World: Predictive Coding, Neo-Kantianism, and Transcendental Idealism*, *Frontiers in Psychology* (2017), 8:2077, DOI: 10.3389/fpsyg.2017.02077.

34 For more details about reasoning in situations of normative uncertainty, see T. Żuradzki, *Meta-Reasoning in Making Moral Decisions under Normative Uncertainty*, in: *Argumentation and Reasoned Action: Proceedings of the 1st European Conference on Argumentation. Vol. II*, ed. D. Mohammed, M. Lewiński, College Publications, London 2015, 1093–1104.

35 J. Hohwy, *The Predictive Mind*, op. cit., 2.

36 A. Clark, *Surfing Uncertainty. Prediction, Action and the Embodied Mind*, op. cit.

37 Ch. Burr, *Embodied Decisions and the Predictive Brain*, in: *Philosophy and Predictive Processing*, eds. T. Metzinger, W. Wiese, MIND Group, Frankfurt am Main 2017. DOI: 10.15502/9783958573086.

Predictionism in decision theory helps avoid many mistakes made in classical approaches, including the belief that a decision-making process may be easily reduced to two factors, i.e. deliberative processes (assessing the value of specific variables) and selection of appropriate actions. In this account, decision-making is one of the many actions typically performed by the cognitive system according to a traditional understanding of perception as a static and passive process moving from sensory information to representations based on such information.³⁸ Paul Cisek suggests explaining decision-making processes on the basis of the ACH (*Affordance Competition Hypothesis*) model. According to this model, decisions emerge from distributed and probabilistic competence occurring between overlapping representations of possible actions and sensory-motor information. These decisions are not determined by one specific instance in the brain, but by a region carrying out a given action in such a way as to influence other regions. This leads to the so-called distributed consensus. Hence, decisions are based on a mutual influence between specific actions performed by relevant areas in the brain (from rules of action formulated at the level of the prefrontal cortex³⁹ to the activity of peripheral basal ganglia – making predictions for other peripheral regions – to the operation of relevant subcortical areas responsible for the correct functioning of sensory modalities and motor skills). Cisek and Pastor-Bernier have stressed that neural representations work as indicators of potential actions adapted to the environment of the agent.⁴⁰

38 Ibidem, 3–4; P. Cisek, *Making decisions through a distributed consensus*, *Current Opinion in Neurobiology* 22(2012)6, 927–936.

39 It has been demonstrated that people with damage to this part of the brain have great difficulty in matching their actions to changing environmental conditions. See M. Koenigs, L. Young, R. Adolphs, D. Tranel et al, *Damage to the prefrontal cortex increases utilitarian moral judgements*, *Nature* 446(2007), 908–911, DOI: 10.1038/nature05631.

40 P. Cisek, A. Pastor-Bernier, *On the challenges and mechanisms of embodied decisions*, *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences* 369(2014), 4.

According to Burr⁴¹ the ACH model dovetails with and is complemented by the predictive processing framework, according to which neuronal representations of actions may qualify as predictions depending on the unstable and uncertain environment. Representations in the ACH model, however, have satisfaction conditions, that is they are directly involved in the process of minimizing the prediction error (active reasoning).⁴² In line with the predictive hypothesis we should conclude that neural representations of actions do have the character of predictions, although this may change in response to a dynamic and uncertain environment.⁴³ Importantly, the representations postulated by the ACH model can be employed specifically to explain perceptual processes. They are rooted in specific facts relating to the embodiment of a given cognitive system. Thus, their function is modal.⁴⁴ We should therefore conclude that the decision-making process must be understood dynamically: the action selection process in the ACH unfolds fluidly at different levels of the hierarchy tracking environmental and bodily regularities at different time scales. Thus, a specific decision is made on the basis of: (1) information coming from the sensory signal, (2) representations of actions that qualify as predictions, and (3) an uncertain and changeable environment. Thus, rather than being a simple process of deliberation and making commitments, the decision-making process is part of an embodied cognitive process situated in the environment⁴⁵.

41 See Ch. Burr, *Embodied Decision and the Predictive Brain*, op. cit. for a detailed analysis of this problem.

42 See: V. Gallese, T. Metzinger, *Motor ontology: The representational reality of goals, actions and selves*, *Philosophical Psychology* 16(2003)3, 365–388.

43 Ch. Burr, *Embodied Decision and the Predictive Brain*, op. cit., 6.

44 Ch. Burr, M. Jones, *The body as laboratory: Prediction- error minimization, embodiment, and representation*, *Philosophical Psychology* 29(2016)4, 586–600.

45 See also: M. Piekarski, *Commentary: Getting into predictive processing's great guessing game: Bootstrap heaven or hell?*, *Frontiers in Psychology* (2017), 8:1244, DOI: 10.3389/fpsyg.2017.01244; G. Pezzulo, P. Cisek, *Navigating the affordance landscape: Feedback*

8. THE CASE FROM PREDICTIVE PROCESSING: A SECOND ARGUMENT

The above analysis leads to the following conclusions:

(T1) the explanation of a given event is strictly related to identifying a specific cognitive mechanism at its origin;

(T2) the relevant mechanism may be described by the theory of predictive processing in terms of the generative model and predictive inference;

(T3) by identifying a specific prediction (or set of predictions), we identify a reason according to which the agent decided to perform a given action.

Theses T1–T3 allow us to advance argument A2 in support of the hypothesis of the predictive nature of reasons for action. The argument is as follows:

A2 – to explain a given action is to identify a relevant predictive inference that led to the action.

By accepting argument A2, we thereby accept A1S and reject A1W. It is difficult to ascertain whether A1R is fully justified. Our analysis is not decisive in this respect. According to the predictive hypothesis, each action is preceded by a process of predictive processing. In other words, the type of coding focused on action control and performance is subordinated to predictive processing. We should conclude, therefore, that all unintentional actions, i.e. behaviours, are possible only when the generative model (whereby we can describe our mind) advances relevant perceptive hypotheses and performs relevant active inferences. By adopting such and such predictions, the cognitive system has access to such and such pool of potential actions.

control as a process model of behavior and cognition, Trends in Cognitive Sciences 6(2016), 414–424.

9. CONCLUSION

In this article we have presented two strong arguments (A1S and A2) supporting the thesis of the predictive nature of reasons for action. Accepting these arguments is of paramount importance for the problem of the application of FP categories to explain human behaviour. It might seem that both arguments lead to a radical conclusion that denies any explanatory value to FP concepts such as desires, beliefs, intentions or attitudes. Does this mean that such concepts are devoid of meaning, or that they are nothing more than linguistic artefacts? Not necessarily. The implication is rather that their applicability to the problem of explaining the categories of action is much restricted. As we have demonstrated, (1) there are actions that cannot be described satisfactorily with the categories of FP; and – more importantly – (2) the category of action does not belong to FP. Actions should be considered in the context of their relation to the entirety of the agent's cognitive processes, preferences and emotions, as well as his environment and the cultural and social dimension of agency. If so, what about FP?

It does not seem that explaining human behaviour through intentional concepts and competences is unjustified. People will keep explaining their own actions and the actions of others with the language of propositional attitudes. We should be aware, however, that explanations based on the categories of folk psychology are personal. This means that they are horizontal, i.e. intra-level as José Luis Bermúdez puts it.⁴⁶ The explanans is at the same level as the explanandum: the former precedes the latter in time and, in a way, causes it.⁴⁷ Personal explanations should be contrasted with

46 J.L. Bermúdez, *Philosophy of Psychology: A Contemporary Introduction*, Routledge, London 2005, 31–35.

47 P. Gładziejewski, *Wyjaśnianie za pomocą reprezentacji mentalnych. Perspektywa mechanistyczna*, FNP, Warszawa – Toruń 2015, 337–338. From the perspective of cognitive

sub-personal explanations, that is vertical explanations. The latter are inter-level – higher-level phenomena are explained by reference to lower-level phenomena. Our analysis has shown that, if an action is not isolated from other activities of the embodied agent such as cognition, decision-making, risk avoidance, etc., it should be explained through vertical explanations. In light of the predictive hypothesis, this is strictly related to the process of referring to subsequent levels of the generative model. Predictions made by the cognitive system at lower levels of the model (for example connected to the performance of specific intentional actions) are justified by predictions at higher levels of this hierarchical structure.

In conclusion: to identify a reason for an action is to identify predictions made by the cognitive system. Such predictions, however, cannot be reduced to intentions, but to the need to reduce tension and normative uncertainty.⁴⁸ Therefore, the reason for a given action is the need to minimise the prediction error, which may also be described as the need to minimise normative uncertainty.

science, however, they are not strictly speaking explanations, but rather a commonsense way of understanding mental phenomena.

48 According to proponents of predictive processing this need drives brain activity, from the most basic cellular processes to complex mental operations. See: A. Clark, *A nice surprise? Predictive processing and the active pursuit of novelty*, *Phenomenology and the Cognitive Sciences* (2017), 1–14. DOI: 10.1007/s11097-017-9525-z; A. Clark, *Beyond the 'Bayesian Blur': Predictive Processing and the Nature of Subjective Experience*, *Journal of Consciousness Studies* (2017), 1–31; K.J. Friston, *The free-energy principle: a rough guide to the brain?*, *Trends in Cognitive Science* 13(2009)7, 293–301. DOI: 10.1016/j.tics.2009.04.005; K.J. Friston, J. Daunizeau et al., *Action and behavior: a free-energy formulation*, *Biological Cybernetics* 102(2010)3, 227–260; P. Schwartenbeck et al., *Exploration, novelty, surprise, and free energy minimization*, *Frontiers in Psychology* (2013), 4:710, DOI: 10.3389/fpsyg.2013.00710.

REFERENCES

- Adams F., *Intention and Intentional Action. The Simple View*, *Mind and Language* 4(1986)1, 281–301.
- Adams F., Steadman A., *Intentional Action in Ordinary Language. Core Concept or Pragmatic Understanding?*, *Analysis* 64(2004), 173–181.
- Anscombe G. E. M., *Intention*, Harvard University Press, Cambridge MA 1957.
- Bermúdez J.L., *Philosophy of Psychology: A Contemporary Introduction*, Routledge, London 2005.
- Bratman M., *Two Faces of Intention*, *The Philosophical Review* 93(1984)3, 375–376.
- Bratman M., *Intention, Plans and Practical Reason*, Harvard University Press, Cambridge MA 1987.
- Burr Ch., *Embodied Decisions and the Predictive Brain*, in: *Philosophy and Predictive Processing*, eds. T. Metzinger, W. Wiese, MIND Group, Frankfurt am Main 2017. DOI: 10.15502/9783958573086.
- Burr Ch., Jones M., *The body as laboratory: Prediction- error minimization, embodiment, and representation*, *Philosophical Psychology* 29(2016)4, 586–600.
- Cisek P., *Making decisions through a distributed consensus*, *Current Opinion in Neurobiology* 22(2012)6, 927–936.
- Cisek P., Pastor-Bernier A., *On the challenges and mechanisms of embodied decisions*, *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences* 369(2014), 1655.
- Clark A., *Whatever next? Predictive brains, situated agents, and the future of cognitive science*. *Behavioral and Brain Sciences* 36(2013), 181–204. DOI: 10.1017/S0140525X12000477.
- Clark A., *Surfing Uncertainty. Prediction, Action and the Embodied Mind*, Oxford University Press, Oxford 2016.
- Clark A., *A nice surprise? Predictive processing and the active pursuit of novelty*, *Phenomenology and the Cognitive Sciences* (2017), 1–14. DOI: 10.1007/s11097-017-9525-z.
- Clark A., *Beyond the 'Bayesian Blur': Predictive Processing and the Nature of Subjective Experience*, *Journal of Consciousness Studies* (2017), 1–31.
- Churchland P.M., *Eliminative Materialism and the Propositional Attitudes*, *Journal of Philosophy* 78(1981)2, 67–90.
- Cushman F., Mele A., *Intentional Action: Two-and-Half Folk Concepts?* in: *Experimental Philosophy*, eds. J. Knobe, S. Nichols, Oxford University Press, New York 2008, 171–188.

- Davidson D., *Actions, Reasons and Causes*, The Journal of Philosophy 60(1963)23, 685–700.
- Davidson D., *Freedom to Act*, in: D. Davidson, *Essays on Actions and Events*, Clarendon Press, Oxford 2001, 63–82.
- Friston K.J., *The free-energy principle: a rough guide to the brain?*, Trends in Cognitive Science 13(2009)7, 293–301. DOI: 10.1016/j.tics.2009.04.005.
- Friston K.J., *The free-energy principle: A unified brain theory?*, Nature Neuroscience 11(2010), 127–138.
- Friston K.J., Daunizeau J. et al., *Action and behavior: a free-energy formulation*, Biological Cybernetics 102(2010)3, 227–260.
- Gallese V., Metzinger T., *Motor ontology: The representational reality of goals, actions and selves*, Philosophical Psychology 16(2003)3, 365–388.
- Gładziejewski P., *Wyjaśnianie za pomocą reprezentacji mentalnych. Perspektywa mechanistyczna*, FNP, Warszawa – Toruń 2015.
- Harman G., *Practical Reasoning*, Review of Metaphysics 29(1976)3, 431–463.
- Hohwy J., *The Predictive Mind*, Oxford University Press, Oxford 2013.
- Knobe J., *Intentional Action and Side Effects in Ordinary Language*, Analysis 63(2003)3, 190–193.
- Knobe J., *Folk Psychology and Folk Morality: Response to Critics*, Journal of Theoretical and Philosophical Psychology 24(2004)2, 270–279.
- Knobe J., *The Concept of Intentional Action: A Case Study in the Uses of Folk Psychology*, in: *Experimental Philosophy*, eds. J. Knobe, S. Nichols, Oxford University Press, New York 2008, 129–148.
- Knobe J., *Experimental Philosophy is Cognitive Science*, in: *A Companion to Experimental Philosophy*, eds. J. Sytsma, W. Buckwalter, Willey-Blackwell, West Sussex 2016.
- Experimental Philosophy*, eds. J. Knobe, N. Nichols, Oxford University Press, New York 2008.
- Koenigs M., Young L., Adolphs R., Tranel D., et al, *Damage to the prefrontal cortex increases utilitarian moral judgements*, Nature 446(2007), 908–911, DOI: 10.1038/nature05631.
- Machery E., Mallon R., Nichols S., Stich S., *Semantics, cross-cultural style*, Cognition 3(2004), 1–12.
- McCann H., *Rationality and the Range of Intention*, Midwest Studies in Philosophy 10(1986)1, 191–211.
- McDowell J., *Anscombe on Bodily Self-Knowledge*, in: *Essays on Anscombe's Intention*, ed. A. Ford, J. Hornsby, F. Stoutland, Harvard University Press, Cambridge MA 2011, 128–146.

- Mele A., *Springs of Action*, Oxford University Press, New York 1992.
- Mele A., *Intentional action: Controversies, data, and core hypotheses*, *Philosophical Psychology* 2(2003), 325–340.
- Mele A., *Decisions, intentions, and free will*, *Midwest Studies in Philosophy* 24(2005), 146–152.
- Milner A.D., Goodale M. A., *The Visual Brain in Action*, Oxford University Press, Oxford 2004.
- Nadelhoffer T., *Blame, Badness, and Intentional Action: A Reply to Knobe and Mendlow*, *Journal of Theoretical and Philosophical Psychology* 24(2004), 259–269.
- Nichols S., Ulatowski J., *Intuitions and Individual Differences: The Knobe Effect Revisited*, *Mind and Language* 4(2007), 346–365.
- Paprzycka K., *Rozwiązanie problemu Butlera i wyjaśnienie efektu Knobe'a*, *Filozofia Nauki* 22(2014)2, 73–96.
- Pezzulo G., Cisek P., *Navigating the affordance landscape: Feedback control as a process model of behavior and cognition*, *Trends in Cognitive Sciences* 6(2016), 414–424.
- Piekarski M., *Efekt Knobe'a, normatywność i racje działania*, *Filozofia Nauki* 97(2017)1, 109–128.
- Piekarski M., *Normativity of Perception and the Predictive Processing*, in: *Die Philosophie der Wahrnehmung und Beobachtung / The Philosophy of Perception and Observation*, eds. Ch. Limbeck-Lilienau, F. Stadler, Austrian Ludwig Wittgenstein Society, Kirchberg am Wechsel 2017, 199–201.
- Piekarski M., *Commentary: Getting into predictive processing's great guessing game: Bootstrap heaven or hell?*, *Frontiers in Psychology* (2017), 8:1244. DOI: 10.3389/fpsyg.2017.01244.
- Piekarski M., *Commentary: Brain, Mind, World: Predictive Coding, Neo-Kantianism, and Transcendental Idealism*, *Frontiers in Psychology* (2017), 8:2077. DOI: 10.3389/fpsyg.2017.02077.
- Ravenscroft I., *Folk Psychology as a Theory*, in: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. E.N. Zalta, (Fall 2016 Edition), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/fall2016/entries/folkpsych-theory/>>. (accessed on 12.04.2017).
- Schwartenbeck P., et al., *Exploration, novelty, surprise, and free energy minimization*, *Frontiers in Psychology* 2013, 4:710. DOI: 10.3389/fpsyg.2013.00710.
- Stich S., *From Folk Psychology to Cognitive Science*, MIT Press, Cambridge MA 1983.
- Stoecker R., *Davidson*, in: *A Companion to the Philosophy of Action*, eds. T. O'Connor, C. Sandis, Blackwell, Oxford 2010, 598–605.
- Żuradzki T., *Meta-Reasoning in Making Moral Decisions under Normative Uncertainty*, in: *Argumentation and Reasoned Action: Proceedings of the 1st European*

Conference on Argumentation. Vol. II, eds. D. Mohammed, M. Lewiński, College Publications, London 2015, 1093–1104.

The research for this paper was financially supported by the Polish National Science Centre, under decision DEC-2017/01/X/HS1/00165.

MICHAŁ PIEKARSKI

m.piekarski@uksw.edu.pl

Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw, Institute of Philosophy
Wóycickiego 1/3, 01–938 Warsaw, Poland

DOI:10.21697/spch.2018.54.1.14

BIBLIOGRAFIA

Na końcu artykułu prosimy zamieścić **bibliografię dzieł cytowanych** w układzie alfabetycznym i formacie opisanym w „Sugerowanym sposobie cytowania” (s. 48), z następującymi różnicami:

- nazwisko autora pracy przed inicjałem imienia (nie dotyczy to nazwisk redaktorów i tłumaczy podawanych w dalszej części opisu)
- w przypadku artykułu z czasopisma lub pracy zbiorowej – zakres stron całego artykułu

Np.:

Lubański M., *Fizykałne analogie w świecie*, w: *Filozoficzne i naukowo-przyrodnicze elementy obrazu świata*, red. A. Latawiec, A. Lemańska, Wyd. ATK, Warszawa 1998, 52–63.

WARUNKI PUBLIKACJI TEKSTÓW W *STUDIA PHILOSOPHIAE CHRISTIANAE*

Autor, nadsyłając tekst do Redakcji, gwarantuje że:

1. Praca nie była dotąd nigdzie publikowana.
2. Praca nie została złożona do druku w żadnej innej redakcji i nie będzie złożona w innej redakcji w czasie, gdy podlega recenzowaniu dla *SPCh*.
3. W artykule w odpowiedni sposób ujawnione są informacje o podmiotach przyczyniających się do powstania publikacji (wkład merytoryczny, ewentualne źródła finansowania etc.), w szczególności, że informacja o autorstwie pracy jest adekwatna. Autor (główny autor) potwierdza spełnienie tego wymogu w Umowie zawieranej z Wydawnictwem Naukowym UKSW przed publikacją pracy (umowa taka jest przesyłana Autorowi po decyzji o przyjęciu pracy do druku).

Przypadki nierzetelności naukowej, w szczególności *ghostwriting* (istotny wkład w powstanie publikacji osoby nie ujawnionej w odpowiedni sposób w pracy) i *guest authorship* (przypisanie autorstwa lub współautorstwa pracy osobie, której wkład w powstanie artykułu był znikomy lub w ogóle nie miał miejsca) będą przez Redakcję ujawniane, włącznie z powiadomieniem odpowiednich podmiotów (instytucje zatrudniające autorów itp.).

PIOTR KOZAK

EMOCJE EPISTEMICZNE I NORMATYWNOŚĆ ALBO O TYM JAK POKOCHAĆ TEORIĘ ZNACZENIA

Streszczenie. Celem artykułu jest omówienie zagadnienia treści i funkcji tzw. emocji epistemicznych, takich jak poczucie poprawności i niepoprawności. Twierdzę, że odpowiednie wyjaśnienie tych ostatnich powinno uwzględnić ich nie-metareprezentacyjny, niedykursywny i pozbawiony kryteriów charakter. W nawiązaniu do zagadnienia tzw. normatywności pierwotnej i problemu kierowania się regułą twierdzę, że możemy powiązać emocje epistemiczne z teorią znaczenia i argumentuję, że pewna klasa emocji epistemicznych, tj. poczucie poprawności i niepoprawności, stanowi warunek konieczny znaczenia.

Słowa kluczowe: emocje epistemiczne; normatywność pierwotna; kierowanie się regułą; treść; znaczenie

1. Poczucie błędu i poprawności.
2. Normatywność pierwotna i problem kierowania się regułą.
3. Ślepotą na aspekty i przeżycie znaczenia.
4. Emocje epistemiczne i teoria znaczenia.

Nie ulega wątpliwości, że emocje odgrywają istotną rolę w poznaniu. Jako przykład można przytoczyć tzw. emocje epistemiczne (*epistemic emotions*), takie jak ciekawość, wątpliwość, nadzieja, lęk itp., współtworzące nastawienia sędzeniowe typu: „jestem ciekaw, czy *p*”, „wątpię, że *p*”, „mam nadzieję, że *p*”, czy „obawiam się, że *p*”. Z drugiej strony można zaryzykować twierdzenie, że problematyka afektów stosunkowo niedawno zagościła we współczesnej analitycznej filozofii umysłu i epistemologii¹. Ta relatywna nieobecność spowodowana była wciąż dominującym przekonaniem, że emocje, choć istotne w kontekstach poznawczych, nie mają natury poznawczej. Mogą one

1 Jako godne uwagi wyjątki od reguły należy przytoczyć m.in. prace Donalda Davidsona, Nelsona Goodmana i Moritza Schlicka. Por. D. Davidson, *Rational animals*, *Dialectica* 36(1982), 317–327; N. Goodman, *Languages of Art. An Approach to a Theory of Symbols*, 2nd edition, Indianapolis 1976; M. Schlick, *Über das Fundament der Erkenntnis* *Erkenntnis* 4 (1934), 79–99.

wyjaśniać procesy nabywania przekonań, ale nie mogą dostarczać uzasadnień dla tych ostatnich.

Drugim powodem względnej nieobecności zagadnienia emocji epistemicznych w ogólnej refleksji epistemologicznej był i jest brak jasności dotyczącej tego, czym są te ostatnie. We współczesnej literaturze psychologicznej i filozoficznej trudno o ich jednoznaczną charakterystykę. Problem rodzi między innymi kwestia tego, jak odróżnić je od odczuć lub wrażeń (*feelings*)². Nie jest również jasne, jak mają się one do innych typów odczuć czy emocji³. Wydaje się jednak, że wskazane problemy stanowią część ogólnego zamętu pojęciowego we współczesnych naukach o poznaniu, spowodowanego głównie tym, że nie dysponujemy ogólnie przyjętą i niekontrowersyjną teorią emocji⁴. Z pewnością moją ambicją nie jest próba rozjaśniania tego, czym są odczucia i emocje. Na potrzeby tego tekstu proponuję, żebyśmy abstrahowali od rozróżnienia na emocje i odczucia⁵ oraz przyjęli pewną ogólną charakterystykę emocji epistemicznych. Będę je rozumiał jako takie afekty, które dotyczą własnych stanów oraz procesów umysłowych danego podmiotu⁶.

2 Por. M.R. Bennett, P.M.S. Hacker, *Philosophical Foundations of Neuroscience*, Oxford 2003.

3 Por. P. Carruthers, *Are epistemic emotions metacognitive?*, *Philosophical Psychology* (2016), 1–15; J. Dokic, *Seeds of self-knowledge: noetic feelings and metacognition*, w: *Foundations of metacognition*, ed. M.J. Beran, J.L. Brandl, J. Perner, J. Proust, Oxford 2012, 302–321; J. Proust, *Is there a sense of agency for thought?*, w: *Mental actions and agency*, ed. L. O'Brien, M. Soteriou, Oxford 2009, 253–279; S. Arango-Muñoz, *The nature of epistemic feelings*, *Philosophical Psychology* 27(2014)2, 193–211.

4 Por. A. Dąbrowski, *Wpływ emocji na poznanie*, *Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria* 3(2012), 315–335.

5 Nawet jeżeli zasadne jest wprowadzenie rozróżnienia na emocje i odczucia epistemiczne, to w literaturze przedmiotu panuje powszechne przekonanie, że dzielą one szereg wspólnych własności.

6 Por. S. Arango-Muñoz, K. Michaelian, *Epistemic feelings, epistemic emotions: Review and introduction to the focus section*, *Philosophical Inquiries* 2(2014)1, 97–122; R. de Sousa, *Epistemic feelings*, w: *Epistemology and emotions*, ed. G. Brun et al., New York 2016, 185–204; J. Dokic, dz. cyt.

Powyższy opis nie pretenduje oczywiście do bycia wyczerpującą definicją. Istotne jest to, żeby – wzbogacony o naprowadzające przykłady – wyodrębnił pewne *explanandum*. Z punktu widzenia tego tekstu głównym pytaniem badawczym jest bowiem kwestia tego, co to znaczy oraz co sprawia, że pewna klasa emocji posiada funkcję epistemiczną⁷. Innymi słowy, zanim zaczniemy zastanawiać się nad pytaniem, czym są emocje poznawcze, i jak odróżnić je od wrażeń, należy, w moim przekonaniu, odpowiedzieć na bardziej podstawowe pytania dotyczące roli tych pierwszych w systemach poznawczych oraz źródeł ich własności epistemicznych. Mówiąc ściślej, główne pytanie badawcze w tym tekście brzmi: jak scharakteryzować treść emocji epistemicznych oraz jaka jest funkcja tych ostatnich w systemach poznawczych?

W swoich rozważaniach skupię się na specjalnej klasie emocji epistemicznych – poczuciu błędu oraz poczuciu poprawności⁸. Poruszę zagadnienie ich treści – opiszę ich nie-metareprezentacyjny oraz pozbawiony kryteriów i niedyskursywny charakter – a poprzez skonfrontowanie ich z koncepcją tzw. normatywności pierwotnej wskażę, w jaki sposób można w ich przypadku rozumieć funkcję epistemiczną emocji. W kolejnym kroku odwołam się do zagadnienia tzw. przeżycia znaczenia. Na tej podstawie sformułuję hipotezę, co stanowi zarazem główny cel artykułu, że pewna klasa emocji epistemicznych nie tylko współtworzy konteksty intencjonalne, ale stanowi również warunek konstytutywny znaczenia i użycia pojęć.

7 Por. A. Morton, *Epistemic emotions*, w: *The Oxford handbook of philosophy of emotion*, ed. P. Goldie, Oxford 2010, 385–399; tenże, *Emotion and imagination*, Cambridge 2013.

8 Do emocji epistemicznych oprócz poczucia poprawności zalicza się literaturze przedmiotu również m.in. poczucie typu „mam to na końcu języka”, ciekawość, wątpliwość, czy poczucie pewności. Por. S. Arango-Muñoz, K. Michaelian, dz. cyt.

1. POCZUCIE BŁĘDU I POPRAWNOŚCI

Nie wydaje się kontrowersyjne przekonanie, że pewnym działaniom towarzyszy lub może towarzyszyć poczucie poprawności lub niepoprawności danego działania⁹. Przykładem może być poczucie, że dokonaliśmy poprawnego obliczenia w matematyce lub że zachodzi błąd w procesie rozumowania. Podobne przypadki możemy wyodrębnić w kontekstach percepcyjnych: możemy mieć poczucie, że zachodzi pewna niespójność w doświadczeniu percepcyjnym, co może być oznaką zjawiska iluzji lub halucynacji. Nie ulega również wątpliwości, że możemy wyodrębnić elementy emocjonalne w doświadczeniu semantycznym, na przykład gdy ktoś zaczyna rozumieć obcy język, potrafi wychwycić znaczenie poszczególnych obcojęzycznych wyrażań podczas rozmowy lub dostrzega niezręczne stylistycznie lub składniowo użycie wyrażań w przypadku języka ojczystego¹⁰.

Wszystkie te przykłady łączy to, że posiadamy pewne pozbawione wyraźnego uzasadnienia emocje, które wskazują na poprawność lub niepoprawność pewnych procesów umysłowych. Przez brak wyraźnego uzasadnienia rozumiem to, że dane poczucia mogą stanowić motywację dla poszukiwania źródeł adekwatności danych emocji, na przykład dla poszukiwania błędu w rachunkach, ale same rozpoznanie faktu, na przykład błędu w rachunkach, nie stanowi podstawy dla posiadania danych emocji. Mówiąc ściślej, odpowiednie poczucie poprawności lub niepoprawności jest niezależne od rozpoznania racji

9 Por. B. Mangan, Bruce, *Taking phenomenology seriously: The "fringe" and its implications for cognitive research*, *Consciousness and Cognition* 2(1983)2, 89–108; tenże, *Sensation's ghost: The non-sensory "fringe" of consciousness*, *Psyche* 18(2001)7; V. Thompson, *Dual-process theories: A metacognitive perspective*, w: *Two minds: Dual processes and beyond*, ed. J. Evans, K. Frankish, Oxford 2009, 171–195.

10 Por. G. Strawson, *Cognitive phenomenology: Real life*, w: *Cognitive phenomenology*, ed. T. Bayne, M. Montague, Oxford 2011, 285–325; B. Mangan, *Sensation's ghost: The non-sensory "fringe" of consciousness*, dz. cyt.

dowodowych. Emocje epistemiczne posiadamy lub ich nie posiadamy bez względu na to, czy dostrzegamy powody by je posiadać.

W przypadku emocji epistemicznych, takich jak poczucie poprawności lub niepoprawności, istotne jest to, że wskazuje się tu na poprawność lub niepoprawność realizacji danego procesu umysłowego. Innymi słowy, posiadamy pewne subiektywne doświadczenie, że zaszedł lub nie zaszedł pewien błąd w realizacji działania pewnego mechanizmu umysłowego, na przykład w przypadku rozumowania lub podejmowania decyzji¹¹. Dzięki emocjom epistemicznym uzyskujemy informację, że odpowiedni mechanizm umysłowy funkcjonuje, zafunkcjonował lub może zafunkcjonować poprawnie lub niepoprawnie.

O ile jednak stosunkowo łatwo wyodrębnić w doświadczeniu pewne emocje epistemiczne, o tyle trudniej odpowiedzieć na pytanie, co stanowi ich treść – w sensie warunków spełnialności – oraz ich funkcję w systemach poznawczych.

Pierwsza kwestia dotyczy treści. *Prima facie* wydaje się, że emocje epistemiczne powinny posiadać charakter metareprezentacyjny, to jest powinny stanowić metareprezentacje funkcjonowania odpowiednich stanów reprezentacyjnych. Tak jednak nie jest. Zwróćmy uwagę, że jeżeli zgodzić się na metareprezentacyjny charakter emocji epistemicznych, to napotykamy wówczas problem regresu w nieskończoność co do treści, ponieważ warunki poprawności danych emocji byłyby określone przez metaemocje itd. Innymi słowy, żeby rozstrzygnąć, że odpowiednie emocje epistemiczne są poprawne lub niepoprawne, należałoby odwołać się do innych emocji epistemicznych i tak w nieskończoność. W konsekwencji albo emocje epistemiczne nie posiadałyby treści, albo należałoby znaleźć taki ich opis, który nie zakłada odwoływania się do metareprezentacji¹².

11 Por. W. de Neys, *Bias and conflict*, *Perspectives on Psychological Science* 7(2012)1, 28–38.

12 Por. P. Carruthers, dz. cyt.; J. Proust, *Metacognition and metarepresentation: is a self-directed theory of mind a precondition for metacognition?*, *Synthese* 159(2007)2,

Za drugą charakterystykę treści emocji epistemicznych możemy przyjąć ich brak kryteriów i niedyskursywność. Jak pisałem, możemy posiadać poczucie poprawności lub niepoprawności bez względu na to, czy rozpoznajemy pewne racje uzasadniające posiadanie danego poczucia. Odpowiednie poczucia są również niezależne od umiejętności ich pojęciowego wyrażenia. Mówiąc obrazowo, możemy posiadać poczucie poprawnego gramatycznie użycia danego wyrażenia bez względu na to, czy znamy odpowiednią wyrażoną wprost regułę gramatyczną. Żeby posiadać emocje epistemiczne, nie potrzebujemy ani kryterium, ani możliwości ich pojęciowego opisu.

Druga kwestia dotyczy roli emocji epistemicznych w systemach poznawczych. We współczesnej literaturze przedmiotu dominuje przekonanie, że główną rolą tych pierwszych jest zmniejszanie kosztów informacyjnych i zwiększenie szybkości podejmowania decyzji¹³. Jeżeli przyjąć, że główną funkcją umysłu jest działanie w warunkach niepewności i adekwatne reagowanie na zmieniające się otoczenie, to emocje epistemiczne mogą być skutecznym narzędziem do radzenia sobie z tą niepewnością. Przykładowo poczucie poprawności może przyczyniać się do zwiększenia efektywności oceny odpowiedniego działania lub zdarzenia i adekwatnej reakcji na to działanie lub zdarzenie¹⁴. Emocje epistemiczne pełniłyby funkcje heurystyczne zwiększające szanse na przeżycie organizmu w danym otoczeniu.

Wydaje się, że nie zachodzi sprzeczność w przypadku takiego ujęcia funkcji emocji epistemicznych. Sama odpowiedź również zdaje się wiarygodna. Jeżeli jednak zgodzić się wyłącznie na to, że emocje epistemiczne pełnią funkcję heurystyczną, przykładowo ułatwiają

271–295; J. Proust, *Epistemic agency and metacognition: An externalist view*, *Proceedings of the Aristotelian Society* 108(2008)1, 241–268.

13 Por. A. Morton, *Epistemic emotions*, dz. cyt.

14 Por. S. Arango-Muñoz, *Scaffolded memory and metacognitive feelings*, *Review of Philosophy and Psychology* 4(2013)1, 135–152; J. Proust, *Metacognition and metarepresentation: is a self-directed theory of mind a precondition for metacognition?*, dz. cyt.; J. Proust, *Epistemic agency and metacognition: An externalist view*, dz. cyt.

i przyspieszając pewne procesy decyzyjne, to nie istnieje dobry powód, dla którego nie miałyby zostać zastąpione przez odpowiednio sprawniejsze narzędzie obliczeniowe. O ile zatem nie istnieje konieczność rezygnacji z twierdzenia o heurystycznej roli emocji, to proponuję rozważyć hipotezę, zgodnie z którą emocje epistemiczne są nie tylko nośnikami pewnych informacji, ale są one również niezbędne dla systemu¹⁵. Pośrednią racją, dla której warto przyjąć tę hipotezę, jest fakt, że w historii filozofii wielokrotnie podnoszono kwestię przydatności odwoływania się do emocji, na przykład w przypadku działań moralnych, ale powodem, dla którego wykazywano nieufność w stosunku do tych pierwszych, była ich zawodność. Innymi słowy, posiadamy lepsze narzędzia, na przykład narzędzia logiczne, do podejmowania decyzji i oceny sytuacji. W moim przekonaniu, co postaram się zaprezentować niżej, warto zatem bronić mocniejszej tezy, zgodnie z którą emocje epistemiczne nie tylko pełnią funkcje heurystyczne, ale są warunkiem możliwości poznania umożliwiającym odnoszenie się umysłu do świata. Wyjaśnieniu tego, co to znaczy, poświęcone zostaną kolejne punkty, dotyczące problematyki normatywności pierwotnej i kierowania się regułą.

2. NORMATYWNOŚĆ PIERWOTNA I PROBLEM KIEROWANIA SIĘ REGUŁĄ

Problem treści emocji epistemicznych daje się podsumować w pytaniu, w jaki sposób pogodzić ich niemetreprezentacyjny, pozbawiony kryteriów i niedyskursywny charakter z ich możliwością odnoszenia się do własnych stanów umysłowych podmiotu oraz poprawnego orzekania o tych stanach. Innymi słowy, możemy zapytać, w jaki sposób emocje epistemiczne odnoszą się do własnych stanów umysłowych oraz skąd wiemy, że nie mylimy się, posiadając odpowiedni stan emocjonalny.

15 Por. G. Brun, D. Kuenzle, *A New Role for Emotions in Epistemology?*, w: *Epistemology and Emotions*, dz. cyt., 1–32.

W przypadku ostatniego pytania możliwe są co najmniej dwie strategie udzielania nań odpowiedzi. Przede wszystkim możemy negować samą zasadność zadawania tego rodzaju pytań. Ukrytą przesłanką tej strategii jest przekonanie, że emocje epistemiczne współtworzą konteksty intencjonalne, ale nie określają treści przekonania. Oznacza to między innymi, że jeżeli formułuję sąd typu: „czuję, że zaszedł błąd w rachunkach”, to element emocjonalny odpowiada wyłącznie za subiektywne poczucie „czuję, że”, a nie za to, „że zaszedł błąd w rachunkach”. W takim wypadku nie pojawia się pytanie o możliwość błędu, ponieważ choć mogę się mylić, „że zaszedł błąd w rachunkach”, to nie mogę się mylić, że mam odpowiednie poczucie typu „czuję, że”.

Pozornie opisana wyżej strategia jest atrakcyjna, ponieważ oddaje potoczną intuicję o niefalsyfikowalności emocji. Z co najmniej dwóch powiązanych ze sobą względów wspomniana strategia jest jednak myląca. Po pierwsze, rodzi się problem natury pojęciowej. Jeżeli wykluczamy możliwość błędu w przypadku emocji epistemicznych, to należałoby również wykluczyć możliwość posiadania treści przez te ostatnie, ponieważ jeżeli X ma posiadać warunki spełnialności, rozumiane jako warunki poprawności lub prawdziwości, to należałoby z konieczności założyć, że X posiada również warunki bycia niepoprawnym lub nieprawdziwym. Mówienie o warunkach spełnialności w sytuacji, w której wykluczamy możliwość warunków bycia niespełnionym, to błąd w pojęciu. Po drugie, jeżeli wykluczyć możliwość posiadania treści przez emocje epistemiczne, to problem rodzi przypisywanie im jakiegokolwiek niemetaforycznie ujętej funkcji epistemicznej w sensie możliwości odwzorowania w zbiór wartości prawdy i fałszu. Możliwość takiego odwzorowania jest konieczna, jeżeli chcemy założyć, że emocje epistemiczne mogą być nośnikami informacji w sensie semantycznym, a takie założenie musimy przynajmniej móc przyjąć na próbę, jeżeli chcemy rozważyć zaproponowaną przeze mnie hipotezę emocji epistemicznych jako warunku koniecznego znaczenia.

Druga strategia wiąże się z próbą wskazania takiej własności lub faktu, które pozwoliłyby orzekać o błędności lub poprawności danej emocji epistemicznej. Bez względu na to, jakiego rodzaju miałyby być to fakt lub własność, to problem rodzi wówczas dwie kwestie: jak powiązać tę strategię z przekonaniem o nieposiadaniu kryteriów i niedyskursywnym charakterem emocji epistemicznych oraz co mogłyby stanowić owe podstawy błędności lub poprawności. Druga strategia jest jednak o tyle obiecująca, że pozwala przypisywać emocjom odpowiednie role w systemach poznawczych ze względu na posiadanie przez nie treści, a w konsekwencji, że przynajmniej otwiera się droga, aby myśleć o roli emocji epistemicznych w sensie mocniejszym, to jest wykraczającym poza funkcje heurystyczne.

Zwróćmy uwagę, że pytanie o źródło poprawności odpowiednich emocji epistemicznych pozwala rozważyć kwestię treści tych ostatnich w ramach ogólniejszego problemu kierowania się regułą. Jak wiadomo, polega on na trudności wskazania racji, na podstawie której można byłoby rozstrzygnąć, czy – przykładowo – danej operacji matematycznej należałoby przypisać regułę dodawania czy kwodowania¹⁶. W sformułowaniu ogólnym dotyczy ona m.in. tego, skąd wiemy i na jakiej podstawie orzekamy o błędzie. Moją ambicją nie jest oczywiście próba rozwiązania tego zagadnienia. Wskażę jednak na pewien element tego rozwiązania, który bezpośrednio łączy się z kwestią emocji epistemicznych i pozwoli w konsekwencji rozjaśnić naturę tych ostatnich. Za Hannah Ginsborg¹⁷ proponuję rozważyć w tym miejscu hipotezę tzw. normatywności pierwotnej (*primitive normativity*)¹⁸.

16 Por. S. Kripke, *Wittgenstein on Rules and Private Language*, Cambridge 1982.

17 Por. H. Ginsborg, *Primitive normativity and scepticism about rules*, *The Journal of Philosophy* 108(2011), 227–254.

18 Więcej na temat normatywności pierwotnej por. P. Kozak, *Co to jest myślenie? Pojęcia, sądy i percepcja w perspektywie kantowskiej*, Warszawa 2015; tenże, *Sztuka i myśl*, Warszawa 2016.

Normatywność pierwotną daje się zdefiniować następująco: operacji φ możemy przypisać własność normatywności pierwotnej wtedy i tylko wtedy, gdy pomiot I dokonujący operacji φ może bezpośrednio, to jest bez odwoływania się do wyrażonej wprost reguły R , przypisać φ wartość poprawnej lub niepoprawnej realizacji φ . Przykładem obrazującym daną hipotezę może być dziecko, które uczy się posługiwać wyrażeniem „niebieski”. Pierwszym krokiem, które musi opanować dziecko, jest umiejętność rozdzielania przedmiotów niebieskich i nie-niebieskich. Jeżeli opanuje tę umiejętność, to możemy założyć, że czyni to będąc w posiadaniu pewnego poczucia poprawności swojego działania, to jest dostrzega ono, że poprawnie jest klasyfikować przedmioty niebieskie jako niebieskie i przedmioty nie-niebieskie jako nie-niebieskie, czyli niedyskursywnie rozpoznaje poprawność odpowiedniej klasyfikacji. Nie musimy w tym wypadku zakładać, że dziecko posiada znajomość pewnej wyrażonej wprost reguły. Możemy jednak założyć, że posiadanie pewnej emocji epistemicznej u dziecka zakłada, że posiada ono pojęcie ‘niebieski’, choć nie musi posiadać znajomości językowego wyrażenia „niebieski”. Mówiąc ściślej, nauka posługiwania się wyrażeniem „niebieski” będzie wyłącznie językową stroną tej podstawowej umiejętności.

Co najważniejsze, tym, co charakteryzuje opisane działanie dziecka, nie jest wyłącznie pewna regularna dyspozycja do dzielenia przedmiotów na niebieskie i nie-niebieskie i przypisywania im nazwy „niebieski” i „nie-niebieski”. Istotne jest to, że dziecko zajmuje wobec swych działań pozycję normatywną. Oznacza to, że jest ono w stanie przypisać swoim działaniom wartość poprawności i niepoprawności. Nie odwołuje się ono przy tym do jakiejś formy kryterium lub uzasadnienia rozstrzygających o poprawności lub niepoprawności, ale bezpośrednio i niedyskursywnie dostrzega poprawność danego działania. Co więcej, możliwość przypisania tym działaniom wartości poprawności i niepoprawności jest dla dziecka racją, by odpowiednio działać i by odpowiedniego działania wymagać od innych.

Oczywiście, jak można łatwo zauważyć, odwołanie się do normatywności pierwotnej niczego jeszcze nie rozwiązuje. Przede wszystkim nie pozwala odpowiedzieć na dwa zarzuty. Po pierwsze, nie wiadomo, jak rozstrzygnąć, czy sprzeczny w stosunku do naszego sąd o poprawności sam jest poprawny, czy nie jest. Nie posiadamy żadnych kryteriów, aby rozstrzygać o poprawności działań lub sądów w przypadku ewentualnego konfliktu przekonań. Podmiot *I* może orzekać, że $2+2=4$ z takim samym poczuciem poprawności, jak podmiot *J*, który orzeka, że $2+2=5$. W konsekwencji, nie istniałby sposób, aby sensownie mówić o jakiegokolwiek – wykraczającej poza subiektywne poczucie – poprawności. Po drugie, wciąż otwartym pozostaje pytanie, dlaczego uznajemy takie, a nie inne sądy za poprawne. Ostatecznie nasza emocjonalna reakcja może być błędna. Innymi słowy, odwołanie się do niedyskursywnych odczuć orzekających o poprawności lub niepoprawności realizacji odpowiednich dyspozycji poznawczych lub praktycznych niczego nie rozstrzyga, ponieważ wciąż możemy zasadnie pytać, na jakiej podstawie wiemy, że nasze odczucia nas nie zwodzą.

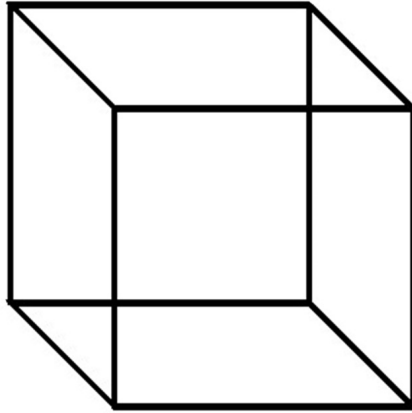
Powodem, dla którego przywołuję wspomnianą hipotezę normatywności pierwotnej, nie jest jednak to, że stanowi ono rozwiązanie problemu kierowania się regułą, ale to, że pragnę wskazać i zachować dwie istotne i powiązane ze sobą intuicje. Po pierwsze, odwołanie się do pozycji normatywnej pozwala w lepszy sposób uchwycić fenomen nefalsyfikowalności emocji epistemicznych oraz ich niemeta reprezentacyjny charakter. Nie musimy zakładać, że nie możemy się pomylić w kwestii posiadania odpowiedniego stanu emocjonalnego. Nie musimy również twierdzić, że emocje epistemiczne stanowią metareprezentacje odpowiednich reprezentacyjnych stanów umysłowych. Wystarczy, że potraktujemy emocje epistemiczne jako *aspekt* kryteriów lub miar, za pomocą których opisujemy lub oceniamy działania nasze lub innych. Nie oznacza to, że dana miara nie może być błędna – ostatecznie zawsze można zastąpić ją inną, bardziej użyteczną, tak jak sposób opisu przestrzeni fizycznej może dokonywać

się zarówno przy pomocy miary trój-, jak i n-wymiarowej. Oznacza to jednak, że z przyczyn logicznych nie pojawia się pytanie, skąd wiemy, że mylimy się w kwestii posiadania odpowiednich emocji epistemicznych, tak jak nonsensowne jest pytanie, skąd wiemy, że miara metra mierzy metr.

Po drugie, odwołanie się do emocji epistemicznych w kontekście problemu kierowania się regułą implikuje, że zdolność kierowania się regułą oraz możliwość odnoszenia się naszych pojęć do świata zakładają, że posiadamy niedyskursywne poczucie poprawności operowania określonymi pojęciami i regułami, ewentualnie, że jesteśmy w stanie bezpośrednio dostrzec tę poprawność. Nie jest zatem tak, że odwołanie się do poczucia poprawności rozwiązuje problem kierowania się regułą. Twierdę jednak, że odwołanie się do podmiotowych i niedyskursywnych emocji epistemicznych stanowi element tego rozwiązania. Co więcej, w następnym punkcie postaram się przedstawić hipotezę, zgodnie z którą wspomniane poczucie poprawności i niepoprawności stanowi warunek konstytutywny poznania, mówiąc ściślej, konstytuuje podmiotowy aspekt aktów kierowania się regułą i odnoszenia się stanów umysłowych do świata.

3. ŚLEPOTA NA ASPEKTY I PRZEŻYCIE ZNACZENIA

W poprzednim punkcie argumentowałem, że kwestia treści i funkcji emocji epistemicznych daje się powiązać z ogólnie rozumianym problemem kierowania się regułą. Twierdziłem również, że nie jest jasne, czym jest określone poczucie poprawności i niepoprawności oraz jaką rolę pełni ono w aktach kierowania się regułą i odnoszenia się stanów umysłowych do świata. W poniższym punkcie proponuję przyjrzeć się temu problemowi od strony zagadnienia tzw. ślepoty na aspekty oraz przeżycia znaczenia. Twierdę, że umieszczenie w tym kontekście pytania o emocje epistemiczne pozwoli lepiej zrozumieć naturę i funkcję tych ostatnich.

Rys. 1

W ujęciu Wittgensteina¹⁹ pojęcie „ślepoty na aspekty” oznacza brak umiejętności dostrzeżenia poszczególnych aspektów danych przedstawień, takich jak dwa różne przedstawienia sześcianu Neckera (rys. 1), czy dwóch różnych aspektów obrazu kaczko-królika. Innymi słowy, osoba ślepa na aspekty nie potrafi rozpoznać, przykładowo, dwóch różnych obrazów sześcianu Neckera jako obrazu jednego pojęcia sześcianu Neckera lub obrazu kaczki lub królika jako kaczko-królika. Mówiąc ściślej, ślepotą na aspekty polegałoby na braku umiejętności takiej zmiany sposobu widzenia, która umożliwiałaby przejście od jednej interpretacji obrazu sześcianu Neckera do innej interpretacji lub przejście od obrazu kaczki albo królika do przedstawienia kaczki oraz królika. Ślepotę na aspekty w języku możemy rozumieć między innymi jako brak umiejętności rozpoznania wyrażenia „lecz” jako spójnika oraz czasownika. Osoba, która „nie przeżywałaby znaczenia słów”, nie byłaby w stanie doświadczyć „przejścia” od wyrażenia „lecz” w funkcji spójnika do tego samego

19 Por. L. Wittgenstein, *Dociekania filozoficzne*, przeł. B. Wolniewicz, Warszawa 2004, 299 i n.; Ch. Wenzel, *On Wittgenstein's Notion of Meaning-Blindness: Its Subjective, Objective and Aesthetic Aspects*, *Philosophical Investigations* 33/3(2010), 201–219.

wyrażenia w funkcji czasownika i nie dostrzegałaby tożsamości, która pod pewnym nietrywialnym względem łączy oba wyrażenia.

Zwróćmy uwagę, że ślepotą na aspekty i przeżycie znaczenia dzielą istotne własności z emocjami epistemicznymi. Przede wszystkim percepcja łączy się tu ze znaczeniem, to jest dostrzegamy odpowiednie znaczenie bezpośrednio, nie odwołując się do racji pośredniczących lub kryteriów rozstrzygających o znaczeniu. W przypadku sześcianu Neckera bezpośrednio widzimy odpowiednią interpretację sześcianu, to jest rozpoznajemy sześcian jako posiadający odpowiednie rogi bliżej lub dalej. Nie możemy danej interpretacji wywnioskować, ale możemy ją dostrzec tak samo, jak możemy dostrzec poprawność odpowiedniego użycia wyrażenia „lecz”. Innymi słowy, widzimy lub nie widzimy danej interpretacji sześcianu, tak jak „widzimy” lub „nie widzimy” danego znaczenia wyrażenia „lecz”. Analogicznie, możemy rozpoznawać zieleń lub nie rozpoznawać zieleni, ale nie możemy rozpoznawać fenomenalnej jakości zieleni, odwołując się do pośredniczącego opisu, na przykład opisu neurofizjologicznego lub psychologicznego doświadczenia zieleni.

Istotne są tu dwie kwestie. Po pierwsze, „przeżycie znaczenia” nie może opierać się wyłącznie na zewnętrznych i przedmiotowych kryteriach, ponieważ, przykładowo, obraz kaczko-królika jest jedynym i przedmiotowo tym samym obrazem tak w interpretacji tego obrazu jako kaczki, jak i w interpretacji tego obrazu jako królika. Analogicznie w przypadku sześcianu Neckera: możemy dostrzegać dwie różne interpretacje sześcianu, ale przedmiotowo jest to jeden i ten sam obraz sześcianu. Skąd zatem wiemy, że spostrzegamy odpowiedni aspekt? Kluczowe wydaje się tu odwołanie się do emocji epistemicznych jako pewnych niedyskursywnych i subiektywnych stanów wewnętrznych umożliwiających przejście między różnymi aspektami, to jest umożliwiające dostrzeżenie dwóch różnych aspektów jednego i tego samego obrazu.

Po drugie, odpowiednie wrażenie lub przeżycie nie jest czymś dołączonym do słów lub aspektów, ale jest nierozdzielne z danymi

słowami lub aspektami. Nie zakładamy tu obecności jakiejś dodatkowej formy metareprezentacji nałożonej na akt widzenia danego aspektu kaczkę-królika lub sześcianu Neckera, na przykład jakiejś formy odwołania się do pośredniczącego emocjonalnego kryterium, ale odpowiednie niedyskursywne przeżycie jest *wymiarem* ogólnej umiejętności rozpoznawania aspektów. Innymi słowy, nie rozpoznajemy poprawności zastosowania danej reguły, pojęcia lub użycia wyrażenia językowego w wyniku odwołania się do kryterium orzekającego o poprawności danego użycia. To samej operacji zastosowania reguły towarzyszy od strony subiektywnej i podmiotowej niedyskursywna świadomość poprawności realizacji danej operacji. Poprawność użycia danej reguły lub pojęcia „widzimy” w samym zastosowaniu danej reguły lub pojęcia, tak jak dostrzegamy dany aspekt rzeczy. Nie oznacza to, że dane afektualne „przeżycie znaczenia” należy utożsamiać z samym znaczeniem. Oznacza to jednak, że niedyskursywny, subiektywny i podmiotowy aspekt znaczenia jest warunkiem koniecznym dyskursywnego, przedmiotowego i obiektywnego znaczenia. Mówiąc inaczej, aby nasze sądy mogły posiadać pojęciową treść, musimy nauczyć się rozpoznawać tę treść, a owa nauka to nic innego, jak opanowanie określonej niedyskursywnej sztuki widzenia czy też rozpoznawania określonych aspektów rzeczy lub użycia wyrażen.

Pośrednim powodem, dla którego warto rozważyć taką hipotezę, jest fakt, że jeżeli naszym podporządkowaniom przedstawić pod pojęcia nie towarzyszyłoby poczucie poprawności tych operacji – na przykład nie moglibyśmy mieć pewności, co oznacza wyrażenie „stół”, to jest czy oznacza w języku polskim stół, krzesło, czy cokolwiek innego – to o żadnym wyznaczeniu znaczenia nie mogłoby być mowy. Nie dałoby się wówczas wskazać warunków poprawności użycia danych pojęć. Mówiąc jeszcze inaczej, gdyby w żadnym możliwym świecie *W* nie istniał taki podmiot, którego sądom towarzyszyłoby niedyskursywne poczucie poprawności użycia danych pojęć, to nie istniałby taki możliwy świat *W*, w którym dałoby się wyznaczyć

związek konieczny między pojęciem a odniesieniem, ponieważ nie istniałaby możliwość orzekania o poprawnym lub niepoprawnym użyciu danego pojęcia. Jest to istotna uwaga, ponieważ pozwala ona twierdzić, że emocje epistemiczne są warunkiem konstytuującym możliwość znaczenia i użycia pojęć. Mówiąc ściślej, niedyskursywne poczucie poprawności nie tylko jest niezależne od rozpoznania wyrażonych wprost reguł lub kryterium, ale to warunkiem koniecznym reguły lub kryterium jest obecność odpowiedniego poczucia poprawności.

4. EMOCJE EPISTEMICZNE I TEORIA ZNACZENIA

W poprzednim punkcie zaproponowałem interpretację, zgodnie z którą emocje epistemiczne stanowią warunek konieczny możliwości odnoszenia się naszych pojęć do świata. Nie oznacza to jednak, że jest to warunek wystarczający. Wydaje się jasne, na co zwracałem uwagę w części poświęconej normatywności pierwotnej, że nie możemy znaczenia oraz rozpoznawania aspektów opisywać wyłącznie przez odwołanie się do niedyskursywnych i subiektywnych doznań. W konsekwencji, o poprawności odpowiednich raportów obserwacyjnych nie może decydować wyłącznie poczucie poprawności, ale należy móc wskazać odpowiednie zewnętrzne, pojęciowe i przedmiotowe kryteria poprawności danego rozpoznania. Mówiąc inaczej, aby poprawnie rozpoznawać dany aspekt, ten ostatni należy móc pokazać lub opisać w sensie wskazania na pewne przedmiotowe własności danego aspektu, to jest na obiektywne kryteria uzasadniające poprawność konstrukcji danego przedstawienia.

Trudność polega w tym wypadku na zrozumieniu tego, jaka relacja wiąże ze sobą wewnętrzne stany umysłowe będące subiektywną i niedyskursywną stroną postrzegania aspektów oraz obiektywne i pojęciowe kryteria, których założenie jest niezbędne w rozpoznawaniu aspektów. Jeżeli wspomniane stany wewnętrzne są niedyskursywne i subiektywne, to *prima facie* wydaje się, że nie mogą

wchodzić w relacje z wyrażalnymi pojęciowo i obiektywnymi kryteriami. Z drugiej strony, taki związek jest wymagany, jeżeli chcemy zachować możliwość rozpoznawania aspektów i znaczenia. Jako ilustracja tego problemu niech posłuży w naszym przypadku przykład doświadczenia estetycznego. Interpretując wiersz, możemy, z jednej strony, wskazać obiektywne kryteria poprawności odczytania danego wiersza, np. odpowiedni rytm, spójność stylistyczną i tematyczną lub zgodność gatunkową danego utworu. Z drugiej strony, „widzimy” lub „czujemy” daną poprawność, to jest posiadamy odpowiednie subiektywne i niedyskursywne poczucie zrozumienia danego utworu, co uwidacznia się szczególnie w sytuacjach dzieł niestandardowych i „nieoczywistych”, których odczytanie wymaga specjalnego nastawienia poznawczego, jak w przypadku formalizmu w poezji. Pomocny może być tu przykład słynnego pięciowiersza Aleksieja Kruczonecha z 1913 roku:

dyr buł szczył
ubieszszczur
skum
wy so bu
r ł ez

Poprawne odczytanie wiersza Kruczonecha zakłada wprawdzie z konieczności możliwość odwołania się do jakiejś formy zewnętrznego wzoru, w tym wypadku kryterium fonetyki języka rosyjskiego, której to istota, zgodnie z zamysłem autora, miałyby być wyrażona w wierszu. Czytelnik musi jednak posiadać wprawdzie wprawdzie umiejętność rozpoznania odpowiedniego wzoru lub standardu poprawności, to jest musi móc rozpoznawać taki, a nie inny wzorzec lub standard poprawności jako adekwatny. W podanym wypadku musi móc odczytać dany wiersz z odpowiednim nastawieniem poznawczym, który umożliwi mu rozpoznanie takiej istotnej własności, która konstytuowałaby poprawność danego wiersza. Przyczym, co pragnę zaznaczyć, owa umiejętność rozpoznawania poprawnego wzoru lub standardu poprawności logicznie poprzedza

podporządkowanie treści wiersza pod odpowiedni wzór lub standard, ponieważ aby móc przypisać określone własności danemu wierszowi z racji podporządkowania pod wzór *X*, muszę móc rozpoznawać, że wiersz podpada pod wzór *X*, a nie pod *Y*. Kluczowe wydaje się tu subiektywne doświadczenie, polegające na dostrzeżeniu poprawności danego wiersza odczytywanego z perspektywy samej formy fonetycznej wiersza, to jest subiektywne doświadczenie, że dany wiersz tworzy pewną kierowaną regułami całość, podpadając pod jakiś, niekoniecznie wyrażony wprost, wzór, standard lub pojęcie. W tym przypadku niedyskursywne rozpoznanie brzmieniowej strony wiersza Kruczonycha, ewentualnie odczytanie wiersza z odpowiednim nastawieniem poznawczym, umożliwi mówienia o poprawności konstrukcji wiersza Kruczonycha.

Z drugiej strony, nie wystarczy subiektywne odczucie poprawności konstrukcji wiersza Kruczonycha, aby mówić o poprawności danego wiersza. Należy móc wskazać określony obiektywny i dający się dyskursywnie wyrazić wzór, w tym wypadku wzór fonetyki języka rosyjskiego. W przeciwnym wypadku wspomniane odczucie poprawności byłoby nierozróżnialne z wyrażeniem subiektywnej opinii, a zatem nie byłoby można mówić o żadnej intersubiektywnie ważnej poprawności wiersza.

Rozwiązaniem powyższej trudności jest obserwacja, że pomiędzy obiema stronami, subiektywną i niedyskursywną oraz obiektywną i pojęciową, nie zachodzi różnica rodzajowa, ale modalna, to znaczy elementy subiektywne i niedyskursywne oraz obiektywne i pojęciowe stanowią dwie strony znaczenia. Nie jest zatem tak, że o poprawności danego wiersza decydować będzie wyłącznie zgodność z danymi wymogami formalnymi lub – z drugiej strony – wyłącznie zgodność z jakąś formą emocjonalnego wczucia się w treść danego wiersza. Jest raczej tak, że obie strony – subiektywna i obiektywna – są nierozróżnialne w bezpośrednim odbiorze wiersza, mówiąc ściślej, dają się rozróżnić jedynie modalnie.

W konsekwencji możemy potraktować emocje epistemiczne jako jeden z wymiarów ogólnej umiejętności posługiwania się pojęciami i kierowania się regułą. Nie stanowią one pewnego dodatku do tej umiejętności, ale są jej aspektem. Zaletą takiej interpretacji jest to, że – tak jak w przypadku, gdy potraktowano czas nie jako oddzielną kategorię, ale jako wymiar czasoprzestrzeni – znika szereg opisanych wcześniej trudności. W takim ujęciu nie pojawia się problem metareprezentacji, ponieważ emocje epistemiczne nie są dodatkowym aktem nałożonym na operacje pojęciowe, ale jedną ze stron, z których możemy spoglądać na te operacje. Nie zachodzi również konieczność wskazywania kryterium poprawności emocji epistemicznych, ponieważ to same emocje stanowią wymiar określonych kryteriów. Daje się również obronić przesłanka o niezbędnej, a nie wyłącznie heurystycznej roli emocji w poznaniu. Zaproponowana przeze mnie interpretacja natury emocji epistemicznych daleka jest oczywiście od wyczerpującej. Wskazałem również jedynie pośrednie powody, dla której warto ją przyjąć. Nie stanowi ona jeszcze pełnego wyjaśnienia treści i roli emocji epistemicznych w systemach poznawczych, a z pewnością nie jest to takie wyjaśnienie, na które każdy może się zgodzić. Mam jednak nadzieję, że jest to takie wyjaśnienie, z którym można podjąć dyskusję.

BIBLIOGRAFIA

- Arango-Muñoz S., Michaelian K., *Epistemic feelings, epistemic emotions: Review and introduction to the focus section*, *Philosophical Inquiries* 2(2014)1, 97–122.
- Arango-Muñoz S., *Scaffolded memory and metacognitive feelings*, *Review of Philosophy and Psychology* 4(2013)1, 135–152.
- Arango-Muñoz S., *The nature of epistemic feelings*, *Philosophical Psychology* 27(2014)2, 193–211.
- Bennett M.R., Hacker P.M.S., *Philosophical Foundations of Neuroscience*, Blackwell Publishing, Oxford 2003.

- Brun G., Kuenzle D., *A New Role for Emotions in Epistemology?*, w: *Epistemology and emotions*, eds. G. Brun, U. Doğuoğlu, D. Kuenzle, Routledge, New York 2016, 1–32.
- Carruthers P., *Are epistemic emotions metacognitive?*, *Philosophical Psychology* (2016), DOI: 10.1080/09515089.2016.1262536.
- Dąbrowski A., *Wpływ emocji na poznanie*, *Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria* 3(2012), 315–335.
- Davidson D., *Rational animals*, *Dialectica* 36(1982), 317–327.
- De Neys W., *Bias and conflict*, *Perspectives on Psychological Science* 7(2012)1, 28–38.
- Dokic J., *Seeds of self-knowledge: noetic feelings and metacognition*, w: *Foundations of metacognition*, ed. M.J. Beran, J.L. Brandl, J. Perner, J. Proust, Oxford University Press, Oxford 2012, 302–321.
- Ginsborg H., *Primitive normativity and scepticism about rules*, *The Journal of Philosophy* 108(2011), 227–254.
- Goodman N., *Languages of Art. An Approach to a Theory of Symbols*, 2nd edition., Hackett, Indianapolis 1976.
- Kozak P., *Co to jest myślenie? Pojęcia, sądy i percepcja w perspektywie kantowskiej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2015.
- Kozak P., *Sztuka i myśl*, NCK, Warszawa 2016.
- Kripke S., *Wittgenstein on Rules and Private Language*, Harvard University Press, Oxford 1982.
- Mangan B., *Sensation's ghost: The non-sensory "fringe" of consciousness*, *Psyche* 18(2001)7.
- Mangan B., *Taking phenomenology seriously: The "fringe" and its implications for cognitive research*, *Consciousness and Cognition* 2(1993)2, 89–108.
- Morton A., *Emotion and imagination*, Polity, Cambridge 2013.
- Morton A., *Epistemic emotions*, w: *The Oxford handbook of philosophy of emotion*, ed. P. Goldie, Oxford University Press, Oxford 2010, 385–399.
- Proust J., *Epistemic agency and metacognition: An externalist view*, *Proceedings of the Aristotelian Society* 108(2008)1, 241–268.
- Proust J., *Is there a sense of agency for thought?*, w: *Mental actions and agency*, ed. L. O'Brien, M. Soteriou, Oxford University Press, Oxford 2009, 253–279.
- Proust J., *Metacognition and metarepresentation: is a self-directed theory of mind a precondition for metacognition?*, *Synthese* 159(2007)2, 271–295.
- Schlick M., *Über das Fundament der Erkenntnis*, *Erkenntnis* 4(1934), 79–99.
- Sousa de R., *Epistemic feelings*, w: *Epistemology and emotions*, ed. G. Brun, et al., Routledge, New York 2016, 185–204.

- Strawson G., *Cognitive phenomenology: Real life*, w: *Cognitive phenomenology*, ed. T. Bayne, M. Montague, Oxford University Press, Oxford 2011, 285–325.
- Thompson V., *Dual-process theories: A metacognitive perspective*, w: *In two minds: Dual processes and beyond*, ed. J. Evans, K. Frankish, Oxford University Press, Oxford 2009, 171–195.
- Wenzel C. *On Wittgenstein's Notion of Meaning-Blindness: Its Subjective, Objective and Aesthetic Aspects*, *Philosophical Investigations* 33(2010)3, 201–219.
- Wittgenstein L., *Dociekania filozoficzne*, przeł. B. Wolniewicz, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2004.

EPISTEMIC EMOTIONS AND NORMATIVITY, OR HOW TO LEARN TO LOVE

THE THEORY OF MEANING

Abstract. The aim of this paper is to discuss the content and cognitive function of epistemic emotions such as feelings of correctness and incorrectness. I claim that a proper explanation of such feelings should take into consideration the non-metarepresentational, non-criterial, and non-discursive character of epistemic emotions. With reference to the issue of primitive normativity and rule-following, I argue that we can connect epistemic emotions with the problem of meaning and claim that a specific class of epistemic emotions, i.e. feelings of correctness and incorrectness, is a necessary condition of meaning.

Keywords: epistemic emotions; primitive normativity; rule-following; content; meaning

Artykuł powstał w ramach grantu Narodowego Centrum Nauki nr 2015/19/D/HS1/02426.

PIOTR KOZAK

piotr.kozak1@gmail.com

Uniwersytet Warszawski, Instytut Filozofii

Krakowskie Przedmieście 3, 00–047 Warszawa

DOI:10.21697/spch.2018.54.1.15

SPOSÓB PRZYGOTOWYWANIA TEKSTÓW DO DRUKU W *STUDIA PHILOSOPHIAE CHRISTIANAE*

1. Teksty prosimy nadsyłać drogą elektroniczną, w formacie Word 97–2003 (*.doc) lub RTF, a także – gdy artykuł zawiera niestandardową czcionkę lub rysunki – w formacie PDF.
2. Wielkość czcionki: 11 pt., w przypisach: 9 pt., interlinia: 1,5 wiersza, marginesy: 2,5 cm.
3. W tekście należy unikać wyróżnień (czcionka pogrubiona, podkreślenie, druk rozstrzelony itp.) z wyjątkiem kursywy stosowanej w przypadku cytowanych tytułów oraz terminów i wyrażeń obcojęzycznych. Cytaty należy pisać czcionką prostą, w cudzysłowie, cytaty wewnętrzne (cytat w cytacie) – w cudzysłowie »niemieckim«.
4. W przypadku używania znaków specjalnych (np. symbole logiczne, matematyczne, alfabet grecki) należy dołączyć plik z odpowiednią czcionką.
5. Pierwszą stronę tekstu należy rozpocząć od imienia i nazwiska Autora, w następnej linii – afiliacja (jednostka zatrudniająca), następnie (po stosownym odstępnie) – tytuł pracy. Dodatkowe informacje o Autorze (adres, telefon, e-mail) prosimy podać w treści maila lub w osobnym załączniku.
6. Do tekstu należy dołączyć streszczenie w języku polskim i jego tłumaczenie (wraz z tytułem artykułu) na język angielski, a także listę 5–10 słów kluczowych w obu językach. Styl streszczenia winien być bezosobowy.
7. Objętość tekstu nie powinna przekraczać 40 tys. znaków (licząc przypisy i spacje).
8. Ewentualne schematy i rysunki powinny stanowić jedną całość (jako „rysunek zgrupowany”, czy „ramka”), by uniknąć ich zniekształcenia w trakcie formatowania tekstu do druku.

WITOLD WACHOWSKI

NORMATYWNOŚĆ USYTUOWANA. UJĘCIE EKOLOGICZNE

Streszczenie. W artykule rozważa się, na ile normatywność jest usytuowana w ludzkich ekosystemach biologicznych i kulturowych, z naciskiem na rolę artefaktów. Podstawowe pytanie dotyczy tego, czy afordancje – różnie konceptualizowane – mogą mieć charakter normatywny. Tekst krótko wprowadza do ekologii poznawczej oraz psychologii ekologicznej, po czym przedstawia możliwość zastosowania klasycznej teorii afordancji do normatywności wraz z krytyką, a następnie – próbę modyfikacji tego ujęcia przez odwołanie się do afordancji społecznych i kulturowych. Przegląd ten i płynące z niego wnioski uzupełniono oryginalną propozycją wzbogacenia badań nad normatywnością afordancji o analizę ich struktur oraz roli projektowania interakcji człowiek–artefakt.

Słowa kluczowe: norma, afordancja, poznanie, percepcja, ekologia, kultura, artefakt

1. Wprowadzenie. 2. Afordancje jako normy. 3. Ekologia relacji społecznych. 4. Normatywność a inżynieria poznawcza. 5. Podsumowanie.

1. WPROWADZENIE

Czy nasz ludzki świat jest normatywny? Z perspektywy konsekwentnego eksternalizmu poznawczego pytanie to można potraktować niemal dosłownie: odnosiłoby się wówczas do normatywnego charakteru pewnych własności relacyjnych otoczenia podmiotu. Takie ujęcie norm pojawiło się w kontekście interdyscyplinarnych badań nad poznaniem. W niniejszej pracy przyglądam się praktykom normatywnym z perspektywy ekologii poznawczej (przedstawię ją poniżej), nie wdając się w rozstrzygnięcie natury norm ani tego, jak należy je uzasadniać.

Przyjmuję bardzo podstawowe rozumienie norm społecznych – do których się tutaj ograniczam za prezentowanymi autorami – opierając się na wstępnej definicji norm społecznych *Stanfordzkiej Encyklopedii*

*Filozofii*¹ oraz odnosząc do przytaczanych tutaj prac poświęconych ekologicznemu ujęciu normatywności². Normy społeczne to zwyczajowe zasady, które regulują zachowanie jednostek i grup w danym społeczeństwie. Działający podmiot, jeśli ma działać normatywnie, musi mieć możliwość zachowania niezgodnego z normą. Do norm społecznych należy co najmniej większość norm moralnych. Natomiast „praktyką normatywną” nazywam działanie podjęte z uwagi na jakąś normę społeczną – przy czym mam tutaj na myśli zarówno działania służące realizacji tej normy, jak i uniknięciu jej (czego nie należy zrównywać z działaniami neutralnymi wobec norm).

Po tej krótkiej charakterystyce przechodzę do rozważenia, czy i w jaki sposób normatywność jest osadzona poznawczo w danym otoczeniu, rozumianym jako kompleks fizyczno-biologiczno-kulturowy. Optymalną ramą teoretyczną dla badania relacji między normatywnością a usytuowaniem poznania wydaje się ekologia poznawcza. Jej ogólnym celem jest badanie zjawisk poznawczych w kontekście danych kultur, z naciskiem na system zależności między poznaniem a strukturami wspólnot. Antropolog kognitywny Edwin Hutchins podaje trzy ujęcia historycznie ważne dla ekologii poznawczej, gdzie obok ekologii umysłu Gregory’ego Batesona i kulturowo-historycznej teorii czynności Lwa Wygotskiego istotne miejsce zajmuje psychologia ekologiczna Jamesa Gibsona wraz z teorią afordancji³. Hutchins w ramach ekologii poznawczej wskazuje na potrzebę redefinicji kultury. Proponuje, by traktować ją nie jak zbiór materialnych i abstrakcyjnych artefaktów, lecz jako proces adaptacyjny (przebiegający tak wewnątrz, jak i na zewnątrz jednostkowych

1 C. Bicchieri, R. Muldoon, *Social Norms*, w: *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (2011), <https://plato.stanford.edu> (dostęp: 17.03.2017).

2 M. Heras-Escribano, M. de Pinedo, *Are affordances normative?*, *Phenomenology and the Cognitive Sciences* (2016)15, 565–589; P. Lo Presti, *An ecological approach to normativity*, *Adaptive Behavior* 24(2016)1, 3–17; E. Rietveld, J. Kiverstein, *A rich landscape of affordances*, *Ecological Psychology* 26(2014)4, 325–352.

3 E. Hutchins, *Cognitive Ecology*, *Topics in Cognitive Science* 2(2010)4, 707–712.

umysłów), obejmujący również procesy poznawcze. Samo myślenie jest również rodzajem praktyki kulturowej, nabywanej i doskonalonej przez współuczestniczenie, w ramach danych ekosystemów kulturowych⁴. Ogólnie biorąc, wszelkie ludzkie praktyki są możliwe oraz sensowne w ramach kulturowych niszy ekologicznych, w których nawarstwiły się różnorodne sfery funkcjonowania człowieka. Takie postrzeganie problematyki kulturowej zaadoptował zapoczątkowany przez Gibsona kierunek, który nie tylko wykazuje do dziś żywotność, ale też nadal jest rozwijany i modyfikowany na potrzeby różnych zadań badawczych.

Należy w końcu postawić pytanie: po co stosować teorię poznania, a dokładniej – percepcji do badań nad normatywnością? Czy nie jest to cokolwiek sztuczny zabieg, którego efekty mogą prowadzić do nieuprawnionych konkluzji?

Odpowiedź może zabrzmieć paradoksalnie: propozycja Gibsona i kontynuatorów bardziej stanowi pewną teorię praktyk ludzkich niż teorię percepcji, tak jak tę ostatnią rozumie klasyczny nurt badań nad poznaniem. To właśnie traktowanie jej jako teorii percepcji konkurencyjnej wobec zastanych, w oderwaniu od konceptualnego kontekstu, jest nieporozumieniem. Wynika to z zupełnie innej mapy problemów badawczych, do której odnosi się koncepcja Gibsona; dyskutowana poza nią, budzi nadmierne kontrowersje. Jak stwierdza Alan Costall, „koncepcja afordancji stanowi punkt graniczny w »podejściu ekologicznym« u Gibsona, który odchodzi od teorii percepcji w stronę pełniejszej ekologii podmiotu działającego»⁵. Ekologia ta przenosi akcent z pytania o to, w co jesteśmy wyposażeni, by poznawać świat, na pytanie o nasze związki poznawcze ze światem i uformowaną z nich strukturę. Twórca psychologii ekologicznej

4 E. Hutchins, *Cognition in the wild*, Cambridge 1995, 353–355; E. Hutchins, *The cultural ecosystem of human cognition*, *Philosophical Psychology* 27(2014)1, 34–49.

5 A. Costall, *Afordancje kanoniczne w kontekście*, tłum. z ang. K. Bielecka, *Avant* 3(2012)2, 299.

podważa tradycyjny dualizm podmiotu i otoczenia, ujmując je relacyjnie, a nie opozycyjnie – co widoczne jest od początku do końca w jego głównej pracy⁶.

Propozycję Gibsona określano jako atak na zakładane „ubóstwo rzeczywistości”⁷. Z jej perspektywy podmiot nie jest zdany na otwartą przestrzeń pełną neutralnych danych, lecz zawsze funkcjonuje w świecie ustrukturyzowanym, w określonym systemie fizycznym, biologicznym i kulturowym, korzystając z gotowych wzmocnień, wskazówek i rozwiązań. Dzieje się tak dzięki afordancjom. Anglojęzyczny termin *affordance* utworzono od czasownika *to afford*, oznaczającego między innymi „umożliwić”, „oferować”, „dostarczać”, „podsuwać”. Powstały na tej podstawie neologizm określa pewne własności relacyjne (lub po prostu relacje) elementów otoczenia danego podmiotu, które skłaniają go do określonego zachowania, niejako „oferując się” ze swoją poręcznością czy przydatnością: kamień może posłużyć jako młotek, duży kamień – zastąpić krzesło, a krzesło – służyć nie tylko do siedzenia, ale też na przykład do wybicia okna. Jak zaznacza Gibson, nie należy przywiązywać wielkiej wagi do statusu ontologicznego afordancji, gdyż istotny jest nie sposób ich istnienia, tylko fakt naszego dostępu do stosownych informacji obecnych w otaczającym świecie⁸. Afordancje postrzegamy niezależnie od zmian w oświetleniu i perspektywie, wykorzystując je w działaniu. Pojmowanie owego postrzegania elementów otoczenia jako postrzegania bezpośredniego, jak i Gibsonowski antyrepresentacjonizm stanowić mogą źródło kontrowersji. Natomiast teza niezwykle istotna tak dla psychologii ekologicznej, jak i dla nas tutaj, brzmi: struktury naszego otoczenia są dla nas znaczące, nieobojętne pod względem wartości, a wręcz w nie bogate (*value-rich*). Afordancje

6 J. Gibson, *The Ecological Approach to Visual Perception*, New York 2014.

7 Zob. A. Costall, dz. cyt., 297.

8 Gibson zajmował się percepcją wzrokową i związanym z nią typem afordancji, należy jednak pamiętać również o innych modalnościach.

są tym, co dane otoczenie umożliwia bądź oferuje podmiotowi dla jego pożytku lub dla szkody⁹.

Koncepcja Gibsona, poza wspomnianymi wcześniej kontrowersjami, wykazuje pewne niedopowiedzenia i ograniczenia, między innymi dotyczące odniesień do społeczeństwa i kultury: wbrew niektórym deklaracjom badaczka w tym względzie, zwierzęta i ludzi potraktowano głównie jako obserwatorów, a relacja afordancyjna ogranicza się do niezależnej kulturowo diady podmiot¹⁰–przedmiot. Skądinąd jednak wpłynęła i wpływa do dziś na dużą grupę badaczy i teoretyków¹¹. Z drugiej strony pojęcie afordancji funkcjonuje równoległe i w dużej mierze niezależnie w rozległej dziedzinie dizajnu¹², do czego jeszcze wrócimy.

2. AFORDANCJE JAKO NORMY

Zagadnienie normatywności afordancji podjął filozof i psycholog ekologiczny Anthony Chemero. W jego ujęciu afordancje – rozumiane jako relacje między naszymi zdolnościami czy kompetencjami a właściwościami otoczenia – są normatywne. Normatywność jest przez nie niejako przejmowana z kompetencji podmiotu, również relacyjnych, od których ma być nieodłączna¹³. Z perspektywy klasycznej literatury dotyczącej normatywności można wytykać Chemero nadmierne uproszczenia czy wręcz niekonsekwencje – co jednak

9 J. Gibson, dz. cyt., 127, 140 i dalej.

10 „Agent” jako odpowiednik anglojęzycznego *agent* budzi zastrzeżenia, dlatego posługuję się określeniem „podmiot działający” lub po prostu „podmiot”.

11 D. Dotov i in., *Zrozumieć afordancje*, tłum. z ang. D. Lubiszewski, N. Strehlau, *Avant* 3(2012)2, 282–295.

12 Zdecydowałem się na określenie „dizajn”, ponieważ alternatywne „wzornictwo” nie wydaje się odpowiednie na określenie projektowania interakcji między odbiorcą a produktem filmowym, muzycznym, multimedialnym itp. – a również i takie wchodzą w zakres dziedziny określanej w języku angielskim mianem *design* (zob. prace D. Normana wymienione w wykazie bibliograficznym niniejszej pracy).

13 A. Chemero, *Radical embodied cognitive science*, Cambridge 2009, 145, 218.

również komplikuje sama natura pojęcia. Dlatego też warto przyrzeć się bardziej rozbudowanej krytyce Chemerowskiej koncepcji normatywności afordancji, której podjęli się Manuel Heras-Escribano i Manuel de Pinedo¹⁴, jako że naświetla ona pewne charakterystyczne tropy podobnych klasycznych ujęć.

Wymienieni autorzy wytaczają trzy argumenty przeciwko jego koncepcji, a ponadto próbują osłabić wagę jego teorii afordancji jako relacji. Pierwszy argument to zarzut ekwiwokacji w odniesieniu do błędu percepcyjnego i błędu działania. Chemero opisuje afordancje jako relacje między podmiotem a otoczeniem, jednak w sposób nieuprawniony łączy możliwość popełnienia błędu percepcyjnego z możliwością niewłaściwego działania. Tymczasem „błędne postrzeganie” znaczy tyle, co „brak informacji”, a nie „błąd” w tradycyjnym sensie tego słowa. Na przykład ktoś dostrzega lub nie dostrzega afordancji „przechadzalności” (*walkability*), czyli możliwości przejścia po czymś do tego zdatnym (jak kładka nad wodą lub zwalony konar drzewa mogący za taką kładkę posłużyć), a równocześnie może nieskutecznie czy wadliwie z niej skorzystać. To wiedzie nas do drugiego zarzutu Heras-Escribano i de Pinedo: niektórzy ortodoksyjni teoretycy psychologii ekologicznej wskazują na symetryczną relację determinacji między informacją w otoczeniu a percepcją: jedna ściśle determinuje drugą, a w konsekwencji błąd percepcyjny staje się niemożliwy (wspomniany już brak informacji nie jest błędem ze strony podmiotu). Tym samym nieporozumienie możliwe jest wyłącznie w zakresie działania, a nie percepcji. Natomiast trzeci zarzut Heras-Escribano i de Pinedo opiera się na Wittgensteinowskim argumentem przeciwko możliwości ustalania i stosowania się do norm prywatnych przez podmiot działający nie-społecznie. Chemerowska relacja między podmiotem a otoczeniem jako wyizolowana diada nie przystaje do

14 M. Heras-Escribano, M. de Pinedo, dz. cyt., 578–586.

idei praktyk normatywnych jako praktyk społecznych, tak jak chcą je rozumieć nasi autorzy¹⁵.

Mimo wszystko Heras-Escribano i de Pinedo nie wykluczają związków afordancji z normatywnością. Nadzieje pokładają właśnie w społecznym charakterze praktyk normatywnych, czego nie rozwija koncepcja Chemero. Normy są zapośredniczone społecznie, co pozwala na zastosowanie kryterium poprawności – konieczne dla oceny danego działania. I w tym kontekście można również postrzegać niektóre afordancje, a więc w relacji do praktyk społecznych, co zupełnie nie pokrywa się z tezą, że afordancje przejmują normatywny charakter z umiejętności. Wykorzystywanie pewnych afordancji można więc oceniać jako właściwe lub niewłaściwe w odniesieniu do zewnętrznego tutaj kontekstu społecznego, a nie dlatego, że stanowi to szczególną cechę w relacji afordancyjnej, jak chciałby Chemero¹⁶.

Jednak przeciwstawianie Chemerowskiego rozumienia afordancji jako relacji w podejściu Gibsona oraz innych, rzekomo ortodoksyjnych, badaczy nie wydaje się uprawnione. Pionierska koncepcja Gibsona została wyrażona w sposób niekiedy dość zagmatwany bądź niedopracowany. Niemniej podkreślał on dwubiegunowość czy dwukierunkowość afordancji, odniesionej do środowiska i równocześnie do podmiotu¹⁷. Z kolei powoływanie się na pogląd Michaela Turveya jest nietrafione: badacz ten (wraz z innymi) w pewnym stopniu sprzeniewierzył się idei Gibsona i psychologii ekologicznej, ograniczając pojęcie afordancji do właściwości środowiska przy jednoczesnym wprowadzeniu kategorii efektywności, właściwej z kolei podmiotowi percepcji¹⁸.

Zastrzeżenia budzą również próby wykluczenia błędu percepcyjnego z powodu symetrycznej relacji między informacją w otoczeniu

15 Tamże, 578–586.

16 Tamże, 586–587.

17 Np. J. Gibson, dz. cyt., 129.

18 Np. M. Turvey, *Affordances and prospective control: An outline of the ontology*, *Ecological Psychology* 4(1992), 173–187.

a percepcją. Być może wspomniana zasada symetrii mogłaby odnosić się do nieskomplikowanych relacji diadycznych w nieskonfliktownym poznawczo otoczeniu i najlepiej dla niezbyt wysoko zorganizowanego zwierzęcia. Tymczasem trudno mówić o takich dopasowanych diadach typu zamek–klucz, skoro w realnych sytuacjach mamy do czynienia ze zróżnicowaniem jakości percepcji afordancji, uzależnionej chociażby od cielesnego skalowania informacji, co wykazywał już William Warren i inni¹⁹, jak i z afordancjami różnego stopnia czy jakości (jak w przypadku różnie, a nie zawsze optymalnie zaprojektowanych schodów lepiej i gorzej oferujących „wchadzalność”, ścian skalnych w różnym stopniu oferujących „wspinalność” itd.). Ponadto owe realne sytuacje przynoszą złożone i nieliniarnie zorganizowane „pakiety” afordancji – co analizował William Gaver (będzie o nich jeszcze mowa poniżej); warto też wziąć pod uwagę percepcyjny efekt, do jakiego prowadzi współwystępowanie afordancji kontradyktorycznych, wzajemnie się znoszących lub zniekształcających pierwotne ich postrzeżenie²⁰. Natomiast wnikliwego opisu wpływu kontekstu kulturowego na percepcję tych złożonych struktur podjął się Costall (do którego również powrócę). Praca Heras-Escribano i de Pinedo dostarcza krytyki Chemerowskiej koncepcji afordancji normatywnych, a także postulatu odniesienia normatywności do społecznego funkcjonowania niektórych afordancji; jednak realizacja pozostawia wiele do życzenia z uwagi na ogólnikowość i zupełny brak odwołań bibliograficznych.

19 Np. W. Warren, S. Wang, *Visual guidance of walking through apertures*, *Journal of Experimental Psychology* (1987)13, 371–383; W. Warren, *Perceiving affordances: visual guidance of stair climbing*, *Journal of Experimental Psychology* 10(1984)5, 683–703.

20 Analizę afordancji kontradyktorycznych („dysonansowych”) rozwijam w osobnym studium (*Cognitive Engineering of Movie Making* – w przygotowaniu).

3. EKOLOGIA RELACJI SPOŁECZNYCH

Pracę niejako zarzuconą przez przytaczanych autorów podejmuje Patrizio Lo Presti²¹, koncentrując się na osadzeniu normatywności w realnych, zmiennych sytuacjach. W tym świetle praktyki normatywne nie polegają na postępowaniu według bezwzględnie obowiązujących reguł, a te ostatnie pełnią funkcje pragmatyczne. Autor przywołuje tutaj Searle'owskie rozróżnienie między definiującymi regułami konstytutywnymi a regułami regulatywnymi, formującymi dane działanie z uwagi na kontekst i zamierzony cel. Przykładem tych drugich może być stosowanie się do normy zachowania odpowiedniego dystansu podczas rozmowy, czego uczymy się (zazwyczaj) od dziecka – należy tutaj brać pod uwagę różne kręgi kulturowe oraz różne struktury społeczne (na przykład pracownicze czy rodzinne), również zmieniając przestrzeń społeczno-kulturową, jak to się dzieje w przypadku imigrantów – i nabieramy wprawdy, która nie bierze się z używania linijki czy uważnego skalowania własnego położenia względem innych, choć oczywiście zdarza nam się towarzyskie *faux-pas*, co zwykle szybko korygujemy. Tutaj nie uczymy się żadnych ścisłych reguł postępowania, by spełniać wymogi normy. Posiadana wiedza o tym, jak zachowywać się zgodnie z normami, może być „wiedzą z uczestnictwa” albo wiedzą objaśniającą, jak się zachowywać; w ramach naturalnych, spontanicznych praktyk społecznych nabywamy zwykle tę pierwszą. Ogólnie biorąc, formułowanie sądów jest wtórne wobec normatywności, reguły jako takie są zbyt statyczne, aby mogły stanowić jej obligatoryjną podstawę, a podążanie za nimi stanowi tylko szczególny typ zachowania normatywnego. W kontekście ślepego kierowania się regułą autorzy powołują się na analizowaną przez Wittgensteina sytuację, kiedy to trafiamy na „twardą skałę”²². Działanie na tym poziomie nadal

21 P. Lo Presti, dz. cyt.

22 „Moja motywacja się wyczerpała, natrafiłem na twardą skałę; moja łopata się wygięła. Jestem więc skłonny powiedzieć: »I takie też jest moje działanie«” (L. Wittgenstein,

może być normatywne, choć niepojęciowe. Mimo iż nie możemy w żaden sposób uzasadnić, dlaczego robimy to, co robimy, i jesteśmy ślepo posłuszni samemu działaniu – to nie działamy przypadkowo czy bez sensu, bo nadal działamy odpowiedzialnie. Tę odpowiedzialność podtrzymują inni, z którymi dzielimy wspólne praktyki, techniki działania, zwyczaje, wszystko w podzielanym kontekście społecznym, spójnym i dynamicznym. Należy jednak pamiętać, że działanie „na twardej skale” nie jest normatywne, gdy odbywa się w izolacji od niszy społecznych praktyk²³.

Wyraźmy to w terminologii psychologii ekologicznej: kontekst społeczny stanowiłby odpowiednio poszerzone pojęcie niszy ekologicznej, w której funkcjonuje dana społeczność i z którą związane są normy kierujące działaniem ludzi. Wymiar społeczny uwzględniał już sam Gibson, pisząc, że tym, co inne zwierzę oferuje obserwatorowi, jest nie tylko zachowanie, ale również interakcja społeczna. Afordancja taka angażuje parę (lub więcej) zwierząt w jedną pętlę współdziałania, niezależnie od rodzaju takiej interakcji: seksualnej, współpracy czy nawet rozmowy²⁴. Lo Presti powtarza za Erikiem Rietveldem i Julianem Kiversteinem²⁵, że to właśnie afordancje przydają niszy wymiaru normatywnego związanego z praktykami społecznymi. W ramach danej niszy jej „mieszkańcy” czy „użytkownicy” mają do czynienia nie z dodaniem do zwykłego zachowania norm poprzez interpretację czy wnioskowanie, ale z całym dynamicznym ich systemem. Normy są zrelatywizowane do danych nisz. Mało tego, zdaniem tych autorów stanowią rodzaj afordancji, umożliwiających bezpośrednie orientowanie się, jakie działania są właściwe. I chociaż afordancje takie nie są postrzegane bezpośrednio w sensie Gibsonow-

Philosophische Untersuchungen, I, § 217, Berlin 1984, tłum. z niem. B. Tarnas, cyt. za: D. Edmonds, J. Eidinow, *Pogrzebac Wittgensteina*, tłum. z ang. L. Niedzielski, Warszawa 2002).

23 P. Lo Presti, dz. cyt., 3–14.

24 J.J. Gibson, dz. cyt., 41–42.

25 E. Rietveld, J. Kiverstein, dz. cyt., 325–352.

skiej teorii percepcji, to ludzie uczą się bezpośredniego reagowania na nie w ramach danej niszy. Dużego znaczenia nabierają tutaj analizy Hefta dotyczące związków między funkcjonowaniem afordancji w wyższych (społecznych) strukturach ekologicznych a intencjonalnością²⁶. Jednak pamiętać należy, że traktując (niektóre) afordancje społeczne jako normy, odnosimy je nie do izolowanego indywiduum, ale do (określonych) grup społecznych i dzielonych przez nie nisz. A jak pisze Costall i za nim Lo Presti, afordancje takie nie są mniej realne przez to, że są społeczne²⁷.

Podsumujmy wnioski tego ostatniego: afordancje społeczne jako normy, odnoszące się do grup, a nie jednostek, są dynamiczne, zależne od kontekstu (czy raczej czułe na kontekst, by uniknąć skojarzeń z dowolnością), a więc zrelatywizowane do ekologicznych nisz społecznych, a przy tym negocjowalne, czyli nieusztynione obowiązującymi niezależnie od sytuacji regułami konstytutywnymi. Kierowanie się regułami nie stanowi dla nich warunku *sine qua non*²⁸. Wbrew autorowi, nie jestem skłonny traktować takiego podejścia jako jednoznacznego rozwinięcia koncepcji Gibsona, ten ostatni bowiem poświęcił zagadnieniu społecznego wymiaru relacji afordancyjnych raptem garść dość ogólnych uwag na niecałej stronie w swoim głównym dziele. Pewne wątpliwości dotyczą również prostego kwalifikowania niektórych afordancji społecznych jako norm; nadal pozostaje możliwość traktowania normatywności jako jedynie odnoszącej się do struktur otoczenia podsuwających określone działania.

Do możliwych „nośników” afordancji społecznych należy szerokie spektrum obiektów i ich konfiguracji. Mogą być nimi nasze ciała (wliczając wygląd, postawę, mimikę, gesty, modulację głosu), a także elementy otoczenia względnie nieprzetworzonego, jak i oczywiście

26 H. Heft, *An ecological approach to psychology*, *Review of General Psychology* 17(2013)2, 162–167.

27 P. Lo Presti, dz. cyt., 9.

28 P. Lo Presti, dz. cyt., 9–15.

artefakty (od prostych przedmiotów codziennego użytku, przez mniej czy bardziej złożone urządzenia elektroniczne, po sieci komputerowe i przestrzenie wirtualne. Społecznie osadzona normatywność na ogół odnosiłaby się do różnorodnych interakcji, zarówno międzyludzkich, jak i między człowiekiem czy grupą a nieosobowymi elementami otoczenia, przy czym kontakt może tu zachodzić zarówno bezpośrednio lub we wspólnej przestrzeni fizycznej, jak i zdalnie, za pomocą interfejsów itd.²⁹

Określenie „afordancje społeczne” wiąże się z pojęciem afordancji kulturowych; te ostatnie dotyczą możliwości działania z uwagi na określoną kulturową niszę ekologiczną, w której funkcjonują takie, a nie inne praktyki kulturowe. Afordancje te nie są czymś odciętym od „natury”: jak pokazuje Maxwell Ramstead i inni³⁰, w ich obrębie można wyróżniać tak zwane naturalne oraz umowne afordancje kulturowe, gdzie pierwsze odnoszą się do artefaktów dostosowanych do ludzkiej biologii, na przykład utwardzonych dróg do dwunożności człowieka, drugie natomiast wiążą z kontekstem ludzkich zwyczajów, norm, ustaleń, organizacji pracy itd., jak to ma miejsce w przypadku sygnalizacji świetlnej. Oba rodzaje afordancji kulturowych są usytuowane w danych niszach społecznych i społecznie konstruowane. Kulturę należy tutaj postrzegać jako zakorzenioną w ludzkiej cielesności, co przystaje do podejścia Gibsona podkreślającego, że nie ma czegoś takiego jak „nowe” otoczenie, czy też otoczenie „sztuczne” w odróżnieniu od „naturalnego”, gdyż mamy do czynienia ciągle

29 Zob. np. F. Ferri i in., *Social Requests and Social Affordances*, PLoS ONE 6(2011)1, e15855, 1–9; M. Costantini, C. Sinigaglia, *Grasping affordance*, w: *Joint attention: New developments*, red. A. Seemann, Cambridge 2012, 431–459; J. Rączaszek-Leonardi i in., *Young children's dialogical actions*, IEEE Transactions on Autonomous Mental Development 5(2013)3, 210–221.

30 M. Ramstead, S. Veissière, L. Kirmayer, *Cultural Affordances: Scaffolding Local Worlds Through Shared Intentionality and Regimes of Attention*, *Frontiers in Psychology* 7(2016), art. 1090, 2.

z tym samym otoczeniem przekształcanym przez człowieka – na tyle, na ile wpisuje się on w te zmiany własną biologią³¹.

Teza o kontekstowej i negocjacyjnej naturze normatywności znajduje pomocne rozwinięcie w analizach Costalla: w jego ujęciu relacja afordancyjna nie jest ograniczona do pary podmiot–przedmiot; nie jest też binarna (dwuwartościowa), ponieważ może być stopniowalna, a więc optymalizowana względnie osłabiana czy neutralizowana – co pokazały już klasyczne badania Warrena³² i innych. Istotne jest ujawnianie się nietypowych w danym kontekście afordancji (i zastosowań) danych obiektów, gdy jabłka można użyć jako pocisku, a pościeli do wykonania sznura służącego ucieczce. Tkwi za tym sieciowy charakter afordancji, uzależnionych od konkretnych konstelacji rzeczy, zdarzeń oraz towarzyszących im praktyk wiedzionych określonymi wartościami. Costall wskazuje na afordancje kanoniczne: normatywne sensy rzeczy w danym otoczeniu, szczególnie ludzkich artefaktów, odniesione do szerszych ram kulturowych. Afordancje nie są po prostu odkrywane ani nie stanowią umysłowej projekcji na pozbawione znaczenia elementy otoczenia. Afordancje są negocjowane; a oferowanie danemu podmiotowi danej afordancji stanowi efekt takich stopniowych, wypracowanych negocjacji³³.

Przytoczone tu analizy i klasyfikacje, z jednej strony, wydają się komplikować obraz relacji między afordancjami a normatywnością; z drugiej jednak dają większe pojęcie o architekturze poznania społecznego, wyczulonego na funkcjonujące w niej normy i przez nie kształtowanego. W znacznej liczbie przypadków traci sens poszukiwanie jednej, wyizolowanej relacji afordancyjnej dla jakiejś praktyki normatywnej, ponieważ odpowiada za nią względnie złożona

31 J. Gibson, dz. cyt., 129–130.

32 . H. Warren, *Perceiving affordances*, dz. cyt.

33 A. Costall, dz. cyt., 301–303. A. Costall, A. Richards, *Canonical Affordances: The Psychology of Everyday Things*, w: *The Oxford Handbook of the Archaeology of the Contemporary World*, red. P. Graves-Brown i in., Oxford 2013, 82–91.

konstelacja komponentów materialnych i niematerialnych. Przyjrzyjmy się dwóm przykładom.

Gdy mamy do czynienia z ubiorem wyraźnie niezgodnym z normą – płciową, religijną, towarzyską, zawodową – to co właściwie składa się na reakcję innych uczestników danej praktyki normatywnej lub po prostu obserwatorów, kiedy komunikują swoje zgorszenie czy oburzenie? Nierzadko bowiem jest to reakcja dość emocjonalna, a nie zwykły sąd. W możliwym przypadku tego przykładu kobieta staje się obiektem zaczepek seksualnych ze strony niektórych mężczyzn tylko z uwagi na strój, uznany za prowokujący do określonych kontaktów. Mówiąc jednak o jakiejś normie rzekomo przyzwalającej i zmaterializowanej w odzieży, należy także pamiętać o potencjalnej normie powstrzymywania się od pewnych zachowań, niezależnie od domniemanej prowokacji. Można więc tutaj zapytywać, co takiego stało się kulturowo z naszą percepcją odzieży, że zamiast podsuwać po prostu zdarność do ogrzania, ochrony przed wilgocią czy słońcem, poszczególne ubrania oferują nam tak zwaną stosowność do sytuacji lub wręcz prowokują do pewnych działań.

Drugi przykład: spostrzegamy wózek z dzieckiem wciągany bądź zestawiany przez matkę z wysokich schodów lub drzwi pojazdu. Co powoduje, że tak różnie i bez zastanowienia reagujemy na ten widok? Jedni wykazują odruch rzucania się do pomocy, inni – do ucieczki (jeszcze inna grupa pozostaje obojętna). Czy to już kulturowa afordancja wózka, a właściwie dwie afordancje odniesione do ludzi o różnym nastawieniu do norm (w obu przypadkach jakoś je uwzględniającym) zachowania się w miejscu publicznym?

Oba przykłady normatywnego zaangażowania artefaktów uświadamiają, jak skomplikowana jest architektura niszy kulturowych, w których można identyfikować normatywność.

4. NORMATYWNOŚĆ A INŻYNIERIA POZNAWCZA

Niezależnie od wagi włączania aspektu społecznego do prób ekologicznego ujęcia normatywności, przytaczane dotychczas analizy sprowadzały problem do odkrywania afordancji, korzystania z zastanych itp., a przy tym ignorowały sam mechanizm afordancji. Tymczasem afordancje (czy też relacje afordancyjne) możemy kreować oraz znacząco je modyfikować, w dużej mierze dzięki zapoznaniu się z ich strukturą i techniczną stroną funkcjonowania. Dlatego dokonam tutaj ważnego pod tym względem uzupełnienia.

Kategoria afordancji niemal niezależnie zrobiła równoległą „karierę” w teoriach i praktyce wzornictwa przemysłowego, projektowania interakcji człowiek–urządzenia, jak również innych pokrewnych dziedzinach. Wprowadził ją w te obszary kognitywista i teoretyk dizajnu, Donald Norman. Odnosi on tę kategorię do postrzeganych i realnych własności rzeczy, przede wszystkim tych, które decydują, jak dana rzecz mogłaby zostać użyta³⁴. Ponieważ propozycję Normana można traktować jako w pełni konkurencyjną wobec Gibsonowskiej koncepcję afordancji, warto porównać podejścia obu badaczy. W najogólniejszym ujęciu różnica zasadza się na tym, że Gibson analizuje afordancje zastane, podczas gdy Norman – możliwości projektowania nowych i ulepszania starych³⁵. Istotna różnica dotyczy preferowanych teorii percepcji: pierwszy zakłada jej bezpośredniość, niezapośredniczoną reprezentacjami umysłowymi, lecz opartą na wykrywaniu niezmienników w zmiennych warunkach świetlnych wokół podmiotu; drugi natomiast nie eliminuje reprezentacji z procesu poznawczego, a do afordancji dodaje – a właściwie wydziela z nich – jeszcze sposób ich postrzegania (jak pokażę, nie jest to taka bezwzględna różnica w odniesieniu do roli afordancji). Zauważa się, że dla Gibsona afordancje istnieją niezależnie od historii

34 D. Norman, *The Psychology of Everyday Things*, New York 2013, 9.

35 Por. np. J. Gibson, dz. cyt.; D. Norman, *The Psychology of Everyday Things*, dz. cyt.

aktywności danego podmiotu, podczas gdy dla Normana łączą się z dotychczasową wiedzą i doświadczeniem³⁶ – co, jak widzimy, lepiej przystaje do współczesnych koncepcji afordancji kulturowych. Należy także pamiętać, że Norman rozróżnia afordancje realne oraz (tylko) postrzegane, co istotne jest dla naszego posługiwania się artefaktami³⁷, jak również wykazuje ważną rolę emocji, w tym nieświadomych, w jednostkowych oraz społecznych interakcjach z otoczeniem, podkreślając znaczenie emocji dla myślenia, podejmowania decyzji, oceny itd. – wskutek czego nie ma obecnie mowy o projektowaniu artefaktów bez uwzględniania aspektu emocjonalnego³⁸.

Co więc łączy pod wspólnym mianem afordancje gibsonowskie i normanowskie, postrzegane niereprezentacyjnie i reprezentacyjnie? Łączy je pewien skrót poznawczy: ustrukturyzowane względem nas otoczenie naprowadza nas, podsuwając obiekt w jakiejś wyraźnej mierze zdalny do użycia – w sposób intuicyjny, oczywisty czy po prostu łatwy.

Wątek swoistej inżynierii afordancji prowadzi do kwestii samych mechanizmów i struktur afordancyjnych. Podczas gdy wcześniej Warren badał możliwości optymalizacji afordancji (schody), Gaver rozróżnia i analizuje cztery przypadki ich jawności i realności: (1) afordancje postrzegane, które dzieli na (1.1) jawne (towarzyszy im informacja percepcyjna) oraz (1.2) fałszywe (mimo informacji percepcyjnej brak możliwości działania), a także (2) afordancje niepostrzegane, do których zalicza (2.1) afordancje ukryte (możliwości działania przy braku percepcyjnej informacji) i (2.2) poprawne odrzucenie możliwości działania (brak afordancji oraz percepcyjnej informacji). Ogólnie biorąc, dany artefakt jest łatwy w użyciu, gdy jego afordancje są zgodne z jego przeznaczeniem; w innym przypadku

36 J. McGrenere, W. Ho, *Affordances: Clarifying and Evolving a Concept*, w: *The Proceedings of Graphics Interface*, red. S.S. Fels, P. Poulin, Montréal 2000, 181.

37 Np. D. Norman, *Affordance, conventions, and design*, *Interactions* 6(1999)3, 38–42.

38 D. Norman, *Wzornictwo i emocje. Dlaczego kochamy lub nienawidzimy rzeczy powszednie*, tłum. z ang. D. Skalska-Stefańska, Warszawa 2015.

podsuwa nam inne działania niż te, do których go zaprojektowano³⁹. Dobrze z tym korespondują prace Jonathana Maiera i Georgesa Fadela nad metodami projektowania opartymi na afordancjach: projektanci powinni skupiać się nie tylko na uzyskaniu i optymalizacji pożądaných, pozytywných afordancji w danym artefakcie, ale też na unikaniu niechcianých afordancji negatywných, szkodliwych, mogących pojawić się mimo ich woli (jak to bywa w projektowaniu nastawionym wyłącznie na funkcjonalność)⁴⁰.

Czy wiedza ta wnosi dodatkowe światło w problematykę ekologicznie ujmowanej normatywności? Jest to wiedza, która daje twórcom artefaktów społecznych (przemysłowych) pewną władzę i jednocześnie obejmuje ich odpowiedzialnością. Szeroko rozumiana dziedzina dizajnu – bo uwzględniamy tutaj wzornictwo przemysłowe, projektowanie interfejsów, pojazdów, architekturę itd. – to kontrolowana przestrzeń systematycznej optymalizacji życia społecznego (jednostkowego również), a przy tym też otwarte pole badań nad poznaniem i użytkowością. Twierdzenie, jakoby czyniła ona z ludzi biernych i homogenizowanych użytkowników zdanych na cudze wybory, jest mocno nieuprawnione. Oczywiście, projektanci niekiedy błędzą, a efekty interakcji człowiek–urządzenia miewają negatywne skutki uboczne – dość wymienić tutaj wadliwe, nieintuicyjnie otwierane drzwi czy też zjawisko bezmyślnego oglądania programów telewizyjnych, na co wielokrotnie zwraca uwagę Norman. Ten sam autor jednak broni rozwoju techniki skoncentrowanej na człowieku, wzmacniającej, a nie osłabiającej jego możliwości i spektrum wyboru⁴¹.

39 W. Gaver, *Technology affordances*, w: *Proceedings of the ACM CHI*, red. S.P. Robertson, G.M. Olson, J.S. Olson, New Orleans 1991, 79–81.

40 J. Maier, G. Fadel, *Affordance based design: a relational theory for design*, *Research in Engineering* 20(2009)1, 22.

41 D. Norman, *The Psychology of Everyday Things*, dz. cyt., 1–36; D. Norman, *Things That Make Us Smart*, New York 1994, 3–18.

Z powyższych względów rola projektantów artefaktów w kształtowaniu „przesyconych” normatywnością nisz kulturowych jest niezwykle istotna. Niejednokrotnie jesteśmy w naszych praktykach normatywnych tak bardzo zdani na wykorzystanie materialnych zasobów otoczenia, że stają się one nieodzowną infrastrukturą realizowania norm; osadzenie zaś ich w afordancjach umożliwia uniknięcie sztywnego podążania za regułami. Afordancje takie, świadomie wpisane w projekt, powinny uwzględniać i coraz częściej uwzględniają nie tylko wymogi bezpieczeństwa czy wygodę, ale też kulturowe konwencje czy lokalne przyzwyczajenia. Wiąże się to do pewnego stopnia ze współdzieleniem odpowiedzialności z artefaktami, a pośrednio też – z ich projektantami i wytwórcami. Na ile możemy nabrać zaufania do oferowanych nam artefaktów i technik? Na tyle, na ile pokładamy je w ludziach za nimi stojących, ale też – na ile transparentne są zasady ich działania i sposób użycia (czego nie należy utożsamiać z zaopatrywaniem każdego przedmiotu i miejsca w szczegółowe instrukcje obsługi, choć to skądinąd jest obowiązkiem sprzedawcy czy administratora).

Projektant gwarantuje osiągnięcie danego efektu oraz uniknięcie niepowodzenia, jeśli używamy danego artefaktu zgodnie z przeznaczeniem. Sam obiekt natomiast, jeżeli został dobrze wykonany, niejako sam sobą demonstruje zasadę działania i granice bezpiecznego użycia. Takiej gwarancji ani demonstracji nie dostarczają nam twory natury użyte w charakterze narzędzia; tutaj to my, decydując się na ich użycie, ponosimy pełną odpowiedzialność, zwłaszcza jeśli wykorzystujemy je na potrzeby innych. Przy wytwarzanych przemysłowo artefaktach – jest ona społecznie rozłożona.

Nosze medyczne, dobrze wykonane, certyfikowane, nie powinny się rozlecieć ani kogoś uszkodzić, nawet jeśli nie mamy dużej wprawy w posługiwaniu się nimi, gdyż ich części nienadające się do chwytania czy kontaktu z ciałem umieszczono poza zasięgiem użytkowników, w przeciwieństwie do części gwarantujących stabilny uchwyt i bezpieczne przeniesienie poszkodowanego. Tego już nie można

zawsze powiedzieć o noszach wykonanych z konieczności amatorsko i naprędce z przypadkowych elementów. Czy to oznacza, że profesjonalnych noszy użyjemy bezmyślnie, a prowizorycznych – odpowiedzialnie? Nie, to oznacza, że tych pierwszych prawdopodobnie będzie nam łatwiej użyć, a ponadto ktoś (producent) podzielił się z nami odpowiedzialnością za ich wykorzystanie zgodne z przeznaczeniem.

Dizajn wprowadza świadomie i odpowiedzialnie „rzeczy społeczne”. Jeżeli więc jakieś artefakty określać jako „klej społeczny” dla danej wspólnoty⁴², to pewne artefakty byłyby takim klejem dla normatywnej architektury danej niszy kulturowej. Wdrażane, ulepszone, służą optymalizacji relacji między podmiotem a powinnością. Co ważne, perspektywa ta nie wymyka się etycznemu ujęciu normatywności: wpasowuje się w zakres tak zwanej etyki dalekiego zasięgu⁴³, która w dużej mierze dzięki nowoczesnej technice umożliwia globalną orientację, organizację i działanie z bardzo lokalnej, wręcz marginalnej perspektywy. Korzystając z interfejsów, sieci, mediów społecznościowych, zyskujemy możliwości (a tym samym odpowiedzialność) wpływania na elementy świata odległe od nas nie tylko przestrzennie. W ten sposób nasz lokalny, pierwotnie słaby „impuls wrażliwości” możemy transmitować za pomocą ekologicznej translacji technologicznej. Oczywiście, przy takiej skali i ciągu zapośredniczeń wykorzystane afordancje mogą być już tylko normanowskimi afordancjami postrzeganymi, które nie skutkują bezpośrednim kontaktem z innymi ludźmi. Tym bardziej jednak zacieśnia to społeczną odpowiedzialność i normatywną strukturę naszych ekosystemów kulturowych.

42 Ł. Afeltowicz, *Modele, artefakty, kolektywy*, Toruń 2012, 340–341.

43 Zob. np. K. Abriszewski, *Wszystko otwarte na nowo*, Toruń 2010, 162–167; H. Jonas, *Zasada odpowiedzialności: etyka dla cywilizacji technologicznej*, tłum. M. Klimowicz, Kraków 1996.

5. PODSUMOWANIE

Celem artykułu było wstępne pokazanie z perspektywy ekologicznego nurtu kognitywistyki, jak normatywność usytuowana jest poznawczo w ludzkim otoczeniu rozumianym jako kompleks fizyczno-biologiczno-kulturowy. Założeniem było, że nadaje się do tego koncepcja afordancji, jako łagodząca dualizm podmiot–otoczenie i tym samym akcentująca aktywny udział podmiotu w strukturze jego niszy ekologicznej. Jak się okazuje, trudno odnosić normy do klasycznie rozumianych afordancji (dotyczących jednoznacznych i wyizolowanych relacji między podmiotem a przedmiotem), jak również trudno abstrahować od relacji społecznych. Dlatego też większe przekonanie budzi odniesienie normatywności do afordancji kulturowych, a przy tym również do dziedziny świadomego ich kreowania i modyfikowania. Z tego też względu łatwiej jest mówić o praktykach normatywnych w danych niszach kulturowych.

Czy normy można potraktować jak rodzaj afordancji? Jak próbowałem wstępnie pokazać, praktycznie żadnej wyizolowanej afordancji nie można jednoznacznie przypisać takiej roli. Sprawę dodatkowo komplikuje fakt, że równoległe funkcjonują dwa rozumienia afordancji: jako własności relacyjnej i jako relacji (z tego powodu zaproponowałem używanie – tam, gdzie to możliwe – określenia „relacja afordancyjna”). Uważam, że afordancja może mieć charakter normatywny wyłącznie w kontekście określonej niszy kulturowej – co, być może, jest bardzo skromnym twierdzeniem, sformułowanym w obliczu nadmiernego skomplikowania poznawczo-społecznych relacji podmiotu z otoczeniem. Niemniej, pociąga ono za sobą wymóg identyfikowania afordancji kulturowych w określonym systemie normatywnym, a więc poszerzenie perspektywy badacza. Ponadto takie złożone i nieliniarne ujmowanie związków między afordancjami a normatywnością pozwala uniknąć posądzenia o sugerowanie automatyzmu reagowania na afordancję, niezależnie od możliwości błędu percepcyjnego.

Jeżeli chodzi o możliwe dalsze badania w tym zakresie, interesujące wydaje się przeanalizowanie praktyk normatywnych w kontekście wytworów dizajnu, a więc artefaktów wytwarzanych na masową skalę, poddanych standaryzacji, których użycie związane jest z rozłożeniem i jednocześnie zacieśnieniem społecznej odpowiedzialności.

Praca koncentruje się na afordancjach obiektów materialnych, zwłaszcza artefaktów, należy jednak pamiętać, że również w kontekście afordancji ciał mamy do czynienia z wymierną fizycznością (czego nie wolno traktować jako urzeczowienia osoby, tym bardziej że nawet obiekty nieożywione postrzega się tutaj z uwagą na ich zanurzenie w znaczącym ludzkim świecie).

BIBLIOGRAFIA

- Abriszewski K., *Wszystko otwarte na nowo*, Wyd. UMK, Toruń 2010.
- Afeltowicz Ł., *Modele, artefakty, kolektywy*, Wyd. UMK, Toruń 2012.
- Audi R., *Natura normatywności oraz projekt naturalizacji pojęć normatywnych*, w: *W świecie powinności*, red. B. Brożek, M. Hohol, Ł. Kurek, J. Stelmach, Copernicus Center Press, Kraków 2013, 37–78.
- Bicchieri C., Muldoon R., *Social Norms*, w: *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (2011), <https://plato.stanford.edu> (dostęp: 17.03.2017).
- Chemero A., *Radical embodied cognitive science*, MIT Press, Cambridge 2009.
- Costantini M., Sinigaglia C., *Grasping affordance: a window onto social cognition*, w: *Joint attention: New developments*, red. A. Seemann, MIT Press, Cambridge 2012, 431–459.
- Costall A., *Afordancje kanoniczne w kontekście*, tłum. z ang. K. Bielecka, *Avant* 3(2012)2, 296–304.
- Costall A., Richards A., *Canonical Affordances: The Psychology of Everyday Things*, w: *The Oxford Handbook of the Archaeology of the Contemporary World*, red. P. Graves-Brown, R. Harrison, A. Piccini, OUP, Oxford 2013, 82–91.
- Dotov D., Nie L., de Wit M.M., *Zrozumieć afordancje*, tłum. z ang. D. Lubiszewski, N. Strehlau, *Avant* 3(2012)2, 282–295.
- Edmonds D., Eidinow J., *Pogrzebacz Wittgensteina*, tłum. z ang. L. Niedzielski, Muza, Warszawa 2002.
- Ferri F., Campione G.C., dalla Volta R., Gianelli C., Gentilucci M., *Social Requests and Social Affordances*, *PLoS ONE* 6(2011)1, e15855, 1–9.

- Gaver W., *Technology affordances*, w: *Proceedings of the ACM CHI*, red. S.P. Robertson, G.M. Olson, J.S. Olson, ACM Press, New Orleans 1991, 79–84.
- Gibson J., *The Ecological Approach to Visual Perception*, Psychology Press, New York 2014.
- Heft H., *An ecological approach to psychology*, *Review of General Psychology* 17(2013)2, 162–167.
- Heras-Escribano M., de Pinedo M., *Are affordances normative?*, *Phenomenology and the Cognitive Sciences* (2016)15, 565–589.
- Hutchins E., *Cognition in the wild*, MIT Press, Cambridge 1995.
- Hutchins E., *Cognitive Ecology*, *Topics in Cognitive Science* 2(2010)4, 707–712.
- Hutchins E., *The cultural ecosystem of human cognition*, *Philosophical Psychology* 27(2014)1, 34–49.
- Jonas H., *Zasada odpowiedzialności: etyka dla cywilizacji technologicznej*, tłum. M. Klimowicz, Wyd. Platan, Kraków 1984/1996.
- Lo Presti P., *An ecological approach to normativity*, *Adaptive Behavior* 24(2016)1, 3–17.
- Maier J., Fadel G., *Affordance based design: a relational theory for design*, *Research in Engineering* 20(2009)1, 13–27.
- McGrenere J., Ho W., *Affordances: Clarifying and Evolving a Concept*, w: *The Proceedings of Graphics Interface*, red. S.S. Fels, P. Poulin, Canadian Information Processing Society, Montreal 2000, 179–186.
- Norman D., *The Psychology of Everyday Things*, Basic Books, New York 2013.
- Norman D., *Things That Make Us Smart*, Basic Books, New York 1994.
- Norman D., *Affordance, conventions, and design*, *Interactions* 6(1999)3, 38–42.
- Norman D., *Wzornictwo i emocje. Dlaczego kochamy lub nienawidzimy rzeczy powszednie*, tłum. z ang. D. Skalska-Stefańska, Wyd. Arkady, Warszawa 2015.
- Papineau D., *Naturalism*, w: *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (2015), <https://plato.stanford.edu> (dostęp: 18.03.2017).
- Ramstead M., Veissière S., Kirmayer L., *Cultural Affordances: Scaffolding Local Worlds Through Shared Intentionality and Regimes of Attention*, *Frontiers in Psychology* 7(2016), art. 1090, 2.
- Rączaszek-Leonardi J., Nomikou I., Rohlfing K., *Young children's dialogical actions*, *IEEE Transactions on Autonomous Mental Development* 5(2013)3, 210–221.
- Rietveld E., Kiverstein J., *A rich landscape of affordances*, *Ecological Psychology* 26(2014)4, 325–352.
- Turvey M., *Affordances and prospective control: An outline of the ontology*, *Ecological Psychology* 4(1992)3, 173–187.

Warren W., *Perceiving affordances: visual guidance of stair climbing*, *Journal of Experimental Psychology* 10(1984)5, 683–703.

Warren W., Wang S., *Visual guidance of walking through apertures*, *Journal of Experimental Psychology* (1987)13, 371–383.

SITUATED NORMATIVITY. AN ECOLOGICAL ACCOUNT

Abstract. This article discusses the extent to which normativity is situated in human biological and cultural ecosystems, with an emphasis on the role of artefacts. The basic question addressed is whether affordances – however defined – may be normative. The text briefly introduces cognitive ecology and ecological psychology, and then moves on to consider and reject the possibility of applying classical affordance theory to normativity. Lastly, it attempts to modify this account by referring to social and cultural affordance. The review and its conclusions are complemented by an original proposal to advance research on the normativity of affordances through an analysis of their structures and by stressing the role of human-artefact interaction.

Keywords: norm; affordance; cognition; perception; ecology; culture; artefact

Artykuł zrealizowano w ramach grantu Narodowego Centrum Nauki PRELUDIUM 8 (decyzja nr 2014/15/N/HS1/03994).

WITOLD WACHOWSKI
wwachowski@ifispan.waw.pl
Instytut Filozofii i Socjologii PAN
Nowy Świat 72, 00–330 Warszawa
Uniwersytet Warszawski, Instytut Filozofii

DOI:10.21697/spch.2018.54.1.16